

N Á R O D O P I S N Á

revue

2 / 2008

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 2/2008:

Mgr. Martin ŠIMŠA (*1974) vystudoval etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně; je zaměstnancem Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Zaměřuje se na problematiku výročních obyčejů v českých zemích a přechodových rituálů svobodných dívek a chlapců. Kromě toho se věnuje studiu evropského lidového a historického oděvu.

Mgr. Petra MERTOŮVÁ, Ph.D. (*1976) vystudovala etnologii a muzeologii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Pracuje v Technickém muzeu v Brně, externě přednáší v Ústavu evropské etnologie FF MU. Specializuje se na problematiku evropské tradiční textilní výroby a oděvu.

Mgr. Lenka DRÁPALOVÁ (*1976) absolvovala historii a muzeologii na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě. Od roku 2002 pracuje ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Specializuje se na tradiční lidový oděv Valaška a dějiny Valašského muzea v přírodě.

PhDr. Marta ULRYCHOVÁ, Ph.D. (*1952) přednáší na Katedře antropologických a historických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Zajímá se především o „oral history“, etnické menšiny a současné formy folkloru.

PhDr. Helena BERÁNKOVÁ (*1956), absolventka etnografie a dějin umění na brněnské Filozofické fakultě, kurátorka sbírky fotografií a grafiky Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. Specializuje se na fotografickou dokumentaci lidové kultury na přelomu 19. a 20. století a na regionální fotografické ateliéry.

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2008, ročník XVIII

(XLV. ročník Národopisných aktualit)

VYDÁVÁ Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně vždy na konci příslušného čtvrtletí, pravidla recenzního řízení i veškeré informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách revue.nulk.cz.

REDAKČNÍ RADA: Mgr. Jan Blahůšek, PhDr. Hana Dvořáková, doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Vlasta Ondrušová, PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Karel Pavlišťík, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., Mgr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 27. června 2008

ISSN 0862-8351

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2008

OBSAH

Studie a články

- Soukenné nohavice – dědictví středověku, či přínos karpatské pastevecké kultury? (*Martin Šimša*) 63
- Poznámky ke tkaninám v českých zemích (s přihlédnutím k území západních a východních Slovanů (*Petra Mertová*) 73
- Ženský kroj masopustního období v Postřekově na Chodsku (*Marta Ulrychová*) 81
- Ubírané punčochy jako součást tradičního ženského oděvu v Rožnově pod Radhoštěm (*Lenka Drápalová*) 89
- Tradiční oděv v současnosti (na příkladu jedné z jeho posledních nositelek z Uherského Ostrohu) (*Helena Beránková*) 96

Fotografická zastavení

- Diapozitivy Franze Stödtnera (*Helena Beránková*) 103

Proměny tradice

- Je folklor umění? Z výpovědí dětí nejen z folklorních souborů (*Alena Schauerová*) 106

Společenská kronika

- Leopold Pospíšil – 85 let (*Zdeněk Uherek*) 108
- Viera Gašparíková jubilující (*Marta Šrámková*) 108
- Blahopřání Dušanovi Holému (*Jan Blahůšek*) 110

Konference

- Konference o svatbách a svatebních zvycích v českých zemích v průběhu staletí (*Klára Brožovičová, Jana Koštuříková*) 110
- Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti (*Eva Krekovičová*) 111
- Čeští dudáci v americké emigraci (*Zdeněk Vejvoda*) 112

Festivaly

3. ročník Mezinárodního folklorního festivalu „Česká návěs Dýšina“ 7.– 9. 9. 2007 (*Marta Ulrychová*) 114

Recenze

- J. Procházková: Janáčkovy zápisy hudebního a tanečního folkloru. I. (*Marta Toncrová*) 115
- J. Jindřich: Chodský slovník (*Marta Ulrychová*) 116
- A. Křížová – M. Válka (eds.): Středověké a novověké zdroje tradiční kultury (*Josef Jančář*) 117
- J. Nosková: Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury (*Josef Jančář*) 118
- M. Pavlicová: Lidová kultura a její historicko-společenské reflexe (*Josef Jančář*) 119
- Stárci a stárky ve Velkých Bílovicích (*Jarmila Vrtalová*) 119
- B. Petránková: Lidový kroj luhačovického Zálesí (*Lenka Nováková*) 120
- L. Hornáková – B. Petránková: Jurkovičovy Luhačovice (sny a skutečnost) (*Lenka Nováková*) 121
- Slovácko 49, 2007 (*Karel Pavlišťík*) 121

Zprávy

- Realizace akčního plánu „Slovácký verbuňk – živá tradice“ v roce 2007 (*Jan Blahůšek*) 122

Resumé

124

SOUKENNÉ NOHAVICE – DĚDICTVÍ STŘEDOVĚKU, ČI PŘÍNOS KARPATSKÉ PASTEVECKÉ KULTURY?

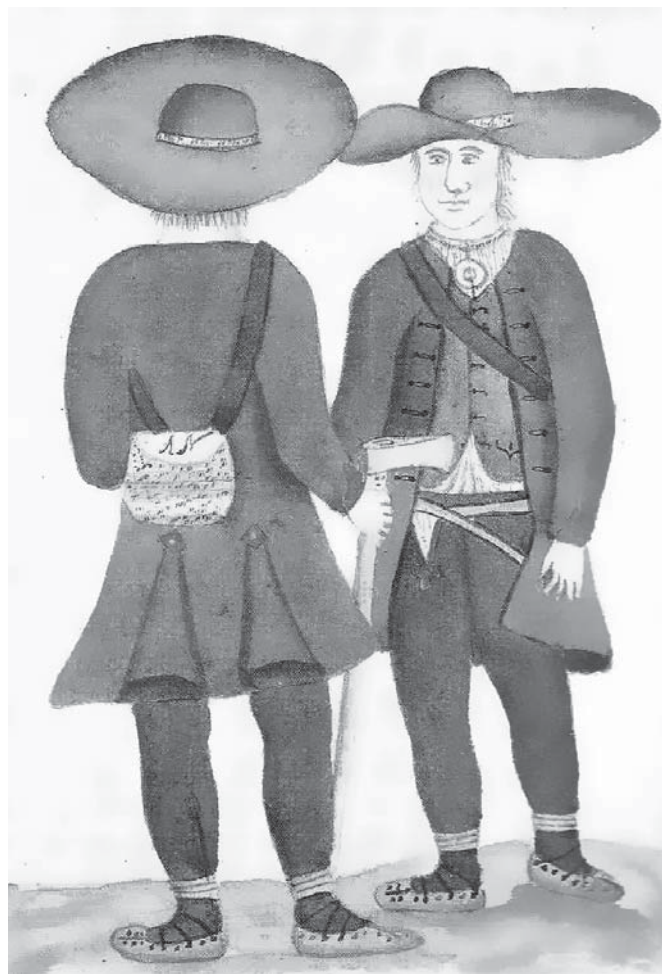
Martin Šimša

Výzkum lidového oděvu patřil po řadu let mezi frekventovaná témata domácí etnologie, jemuž se věnovalo mnoho odborných pracovníků. Z jejich výzkumů vzniklo nespočet studií, zaměřujících se na popis a dokumentaci lokálních a regionálních forem lidového oděvu. Mnohem méně prací je však zaměřeno na srovnávací studium a teoretické úvahy o původu a proměnách jednotlivých typů oděvních součástí. Podíváme-li se ovšem na celkovou strukturu odborné produkce pozorněji, zjistíme, že se zaměřuje převážně na ženské oděvní součástky a s nimi spojenou problematiku. Domnívám se, že tak nebylo činito záměrně, ale spíše s ohledem na zájmy badatelů, či spíše badatelek, kterým byl ženský oděv poněkud bližší. Ve svém příspěvku bych rád tuto mezeru alespoň částečně zaplnil a věnoval se některým aspektům vývoje více než charakteristice mužské oděvní součástky – soukenných nohavic. Rád bych na tomto místě prezentoval výsledky svých výzkumů zaměřených na srovnání stříhů lidových a historických typů nohavic a předložil je jako nový aspekt při řešení více než sto let trvající diskuze o jejich původu a genezi.

Nohavicemi se na Moravě, a také na sousedním slovenském a polském území (*nogavice*), rozumí dlouhé, uzavřené soukenné kalhoty specifického stříhu a výzdoby, kryjící nohy a dolní část trupu. V minulosti se s jejich nošením setkáváme především na východní a jihovýchodní Moravě (v oblasti těšínského Slezska, Valašska, luhačovického Zálesí a Slovácka), kde patřily k základním součástkám mužského oděvu. Jejich výskyt patří k charakteristickým prvkům tzv. východního typu kroje na Moravě (Ludvíková 2000, s. 57).

Vznik a původ těchto nohavic spatřuje současná česká i slovenská věda¹ ve středověku, kdy je doložené nošení dvou samostatných, doposud nespojených nohavic přivazovaných k opasku. V 15. století jsou nohavice oblékané šlechtici a měšťany již spojené v zadní části švem a vpředu doplněné různě tvarovaným krytím. Z tohoto základu se postupně vyvinul kompaktní, uzavřený oděv, o němž se předpokládá, že byl obdobného stříhu, jaký se na východě a jihovýchodě Moravy a také na přilehlém území polských a slovenských Karpat udržel mnohde až do první poloviny 20. století.

Přímochará a zdánlivě logická hypotéza však v sobě skrývá dvě odlišné skutečnosti. Zatímco vývoj středověkých soukenných nohavic, od jejich oddělené formy až po formu kompaktní, je velice dobře doložen a existuje k němu množství literatury, sepětí těchto pozdně středověkých uzavřených nohavic s lidovým oděvem konce 19. století nebylo dosud podrobeno serióznímu výzkumu. Ve skutečnosti se jedná o dlouhodobě tradovanou představu, která se prolíná celou řadou prací, aniž by kdy byla podrobena hlubší revizi.

Poddaný ze vsetínského panství. Na přiléhavých nohavicích je zřetelné vedení a spínání švu na zadní straně lýtek. Soubor kvašů z roku 1814.

Původ této představy je kupodivu mnohem starší než samotné bádání o lidovém oděvu v našich zemích.² Na jejím zrodu se významnou měrou podíleli národně orientovaní malíři 19. století, kteří na plátna svých mytologických a historizujících scén umisťovali postavy oděné do vybraných prvků soudobých krojů. Ve scénách Libušina soudu, Dívčí války či jiných tak nesměli chybět muži obutí do krpců a těsných nohavic, navíc přepásaných úzkým či širokým řemenem. Stereotypní opakování vybraných prvků tohoto „praslovanského šatníku“ muselo ve společnosti nutně vést ke vzniku určité předpojatosti, která

Dlouhé celistvé nohavice pozdně středověkého střihu nosili obyvatelé vesnic ještě po celé 16. století. P. Bruegel st. – Žně (1565), detail.

se projevila ve chvíli, kdy první badatelé začali pracovat v terénu a psát odborná pojednání o původu jednotlivých součástek lidového oděvu.

Rozsáhlou aktivitu v tomto směru vyvinul především J. Koula,³ který poznatky ze svých cest po Moravě a Slovensku zveřejnil v řadě přednášek a také na stránkách Českého lidu. Právě jeho prostřednictvím vešly v širší známost názory na původ a stáří některých oděvních součástek, jako je ženský rubáč, rukávce, šuba či mužské nohavice. V případě soukenných nohavic šitých z domácí hrubé huně bez výraznějších ozdob, které se dochovaly v různých „zapadlých koutech Slovenska“, badatel míní, „že patří mezi nejstarší prvky středoevropského oděvu, sahajícího do doby dávné předhistorické“ (Koula 1892, s. 279). Jeho názory byly ve své době velice populární a přijímané, na čemž měla jistě podíl rozsáhlá znalost terénu, z níž vycházely, jakož i absence jiných kritičtějších prací. Z toho důvodu se s jejich téměř doslovnou citací setkáváme u Z. Wintera⁴ a především L. Niederla,⁵ který je bez dalšího ověřování přejal a zapracoval do závěrů vlastních výzkumů. Dovojuje v nich, že nohavice zachycená na obrazovém materiálu z 10. a 11. století „nebyly asi daleko od střihu a technik nohavic, které dosud šijí horalé karpatských“ (Niederle 1913, s. 439). Jinde pak předpokládá, že tyto středověké nohavice „poklopců neměly a původní rozparek nalézal se spíše na straně, než vpředu, tak snad jako u některých starobylých typů karpatských“ (Niederle 1913, s. 440).

Publikováním těchto názorů ve věhlasném a po mnoha stránkách nadčasovém díle se z nich stal vědecký kánon, který bez dalšího přejímali následující badatelé.⁶ Mírnou úpravu, a to spíše na okraj své etnografické práce, si dovolila až D. Stránská, která – poučena soudobým bádáním o historii odívání – prezentovala v domácí literatuře myšlenku, že předchůdcem uzavřených kalhot byly oddělené nohavice doplněné bederní rouškou. Opět však zůstává věrna myšlence, že „pozůstatkem těchto jsou pak archaické nohavice zachované u slováckých, valašsko-slezských a slovenských krojů“ (Stránská 1950, s. 20).

Případná kritika jako by byla téměř nemístná a badatelé se s ní těžce vyrovnávali ještě po půl století, jak je patrné z první ze studií V. Trkovské (1965), věnované oděvu v raném středověku. Teprve po dalších téměř dvaceti letech se badatelka k tomuto tématu vrací a ve studii věnované mužským nohavicím a spodkům⁷ ze-

vrubným způsobem hodnotí práci a teoretické úvahy svých předchůdců. Odmítla zaužívaný postup a namísto toho, aby hledala doklady o existenci oděvních součástí z přelomu 19. a 20. století v časech středověkých, případně starších, zaměřila se na kvalitní dokumentaci různých forem mužských nohavic a spodků, které jsou v našich středověkých ikonografických pramenech doloženy. Výsledkem pak je nalezení nikoli jedněch, ale hned několika různých typů oděvu mužských nohou, které zahrnují volné i těsné, avšak vždy ke kotníkům sahající oddělené nohavice, ale také spodky sahající po kolena, do půli stehen a nakonec pouze do oblastí boků. Výskyt těchto typů dokládá ve shodě s ostatní Evropou od 13. až do pozdního 16. století, kdy jednotlivé typy sešitých i oddělených nohavic dožívají v oděvu obyvatel českého venkova. K otázce možného vztahu úzkých, dlouhých, sešitých nohavic s lidovým oděvem zachyceným v karpatském prostoru na přelomu 19. a 20. století se staví velice obezřetně, přičemž upozorňuje na některé vnější rozdíly a především historickou i geografickou odlišnost obou prostředí, v nichž se oba typy vyskytují. Jednoznačnější závěry by dle jejího mínění mohlo přinést teprve důkladné studium dokladů lidového oděvu v zlomovém období 16. století, na něž se zřejmě připravovala, ovšem již nezveřejnila. Studie tak přes svou nespornou kvalitu zůstává pro etnologii využitelná jen částečně a základní otázku geneze nohavic lidového oděvu nechává nadále otevřenou, což je patrné z výše uvedených encyklopedických příruček.

Střih středověkých nohavic

Z prací předchozích badatelů je zřejmé, že přes různost použitých metod výzkumu nejsou předložené výsledky jednoznačné a k otázce vztahu mezi pozdně středověkými sešitými nohavicemi a lidovým oděvem přelomu 19. a 20. století nedovedou poskytnout jednoznačnou odpověď. Domnívám se proto, že je třeba pole výzkumu rozšířit o další směr bádání. Tím je rozbor vnitřní charakteristiky, tj. střihu oděvní součástky. Problematika střihu byla sice v minulosti již dotčena, ovšem pouze ve smyslu siluety kalhot, která mohla být střihu přiléhavého nebo volného. Otázkou střihu ve smyslu způsobu rozvržení a fixace látky na těle se naši badatelé prozatím nezaobírali. Přitom se jedná o možnost jak vcelku jednoznačně charakterizovat určitý typ oděvní součástky, který pak může být mnohem snáze srovnáván s jiným, třeba časově či prostorově vzdáleným.

Pokusme se tedy podrobit tomuto rozboru jeden z typů mužských kalhot, jakými jsou soukenné oddělené nohavice vyskytující se v Evropě⁸ od 12. a u nás⁹ přinejmenším od poloviny 13. století, kdy postupně nahradily starší volnější typy. Z obrazového materiálu je patrné, že se skládají ze dvou samostatných rourovitých kusů, kryjících lýtka a stehna, kde je doplňují plátěné spodky. Na nohou jsou přidržovány jednak podvázáním pod kolenem, a dále tkanicemi, kterými jsou přichyceny k opasku.

Na základě několika zachovaných exemplářů¹⁰ můžeme soudit, že střih byl vcelku jednoduchý, sestávající z jediného, dolů se zužujícího lichoběžníkového kusu,¹¹ který byl obtočen kolem nohy a sešit švem procházejícím po zadní straně lýtka a stehna. Dolní cíp vytvářel krytí nártu, tzv. přikopití, horní pak vybíhal k pasu, kde byl přichycen tkanicí.

S výskytem těchto nohavic se v dané době setkáváme téměř univerzálně. Ve vyšším společenském prostředí jsou odznakem movitosti a módního akcentu, který pod-

Jedno z mála detailních vyobrazení mužských nohavic v domácí knižní malbě. Bířic má na sobě přiléhavé nohavice s dobře patrnými švy i jejich průběhem v partii zadku, kde již nevytvářejí vidlici, ale jsou navzájem rovnoběžné. Výjev upálení Mistra Jana Husa, Litoměřický graduál (1517).

léhá různým výstřelkům, jako nadměrné vypasování, použití různě barevných materiálů a jejich kombinací či prodlužování do oblasti nártu a chodidla, samozřejmostí je též podšívka. Vyskytují se však také ve městě a na vesnici, kde jsou běžným oděvem řemeslníků i zemědělců, což je patrné z jejich opotřebení na kolenou. Přestože jsou o poznání volnější, při práci se často povolují nebo zcela odvazují, takže jejich zadní cípy visí volně od pasu dolů.

Do podoby celistvého oděvu se tyto nohavice začaly formovat zhruba od druhé poloviny 14. století, a to v souvislosti s dvorskou módou ve Francii a v Burgundsku (Kybalová 2001, s. 165–171). Nový trend preferoval štíhlou, vypasovanou linii postavy ve tvaru písmene ypsilon. Vycpávky krátkých kabátců zdůrazňovaly ramena a prsa, naopak pas, boky a obě končetiny jsou co nejštíhlejší. Odhalené nohy se stávají jednou z výrazných tělesných okras a jejich dokonalý vzhled je považován za chloubu mladých mužů. Stylové nohavice jsou proto maximálně vypasované až těsné. Hýždě, boky a podbři-

Soukenné nohavice z Lužné, konec 19. století. Střih na „vidličky“, bez podšívky, na lýtkách charakteristické zapínání na řadu mosazných háčků, přední rozparek zdoben velice střídmě, zadní šev bez ozdob. Etnografický ústav MZM Brno. Foto M. Šimša 2007.

šek byly zpočátku zahaleny přiléhavým kabátcem, ovšem další vývoj odhalil i tyto partie, takže nohavice se nutně prodloužily, na zadku spojily a podobně těsně obepnuly i tyto části těla. Badatelé v této souvislosti mluví o punčochových kalhotách. K přiléhavým trikotům měly ovšem tyto soukenné kalhoty ještě daleko a mladí šviháci si často stěžovali na špatné ušití, pro něž nedrží na noze, shrnují se, na kolenou tvoří nehezké záhyby a veškerá elegance mizí (Kybalová 2001, s. 171–172). Od druhé poloviny 15. století jsou v dvorském prostředí již doloženy kompletně uzavřené, vzájemně sešité nohavice, v přední části doplněné krytím, jejichž nošení na téměř dalších sto let opanovala mužskou módu.

Výroba nohavic byla náročným kusem krejčovské práce, jejíž dobré zvládnutí nebylo žádnou samozřejmostí. Krejčí musel vynaložit nemalé úsilí, aby dokázal přizpůsobit střih individuálním proporcím zákazníka, což bylo zvláště u starších a objemnějších mužů problematické. Každá nohavice se stříhala vcelku z jediného kusu látky, takže spotřeba materiálu vzrostla na 6 loktů sukna. Módní *miparti*, střídající na jedné nohavici několik různých barevných materiálů, tak vůbec nemusíme chápat jako výstřelek a plýtvání, ale třeba jako snahu o úsporu a lepší využití materiálu. Střih nohavic je přizpůsoben tak, aby docíloval štíhlou až vypasovanou siluetu. Již dříve využívané vedení švů po zadní straně lýtků a stehna tomu velice napomáhá a společný průnik obou švů v oblasti zadku, kde vzniká výrazná vidlice, je pouze logickým dovršením této konstrukce. Všechny spoje jsou vypracovány pokud možno nenápadně, bez jakéhokoliv zdobení. Dokonalý vzhled pomáhá docílit jednak podšívka, nahrazující starší, dlouhé spodky, jednak látkové průvlaky pod patou a přivazování nohavic ke krátkému svrchnímu kabátku, což udržuje celek napnutý bez zbytečných řas. Oblékání usnadňují nesešité, pouze šněrované rozparky v lýtkových švech nohavic, i přesto se těsné nohavice musejí doslova *vzouvat*, jak dosvědčují české prameny. Obdobně je spínaný středový šev na přední straně kalhot, v dolní části doplněný různě tvarovaným krytím, zastírajícím otvor pro močení. Krytí je svébytným, módním výstřelkům dosti často podléhajícím doplňkem, který nebyl s oděvem pevně spojen, ale přivazoval se pomocí tkanic.

Spojení nohavic v horní části kalhot mohlo probíhat nejen symetricky, podle středového švu, ale v ikonografických pramenech nacházíme také několik dokladů o vzájemném překrytí předních dílů. Nositel tak měl

možnost lepšího zahalení a současně bylo možné nohavice podle aktuální potřeby povolit nebo přitáhnout.

Pozvolně zdomácnění nového typu nohavic a jejich střihu s sebou přinášelo i různé úpravy a zjednodušení. Především zřejmě nedostačovala šířka dostupných suken, což mělo za následek, že střih přesahoval přes okraj látky. Chybějící kus (většinou se jednalo o proužek v okolí středového švu na zadku kalhot) se proto musel dodatečně přišívat. Následkem toho mohla vzniknout úprava střihu, při níž se chybějící materiál již nepřišíval, ale vyměřil se jako prodloužení vidlice, čímž se změnil průběh švů na zadku. Nově se již neseskávaly ve středové vidlici, ale pokračovaly rovnoběžně se středovým švem nahoru k pasu.

Nový typ uzavřených kalhot, v určitém smyslu logické završení předchozího vývoje oddělených soukenných nohavic, se plynule uplatnil všude tam, kde měla pozdně středověká móda své pevné místo. Z počátku to byly především dvory velmožů a králů, ovšem již na konci 15. století se s ním setkáváme i v prostředí nižší šlechty, měšťanů a s odstupem několika desítek let i venkova. Zde ostatně přetrvaly v užívání nejdéle, což dokládají rytiny A. Dürera, H. S. Behama či malby P. Bruegela st., který tento typ nohavic zaznamenává u nizozemských vesničanů ještě v osmdesátých letech 16. století. Celistvé nohavice byly v tomto prostředí zřejmě považovány za znak určité prestiže a sociální úrovně, což byl důvod, proč výše zmínění umělci neopomínali zdůraznit jejich charakterizující detaily, jako je průběh švů či jejich spojení v oblasti hýždí.

Dlouhé, celistvé nohavice se kupodivu módní oblíbeně netěšily nijak dlouho. V druhém desetiletí 16. století ještě daly vzniknout decentně prostříhovaným, později však již široce páraným a podkládaným *plundrám*, které s nimi měli alespoň shodný střih. Ovšem jejich zkrácená, po kolena sahající varianta doplněná punčochami, již otevírala cestu zcela novému módnímu trendu, který nohavice zcela vytlačil.

V českých zemích se situace vyvíjela do velké míry obdobně. Módní novinky přebíraly pouze společenské špičky a zbytek tehdejší společnosti je následoval jen poznenáhlu, přičemž přejímal spíše určitý oděvní trend než konkrétní součástku. Výmalba reprezentačních prostor hradu Švihova či Blatné zachycuje mladíky v nohavicích a krátkých kabátcích zcela odpovídajících módním trendům konce 15. století. Shodný typ oděvní nalézáme

též u zpodobnění biřiců, zachycených na výjevu Kristus před Kaifášem Litoměřického oltáře a opětovně na knižních iluminacích zpodobňujících umučení sv. Vavřince¹² či sv. Šebestiána,¹³ datovaných do stejné doby. Všude zde jsou postavy oděné do úzkých, dlouhých, celist-

Gural'ský kroj z okolí Jablunkova. Muž v soukenných nohavicích střihu na vidličky. Polovina 20. století. Foto M. Šimša 2007.

vých kalhot, s plochým krytím, v některých případech je dokonce zdůrazněn i průběh zadních švů. Oproti tomu venkovan jdoucí na posvícení,¹⁴ jehož obrázek pochází taktéž z posledního desetiletí 15. století, má na sobě stále ještě oddělené nohavice. To je ovšem jejich doklad poslední a žádná mladší iluminace o jejich existenci nepodává zprávu. Venkované jsou nadále zobrazováni v přílehavých, dlouhých nohavicích, sahajících, pokud tak můžeme ze stavu vyobrazení soudit, až do pasu. Takto je zachycuje Litoměřický graduál¹⁵ a okolo poloviny 16. století též Žlutický kancionál.¹⁶ Ostatně ještě na Wildenbergerových dřevorytech jsou venkované zachyceni v nohavicích a krátké *pocivice* či *ksásky* jsou vyhrazeny zástupci speciálních profesí, jako je třeba řezník.

Tato zjištění jsou ostatně v souladu s informacemi z pozůstalostních soupisů,¹⁷ díky nimž víme, že nohavice se na vesnici i ve městech nosily až do konce 16. století. Jejich dlouhé přežívání a obliba byla dána jak tradicí, tak trvanlivým materiálem, kterým byla nežídka kůže. Pokud byly látkové, mohly být buďto nebarvené z hrubšího pří-

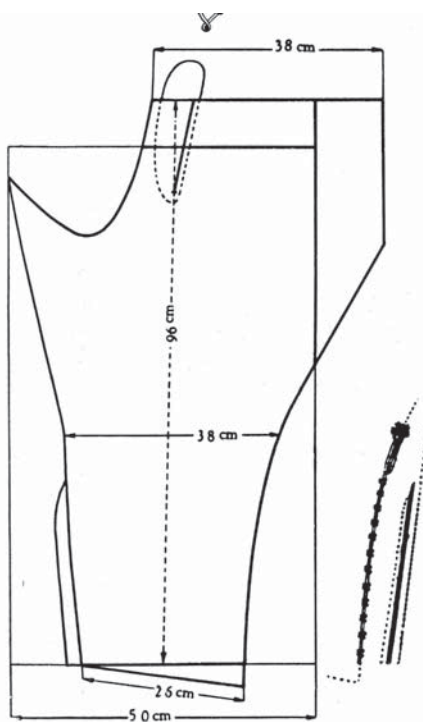
rodního sukna *vlčku*, nebo v různé škále barev – černá, zelená, červená – což do velké míry odpovídá barevnosti známé z knižních iluminací. Krátké pocivice sahající pouze pod kolena pronikaly na český venkov jen pozvolna a v zápisech se objevují až v druhé půli 16. století. Na venkov pronikaly prostřednictvím měst a jejich obyvatel, kteří nosili celou škálu úzkých či baňatých krátkých kalhot, sahajících po kolena či pouze pod zadek, jak preferovala španělská móda. V průběhu 17. století pak tyto typy *pocivic*, *koženek* či *plunder* v českých zemích zcela nahradily dosavadní dlouhé nohavice.

Oproti tomu na východě Evropy, v polském a uherském království, zůstávají úzké dlouhé nohavice i nadále v oblibě a jsou začleněny do nově se formujícího „národního kroje“, který kombinuje některé prvky pozdně středověkého oděvu a domácích oděvních součástí. Ještě cechovní knihy stříhů¹⁸ pocházející z 18. století zachycují nohavice zcela stejného stříhu jako na konci 15. století. Pro uherskou módu je přitom typické, že všechny švy a rozparky jsou bohatě lemovány prýmký.

Stříhy novověkých typů nohavic

Poté, co jsme podrobně popsali vzhled vrcholně středověkých nohavic, můžeme se pokusit porovnat jejich stříh se stříhem nohavic doložených na Moravě přelomu 19. a 20. století. Pro srovnání máme hned dvě možnosti. V Bartošově *Dialektologii moravské* se o nich praví následující: „Úzké soukenné kalhoty slovenské a valašské slovou nohavice. Valašské šity jsou buď 'na talíř' (sešité jenom po jedné straně) nebo 'na vidličky' (sešité ve dva obyčejné švy)“ (Bartoš 1895, s. 467). Přestože se jedná o velice skromný záznam, který František Bartoš navíc zřejmě bez dalšího zjišťování přejal od některého ze svých spolupracovníků, podařilo se studiem literatury a pátráním v muzejních sbírkách oba stříhy zdokumentovat.

Nohavice střižené na talíř se skládají ze dvou navzájem sešitých nohavic, z nichž každá je střižena pouze z jednoho kusu látky. Charakteristickým znakem stříhu jsou dlouhé švy procházející po boční straně nohavic a zadku, kde připojují sedlo, vytvářející oblínu – „talíř“. Celý tento dlouhý šev je většinou zvýrazněn, a to buď vložením barevného kusu látky mezi sešívání díly, nebo našitím různě širokého prýmku, což patří k jednomu z charakteristických znaků tohoto typu. V pase přidržuje nohavice dlouhý řemen procházející tunelem zvaným

Stříh na vidličky, soukenné nohavice z Trojanovic. Kresba J. Kobzáň.

„lémec“, který vznikne přeložením horního okraje látky dovnitř. Oblékání usnadňují jeden až dva rozparky na přední straně, většinou olemované opět barevným suk- nem nebo prýmkem a krejčovskou výšivkou, která pře- chází až na stehno, kde vytváří různě složitě „cifrování“. Správný vzhled nohavic – těsné obepnutí lýtky a stehna – pomáhá společně s řemenem udržovat pásek látky přišitý k dolnímu okraji nohavic a podvlečený pod patou. S výjimkou hrubých huněných nohavic z Valašskoklo- boucka a Těšínska, které jsou bez podšívky a nosily se pod ně plátěné „gatě“, měla většina ostatních podšívku a oblékala se tudíž na holé tělo.

Rozšíření stříhu *na talíř* lze sledovat na širokém území jihovýchodní Moravy, počínaje Slováckem přes moravské Kopanice, luhačovické Zálesí až na jižní Va- lašsko, kde se vyskytuje v okolí Valašských Klobouk. Torzovitě je zastoupeno též na Vsetínsku v údolí Horní Bečvy a dále na Rožnovsku a Těšínsku. Použití stříhu se váže jak na bílé, tak na barevné – fialové, modré, světle modré, černé a červené, řemeslně či průmyslově vyráběné sukno.

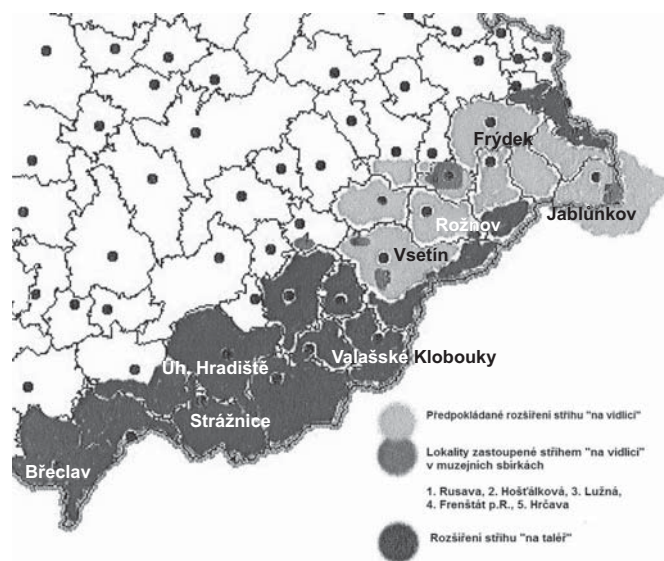
Hledáme-li nejbližší „příbuzné“ tohoto stříhu, musíme se obrátit k našim východním sousedům. Nacházíme jej totiž jak v karpatské části Polska a Ukrajiny,¹⁹ tak na území Slovenska,²⁰ kde se jedná o stříh naprosto domi- nující. Postrádá tudíž speciální název a kalhoty jsou po- jmenovány podle materiálu, výpravy, barvy nebo etnicity nositelů (Nosálová 1995).

Nohavice střižené *na vidličky*. Základem jsou opět dvě sešité nohavice, přičemž každá je střižena vcelku, z jednoho kusu sukna, a to včetně krejčovského řešení oblasti sedu. Spojovací šev každé z nohavic však prochá- zí nikoli po boku, ale středem zadní strany lýtky, steh- na a dolní částí zadku. Zde se stáčí ke středovému švu spojujícímu obě nohavice, čímž vzniká výrazná oblina, někdy též špice – vidlička, která dala stříhu pojmenová- ní. Spojovací švy nejsou nijak zvýrazněny ani ozdobně pojednány, pouze rozparek ponechaný v dolní části kaž- dé z nohavic a zapínaný na řadu mosazných háčků (*hak- líků*) může být zvýrazněn haraskou a zakončen vlněnou růžicí. Podobně jednoduše pojatá výzdoba se nachází okolo předního rozparku, který je důsledně pouze jeden, a to na levé straně (z pohledu pozorovatele). Okraje jsou podloženy červeným sukem a obroubeny drobnými smyčkami krejčovské výšivky z modré či fialové haras- ky. V pase přidržuje nohavice řemen protažený tunelem

v jejich horním okraji, obtočený navíc ještě dvakrát kolem dokola. Správný vzhled nohavic, které mají být „otáhlé“ (těsně obepínající lýtky a stehna), pomáhá docílit pásek látky, přišitý k dolnímu okraji nohavice, podvlečený pod patou.

Z dostupného materiálu a literatury²¹ lze dokumento- vat použití stříhu *na vidličky* jak u pracovních,²² tak u svá- tečních nohavic. První jsou šité z domácího bílého nebo přirozeně hnědého sukna. Vypracování je celkově hrubší, stříh volnější a chybí podšívka, kterou obstarávají plátěné *gatě* nošené vespod. Sváteční kusy jsou oproti tomu šité z barevného (fialového a tmavě modrého) dílenského sukna. Dochované kusy jsou opatřeny podšívkou, na níž je patrné, že se nosily pouze na holé tělo, což jistě vyho- vovalo jejich přiléhavému vypracování.

Za charakteristické znaky tohoto typu nohavic můžeme vedle originálního stříhu pokládat i dlouhé lýt- kové rozparky, jediný rozparek v horní části, střídme zdobení jeho okrajů a naprostou absenci zdobení švů. Zmíněné jednotliviny nám mohou napomoci při identi- fikování tohoto typu nohavic v písemných a ikonogra- fických pramenech, kde podoba stříhu není většinou dostatečně jasně vyložena. Současně nás upozorňují na

Typy stříhových konstrukcí soukenných nohavic na Moravě a jejich rozšíření.

možnou starší fázi rozšíření stříhu, který se vyskytoval i v místech, kde jej později vytlačil stříh *na talář*,²³ ovšem při zachování všech zmíněných detailů.²⁴

Rozšíření stříhu *na vidličky* se oproti předchozímu typu váže na mnohem menší území – omezuje se pouze na jihovýchodní a východní Moravu, kam zasahují etnografické regiony Valašsko, Lašsko a těšínské Slezsko (s přesahy na polské a slovenské území). Zde jsou v současné době také poslední lokality (Hrčava, Istebná, okolí Jablůnkova), kde se stříh uplatňuje při výrobě nových krojových součástí. Všude jinde již zanikl

Letní kroj z Lužné. Muž má na sobě oblečeny bílé soukenné nohavice značně přiléhavého stříhu. Konec 19. století. Foto Muzeum regionu Valašsko, Vsetín.

a s jeho doklady se setkáváme pouze v muzejních sbírkách.²⁵ Díky těmto sběrům máme doložený výskyt stříhu ve starší fázi mužského kroje na Valašsku, a to v obcích Lužná – bílé i modré nohavice, Valašská Polanka – bílé nohavice, Hošťálková – modré nohavice, Rusava – tmavě fialové nohavice a Frenštát pod Radhoštěm – modré nohavice. Většina těchto sbírkových předmětů pochází z přelomu 19. a 20. století, přičemž u krojů z Lužné je doloženo jejich využití na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895.

Starší zprávy o výskytu nohavic stříhu *na vidličky* nacházíme především v ikonografických pramenech. V souboru kvašů moravských krojů z roku 1814²⁶ jsou zachyceny modré nohavice poddaného ze Vsetínského panství. Těsná silueta, jediný, spoře ozdobený horní rozpárek i zvýrazněné rozparky na lýtkách naznačují, že se jedná o stejný typ, jaký byl o sto let později zachycen v Lužné a ve Valašské Polance. Rozparky a háčky na lýtkách ostatně prozrazují, že o stejný typ by se mohlo jednat i u kroje muže z Frýdku. Hůře se nám posuzují nohavice, které mají na sobě Valaši z Hukvald a Křivého a stejně tak portáš z Přerovského kraje. Svrchní oděv a vysoké boty totiž překrývají veškeré charakteristické detaily a jediným vodítkem pro zařazení by tak mohla být absence jakékoli výzdoby švů na bocích, což je ovšem pro jednoznačné zařazení příliš málo.

Potřebné detaily nám zprostředkovávají až popisy kroje z okolí Hodslavic, kde se zmiňuje podstatný detail, že totiž nohavice byly „*přiléhavé, na lýtkách haklíky upjaté, obyčejně s jedním 'lackem'...*“, který byl docela ošněrován po „*módě' valašské...*“ (Klvaňa 1914, s. 1). Podobně jsou ostatně popisovány i nohavice nošené v okolí Frýdku, zvané galaty, které měly „*vzadu u pat rozporky, aby se mohly zapínat na babky*“ (Vluka 1899, s. 277), což nás vcelku zřetelně odkazuje na charakteristiku nohavic stříhu *na vidličky*. Je tedy zřejmé, že jednotlivé lokální výskyty jsou pozůstatkem staršího kompaktního rozšíření, které zabíralo prostor východní a jihovýchodní Moravy.

Závěr

Vzájemným porovnáním nohavic střížených *na talář* a *na vidličky* jsme zjistili, že oba typy nohavic vykazují značné množství odlišností, které jsou dány samotnou podstatou konstrukce jejich stříhu. U stříhu *na talář* vcelku zřetelně rozlišujeme základní konstrukční prvky – dvě

nohavice a *ovinku*, jejichž postupným spojením vznikl jeden celek. Oproti tomu stříh *na vidličky* je dokladem elegantní krejčovské práce, která zahalení nohou, zadku a podbřišku řeší jako jediný celek. Můžeme proto konstatovat, že se s největší pravděpodobností jedná o dva zcela odlišné stříhy, jejichž vznik souvisí s různým historickým i geografickým prostředím. Zatímco rozšíření prvního z nich zcela jistě souvisí se sousedním karpatským prostorem a pronikáním jeho obyvatel na naše území, druhý tvoří zcela samostatnou skupinu, bez zjevné návaznosti na své okolí. Teprve porovnáním s historickými, pozdně středověkými nohavicemi zjišťujeme, že se v obou případech jedná o zcela totožnou stříhovou konstrukci, navíc zachovávající charakteristické detaily – těsnou siluetu, lýtkové rozparky, nezdobené švy, absenci krejčovské výšivky, podšívku. S ohledem na tyto

skutečnosti můžeme konstatovat, že nohavice stříhu *na vidličky* jsou pokračováním pozdně středověkých nohavic, které se v průběhu 16. století rozšířily po valné části západní a střední Evropy a prostřednictvím polské a uherské šlechtické módy zasáhly i daleko na východ. Nevelká oblast, kde v užívání přetrvaly až do druhé půle 19. století, je pak posledním zbytkem tohoto rozšíření.

Tvrzení, že pozdně středověké nohavice mají obdobnou konstrukci jako nohavice z moravské části Karpat, je tak vlastně pravdivé, ovšem pouze do té míry, pokud máme na mysli stříh *na vidličky* a přijmeme předpoklad, že byl do oblasti importován jako hotová stříhová konstrukce. Pokud se týká vztahu stříhu *na talíř* k předpokládané genezi středověkých nohavic západního typu, pak tato vazba není vůbec jednoznačná a v budoucnu by měla být předmětem dalšího bádání.

POZNÁMKY:

1. Plessingerová 2007, s. 628–629; Nosálová, 1995, s. 405–406.
2. Více k tomuto tématu ve studii M. Šimší *Mužský oděv ve středověku – historické téma pohledem etnologa*, která je součástí připravovaného sborníku z konference České historické společnosti (Pardubice 2007).
3. Koula 1892, s. 21–26, 178–185, 273–285, 375–383, 472–484.
4. Winter 1893, s. 86. Winter zde přejímá Koulův názor na stáří a doklady zdobení nohavic a oděvu krejčovskou výšivkou „šňůrováním“.
5. Niederle 1913, s. 439–443.
6. Např. Vydra 1937, s. 41–43, 51–52, 58–59, 74–75.
7. Srov. Trkovská 1982, s. 105–113.
8. Dosavadní literaturu srov. Kybalová 2001. Pro střední a východní Evropu má pak velký význam především práce Gutkovska-Rychlevska 1968.
9. Pro české země má prvořadý význam již citovaná studie V. Trkovské 1982, s. 107–109.
10. Srov. Nockert 1985.
11. Zajímavé je, že nohavice nalezené v Bockstenu a v Hedeby se rozměří tak, že materiál je položen nikoli vodorovně, ale na koso, přičemž horní cíp tvoří vrchol nohavice vyběhající k opasku, z dolního pak se vystřihují svršky kryjící chodidlo. Boční cípy se odstřihují, a v některých případech se dokonce našívají na boky horního cípu, čímž prodlužují délku nohavice.
12. Jenský kodex, Knihovna Národního muzea v Praze, sig. IV. B. 24, fol. 79r.
13. Mladoboleslavský graduál (Janička Zmílelého z Písku), Okresní muzeum Mladá Boleslav, inv. č. 21691, fol. 259r.
14. Plzeňský graduál Martina Stupníka, Knihovna Národního muzea v Praze, sig. XII.A.20, f. 190v.
15. Litoměřický graduál, Okresní muzeum v Litoměřicích, fol. 182.
16. Žlutický kancionál, Památník národního písemnictví, sig. TR I 27, fol. 271v. Tři ústřední postavy scény venkovského posvícení byly dosud mylně interpretovány jako žoldněři. Ovšem vlastnictví a nošení zbraní – tesáku a oštěpu – bylo v této době pro poddané sedláky zcela běžné. Zbroj a zbraně byly dokonce povinnou součástí vybavení usedlosti a zcela pravidelně se zmiňují při jejím prodeji. Ústřední scénu je proto nutné interpretovat jako uvítání příchodích hostů, se všemi jeho znaky – pozdravení smeknutým kloboukem a nabídka připitku z korbele, tedy symboly, s nimiž se setkáváme ještě v první polovině 20. století.
17. Srov. Petráňová 1994, s. 207–208.
18. Srov. Gutkovska-Rychlevska 1968, s. 526, 822.
19. Srov. Moszyński 1967, s. 466–467.
20. Srov. Bartošová, 1957, s. 136–138, Kovačevičová 1955, s. 111–113.
21. Srov. Stolařík 1958, s. 147–149, Kobzář 1949, s. 19, 26, 88.; Urbachová 1972, s. 12–13.
22. Mimo zmínek v literatuře to dokumentují i prodřená a vyspravená díry na kolenou u nohavic z Valašské Polanky (srov. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., inv. č. 31638).
23. Stránská (2000, s. 205) dokládá takové převrstvování např. na Těšínsku, kde byl těsný a nepřilíhý pohodlný stříh *na vidličky* vytlačen stříhem *na talíř*, takže starší stříh nakonec zůstal zachován pouze v několika horských obcích.
24. Kombinace obou stříhů je patrná například na mladším typu nohavic z Rusavy, šitých okolo poloviny 20. století. Stříh je již důsledně *na talíř*, ovšem boční švy nejsou vůbec zvýrazněné a rozparky v dolní části nohavic jsou prostříženy tak, aby procházely po středu lýtku.
25. Nohavice stříhu *na vidličky* jsou ve větším množství uloženy především ve sbírkách Etnografického ústavu MZM v Brně, Valašského muzea v přírodě v Rožnově p. R., jednotlivé kusy jsou též ve sbírkách Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Památníku obce Rusava v Rusavě, Těšínského muzea v Českém Těšíně a Národopisného oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze.
26. Srov. Ludvíková 2000, s. 170.

LITERATURA:

- Bartoš, F.: *Dialektologie moravská. Díl 2. Nářečí hanácké a české*. Brno: Matice Moravská, 1895.
- Bartošová, A.: *Mušský kroj*. In: Pranda, A. (ed.): *Slovenský ľudový textil: tkaniny, výšivky, čipky, kroje*. Martin: Osveta, 1957.
- Gutkowska-Rychlewska, M.: *Historie ubiorów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.
- Klvaňa, J.: *Z mých zápisů krojových. 12. Kroj lašský z okolí Hodslavic*. Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci 30, 1914, č. 4, s. 121–122.
- Kobzán, J.: *Valašská nátura zračí se v kroji*. Dolina Urgatina 3, 1949, č. 1–2, 3–4, s. 19, 26, 88.
- Koula, J.: *O kroji lidu slovenského*. Český lid 1, 1892, s. 21–26, 178–185, 273–285, 375–383, 472–484.
- Kovačevićová, S.: *Ľudový odev v Hornom Liptove*. Bratislava: SVKL, 1955.
- Kybalová, L.: *Dějiny odívání. Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- Ludvíková, M.: *Moravské a slezské kroje: Kvaše z roku 1814 – Mährische und Schlesische Volkstrachten: Guaschen aus dem Jahre 1814*. Brno – München: Moravské zemské muzeum – Sudetendeutsches Archiv, 2000.
- Moszyński, K.: *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1967.
- Niederle, L.: *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. Díl 1, část 2*. Praha: Bursík a Kohout, 1913.
- Nockert, M.: *Bockstenmänner, Och Hans Dräkt*. Halmstad och Varberg: Stiftelsen Hallands länsmuseum, 1985.
- Nosáľová, V.: *Nohavice*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava: Veda, 1995, s. 405–406.
- Petráňová, L.: *Ke studiu oděvu lidových vrstev měst a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách*. Český lid 81, 1994, 3, s. 204–210.
- Plessingerová, A.: *Nohavice*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 2*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 628–629.
- Pranda, A. (ed.): *Slovenský ľudový textil: tkaniny, výšivky, čipky, kroje*. Martin: Osveta, 1957.
- Stolařík, I.: *Hrčava. Monografie goralské obce ve Slezsku*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1958.
- Stránská, D.: *Lidové kroje v Československu. Díl 1. Čechy*. Praha: J. Otto, 1950.
- Stránská, D.: *Lidový oděv na Těšínsku*. In: Tomolová, V. – Stolařík, I. – Štika, J. (eds.): *Těšínsko. 2. díl. Obydlí, oděv. Šenov u Ostravy: Tilia, 2000*.
- Trkovská, V.: *Poznámky k vývoji oděvu na našem území v raném středověku*. Český lid 52, 1965, s. 295–304.
- Trkovská, V.: *Příspěvek ke studiu lidového oděvu ve středověku*. Český lid 69, 1982, s. 105–113.
- Urbachová, E.: *Lidový kroj ve Valašské Polance*. Práce Vlastivědného ústavu Vsetín, 1972, s. 12–13.
- Vluka, J.: *O bývalém kroji mužském a ženském na Frýdecku*. Český lid 8, 1899, s. 276–278.
- Vydra, J.: *Nauka o kroji pro odborné školy pro ženskou povolání*. Praha: Státní nakladatelství, 1937.
- Winter, Z.: *Dějiny kroje v zemích českých. Sv. 2. Od počátku století 15. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha: F. Šimáček, 1893.

Summary

Canvas Trousers – nohavice – Legacy of the Middle Ages or a Contribution of the Carpathian Shepherd's Culture?

The research of the folk dress ranked among frequent themes of the domestic ethnology for many years. Studies from that range, however, dealt more with the research of women's dress parts and relating issues, while the men's dress was more on the fringe of interest. The author tries to cover this gap partially with a study aimed at a characteristic men's dress part – the canvas trousers – nohavice – that belonged to the typical features of traditional men's dress in the Eastern and South-Eastern Moravia in the past. The contemporary ethnology sees their origin in high Middle Ages as the foregoing development resulted in the rise of complete closed trousers. Although the scientists suppose the traditional canvas trousers – nohavice – to originate in the aforementioned trousers, no study has tried to research and analyse this connection in greater detail up to now. The confrontation of cuts of medieval and modern canvas trousers – nohavice – with subsequent taking account of their territorial dissemination serve as a basis of this contribution.

Key words: Men's dress, canvas trousers – nohavice, cut, Middle Age, Valašsko Region, Silesia round the town of Těšín, Carpathians.

POZNÁMKY KE TKANINÁM V ČESKÝCH ZEMÍCH (S PŘIHLÉDNUTÍM K ÚZEMÍ ZÁPADNÍCH A VÝCHODNÍCH SLOVANŮ)

Petra Mertová

Předložený příspěvek je koncipován jako přehled tkanin západoslovanské a východoslovanské provenience užívaných v tradičním oděvu v průběhu 19. a ještě na počátku 20. století na území Čech, Moravy, Slovenska, Polska, Ukrajiny, Běloruska a evropské části Ruska. Naše pozornost byla upřena na lněné, konopné a vlněné tkaniny, které jsou popsány ve vybrané odborné české i zahraniční literatuře. Záměrně jsme do přehledu nezahrnuli tkaniny jižních Slovanů, protože jsme chtěli zmapovat textilní tradici zemí obývaných Slovany, ale patřící do tzv. střední a východní Evropy.

Pokusili jsme se o popis typických znaků představených tkanin a o postižení společných nebo rozdílných prvků. Tkaniny jsme se snažili rozřadit podle použitých surovin, vazeb a kompozic vzorů. K popisu tkalcovských vazeb byla využita česká odborná textilní terminologie. Zahraniční publikace totiž nevycházejí vždy z principu členění vazeb na základní (kam patří plátňová, keprová a atlasová) a odvozené od základních. Při popisu tkanin užívají regionální nebo místní názvy tkalcovských vazeb, často bez bližšího vysvětlení pojmu.¹ Pokusili jsme se proto přispět svými postřehy k poměrně složité problematice textilní terminologie tradičních tkanin.

Předložená studie je pouze dílčím pokusem nastínění daného tématu. Uvědomujeme si, že uvedená problematika zasluhuje doplnění o historické pozadí tkalcovské výroby, popis muzejních sbírek či situací z terénu, což bude předmětem dalšího bádání.

Terminologie

Mezi tradiční tkaniny se řadí nejen výrobky vzniklé v řemeslných dílnách, ale také tkaniny podomácké provenience. Textilie provázejí lidstvo několik tisíciletí a musely odpovídat již od svého počátku základním potřebám člověka: chránit před nepříznivými vlivy podnebí, vycházet vstříc touze po zdobnosti, odlišovat příslušníky skupiny podle pohlaví a sociální hierarchie, pomáhat v jeho práci apod. Podoba textilií se v minulosti proměňovala a je jisté, že se při jejich vzniku výrobci neřídili pouze tradicí, ale vědomě či nevědomě také svým výtvarným citem a osobní zkušeností, což se projevilo ve zvolené vazebné technice, barevnosti a celém pojetí řešené plochy.

Než se budeme věnovat rozboru tkanin, pokusíme se nejprve vysvětlit, proč a jak v příspěvku užíváme pojem **tradiční** ve vztahu k sousloví tradiční textilie/tradiční tkaniny. Záměrně se snažíme tímto pojmem vyjádřit, že textilie užívané v tzv. lidovém oděvu můžeme vnímat jako dědictví tradiční hmotné kultury. Náš pohled na situaci vychází z poznání, že nelze zcela jednoznačně říci, že ta či ona tkanina byla užívaná pouze příslušníky skupiny označované jako lid, tedy nejen venkovskou komunitou. Pravděpodobně však dominantním uživatelem představených tkanin byly nepriviligované vrstvy společnosti, zemědělské i řemeslnické obyvatelstvo venkova a měst. Vlastní terminologie tkanin se v historickém vývoji proměňovala a ne vždy je možné přesně identifikovat popis či vyobrazení s konkrétní tkaninou.

Pokud bychom se zaměřili na technologickou stránku textilií, na vazby či užívanou barevnost, ocitneme se před otázkou, co bylo pro venkov a město tradiční a co bylo přejato z cechovního nebo měšťanského prostředí nebo podleho zásahům vládních reforem apod. Proto je používání pojmu lidové tkaniny zavádějící a domníváme se, že termín tradiční tkaniny/tradiční textilie lépe vystihuje šířku celé problematiky. Použitím sousloví tradiční tkaniny/tradiční textilie jsme se snažili naznačit tu skutečnost, že popisovaný předmět byl užíván nebo tvořen s určitou provázaností na místní tradice a zvyklosti. Mohl tedy pocházet z venkovského prostředí. Zároveň si uvědomujeme, že taková textilie mohla být pro venkovské prostředí zhotovena na jiném místě a mohla být přijata beze změny, nebo ji bylo potřeba před začleněním do systému tradiční kultury určitým způsobem pozměnit nebo upravit batikou, výšivkou, ažurou, aplikací apod.

Textilní výrobky byly v minulosti užívány všemi společenskými vrstvami a mohly být produktem řemeslné dílny, venkovského tkalce i hospodyně. Tkaniny jako plátno, kanafas, sukno apod. se užívaly nejen ve venkovském, ale i v měšťanském a šlechtickém prostředí. Ne vždy tedy bylo tkáno např. plátno v domácnosti nebo venkovským tkalcem, i když se jednalo o jednoduchý výrobek, a ne vždy směřovaly všechny méně kvalitní a levnější druhy pouze do venkovského prostředí. Záleželo na kvalitě výchozí suroviny, na účelu, k němuž měla tkanina sloužit, a na mnoha dalších okolnostech.

Připomínáme také, že označení *textilie* je užíváno jako souborný obecný název pro jakýkoliv výrobek z textilních vláken zhotovený pomocí textilních technik a užívaný jednak jako oděvní součástka, jednak jako bytový či pracovní textil. Jím mohly být tkaniny, pleteniny, síťoviny, krajky aj.

Jak jsme již výše poznamenali, bylo nutné najít sjednocující terminologii, kterou bychom mohli využít pro popis vazeb sledovaných tkanin. Vzhledem k tomu, že zahraniční literatura vychází z různých principů, použili jsme členění vycházející z české textilní terminologie, která dělí vazby na základní, tedy plátňovou, keprovou a atlasovou, a na odvozené, jako rypsovou, popř. na další typy vazeb.

Pro popis specifických vazeb charakteristických druhým vloženým vzorujícím útkem jsme užívali označení lancování nebo brošování. Vzorování pomocí druhého vkládaného útku bylo prováděno různými způsoby, které získaly svá vlastní regionální označení, např. činovat, preberání, prebiranie, kostkování, proplétání či tkaní za pomoci dalších pomůcek, jako např. desky nebo šňurky (Grabowski 1978, s. 34). Názvy nelze chápat jako různé termíny pro jeden a tentýž vazebný princip, problematika je složitější a jejímu rozboru by bylo potřeba věnovat více prostoru.² Pro potřeby našeho studia jsme se rozhodli zjednodušit hodnocení tkanin zdobených vkládaným druhým útkem na to, zda útková nit vytváří vzor v celé šíři tkaniny (lancování), nebo pouze na určitém místě (brošování). Také jsme se zaměřili na postihnouti barevnosti vkládaného útku.

Přehled použité literatury

Příspěvek vychází z údajů publikovaných v českých, slovenských, polských, ruských a běloruských odborných studiích a monografiích, kde byla zpracována problematika tradičních tkanin užívaných v tradičních oděvech. Pro vytvoření přehledu o českých a moravských tkaninách jsme využili monografie *Lidové tkaniny v oblasti Orlických hor* (2002) od H. Hynkové, *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814* od M. Ludvíkové (2000), *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava* (1989) od J. Staňkové či *O tkaninách* od M. Hájka (1960). Dále jsme pracovali s články a kapitolami věnovanými tradičním tkaninám např. z encyklopedie *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007) a z publikací *Československá vlastivěda 3. Lidová kultura* (1968) a *Lidové kroje v Československu I.*

Čechy [1949]. K drobnějším pracím patří také příspěvky J. Staňkové *Lidové tkaniny v tradičním oděvu a interiéru* (1960) a *Ruční tkalcovství na Horňácku* (1953) nebo studie V. Boučka *Lidové tkaniny* (1953). Poznámky k technologii a užívání tradičních tkanin obsahují i populárně pojaté publikace jako např. *Tradiční textilní techniky* (2008) od J. Staňkové a L. Barana, *Tradice lidové výroby* od A. Vondruškové a V. Vondrušky (1988) a *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska* od J. Staňkové (1987).

O tkalcovské výrobě západních a východních Slovanů pojednává např. článek M. Staré *Dávné tradice ruské a polské textilní výroby* (1964). Dále jsme poznatky čerpali ze zahraničních publikací o tkalcovské výrobě nebo o oděvní kultuře Slovanů. Předložená studie využila také monografie zpracovávající slovenské reálie, a to od S. Kovačevičové *Lidové výtvarné umění. Slovensko* (1974) a od E. Markové *Slovenské ľudové tkaniny* (1976), kde je připojena také část o venkovské tkalcovské technologii. Pro studium ruských, běloruských a ukrajinských tkanin a tradičního oděvu jsme využili monografie N. Kalašnikové a G. Plužnikové *National Costumes of the Soviet Peoples – Oděžda narodov SSSR* (1990), kde jsou oděvy popsány i po stránce tkanin a výzdobných technik. A. N. Kurylovičová v knize *Beloruskoje narodnoje tkačestvo* (1981) popisuje detailně nejen tkalcovskou techniku, ale také jednotlivé tkaniny i s jejich následným využitím. K oděvní tematice se váží také následující publikace od L. I. Malenkové *Beloruskij kostjum 19. – 20. veka* (2006), G. S. Maslovové *Narodnaja odežda v vostočnoslavjanskich tradicionnych obyčajach i obrjadach 19. – načala 20. v.* (1984), *Russkaja narodnaja odežda* od V. Gordejevové (1974) a I. P. Rabotnové *Russkaja narodnaja odežda* (1964). V nich jsou oděvy popsány i po stránce materiálové. Monografie J. Grabowského *Sztuka ludowa w Europie* (1978) přináší drobné kapitoly o tkalcovských výrobcích hotovených v evropských krajinách. K podnětným příspěvkům patřil článek o tradičním tkalcovství na ukrajinském Polesí od O. T. Dudara *Tradičnye i sučasne poliske tkačestvo* (1977), kde se nachází popisy jednotlivých tkanin i regionální terminologie.

Textilní suroviny užívané Slovanů

Vě středoevropské i východoevropské tradiční textilní kultuře se v minulosti užívaly jako výchozí suroviny len, konopí a vlna, v menší míře také bavlna a hedvábí, které se však dovážely. Použití textilních materiálů bylo

svázáno s klimatickými podmínkami, které ovlivnily dostupnost surovin. Proto se na sledovaném území zpracování bavlny a hedvábí nedostalo na takovou úroveň, jako v zemích, kde tato výroba měla trvání po několik staletí, např. v Číně, Indii, na Blízkém východě nebo v jižní Evropě. Ve středoevropském i východoevropském prostředí byly ostatně hedvábí a bavlna dostupné pouze nobilitovaným vrstvám, a proto venkovská a nižší městská společnost mohla zařazovat pouze pomalu tkaniny a další výrobky z hedvábí a bavlny do svého šatníku. Velký vliv na prosazování bavlněných tkanin do tradičního oděvu měla produkce bavlnářských manufaktur, zakládaných v Evropě od poloviny 18. století. Jejich módní výrobky byly stále více dostupné širším vrstvám a jednoduché jednobarevné nebo potištěné bavlněné tkaniny jako kartouny, kamrtuchy, mušelíny apod. se postupně od poloviny 19. století počaly uplatňovat i ve skladbě tradičního oděvu ve venkovském prostředí.

Tradiční oděvní tkaniny západoslovanské a východoslovanské provenience

Jak jsme již v předcházejících částech uvedli, hlavním předmětem našeho zájmu byly tkaniny zhotovené ve venkovském prostředí, nebo pro toto prostředí určené a následně využité k tvorbě oděvní součástky. Mezi nejužívanější tkalcovské výrobky patřilo bezesporu *plátno*. Byla to textilie tkaná nejčastěji v plátňové vazbě z lněné nebo konopné příze.³ Přestože plátno patřilo k nejjednodušším tkaninám, tkalo se v mnoha druzích a v různé kvalitě. Doma utkané plátno nepodléhalo normám, zhotovovalo se z donesené nebo doma upředené příze a kvalitou patřilo na všech sledovaných územích spíše k hrubším plátnům.

K řemeslným výrobkům patřilo např. moravské kopové plátno, které se v 18.–19. století také exportovalo. *Cvilichová plátna* nebo *keprové cvilichy* tkali řemeslníci nebo cechovní tkalci a tyto tkaniny byly zdobeny proužky tvořenými střídáním plátňové a keprové vazby. Byly určeny na sváteční ženské spodní sukně, spodní a ložní prádlo, koutnice, rozsívky, plachty k nošení zavazadel, na mužské kabáty apod. Z českých a moravských cechovních dokumentů jsou doloženy zprávy o lněném plátnu různých šířek a kvalit označovaném různými názvy, jako např. *tenké, tlusté, hladké, kmentové, pačesané, žemněné, koudelné, režné, bílené, mandlované, široké, ouzké a jemné*. Mezi další výrobky tkalců zpracované jinou než

plátňovou vazbou patřily vazbou vzorovaná plátna označovaná v českém prostředí jako *šachovaná, čínovatá* či *protykovaná, písané* ručníky, *stolinové* ubrusy a také pruhovaná plátna označovaná jako *štráfovaná, polotažená a tažená*, doložená již od 15. století.⁴

Hrubší plátna se používala spíše v domácnosti či v zemědělství, a to např. na pytle na brambory nebo mouku, jako plachty na trávu a seno, na slamníky apod. V plátnu se nosily děti a náklad, do plátna se balily zásilky kupeckého zboží, plátno se užívalo ve mlýnech, stoupách, olejních, mincovnách, v hornictví či při lovu.

Ze středně kvalitního plátna se šila prostěradla, osobní prádlo, mužské košile, kalhoty, dolní části ženských košil, spodničky, ručníky, koutnice a plachty různého určení. Z jemných pláten se hotovily mužské a ženské košile, jemné šátky na krk a hlavu, zástěry, čepečky, svatební šerpy a svatební praporce.

Plátno se nejčastěji ponechávalo v přírodní rezné barevnosti, dále se dávalo bělit, barvilo se na modro či zeleno nebo se zdobilo modrotiskem. Na jihovýchodní Moravě se přirozeně nažloutlá barva hrubého plátna ještě zvýrazňovala barvením šafránem (Ludvíková 1964, s. 169–198).

Lněné tkaniny se obecně vzato užívaly spíše pro pracovní a letní oděvy. Plátěné součástky byly jednak nezdobené, šité z jednoduchého plátna, jednak z plátna zdobeného vazebnými technikami v kombinaci např. plátňové a keprové vazby, plátňové vazby a vkládaného vzorujícího útku (lancování). Někde se plátno zdobilo výšivkou komponovanou podle střihu vlastní oděvní součástky a korespondující s vytkávanými barevnými vzory, což bylo obvyklé např. na Ukrajině, v Bělorusku a Rusku (Gordejeva 1974, s. 10). Sukně i jiné oděvní součástky ušité z doma tkaných tkanin získaly názvy, které označovaly tuto skutečnost. Např. běloruská sukně z domácích tkanin byla *domatkanka, samatkanka, dajmě, mamka* a v Čechách se sukně z koudelného plátna označovala jako *režnica* nebo *režnina* (Kurylovič 1981, s. 74–75).⁵

Ke vzorování tkanin se užívala také barevná příze nasnovaná přímo v osnově, nebo vkládaná jako útková nit či použitá současně v obou soustavách. Barevné pruhované a kostkované lněné a konopné tkaniny byly ve středoevropském i východoevropském prostředí hojně užívány na oděvních součástkách a také jsou hojně zastoupeny v muzejních sbírkách. Pro Čechy a Moravu je charakteristickým tkalcovským výrobkem zdobeným

barevnými pruhy v útku i osnově *kanafas*. Jednalo se o lněnou nebo konopnou tkaninu, tkanou nejčastěji v plátnové vazbě, ale také v rypsové, štruksové zvané také vyvalovaná, keprové označované místy jako vyrážená a v trilichové. V českém prostředí se kanafasy vzorovaly útkem, kostkované kanafasy nebo kanafasy vzorované osnovou byly vzácné. Kanafasové tkaniny se prokazatelně užívaly již od středověku, kdy se vyráběly pruhované nebo kostkované. Doloženy jsou na výtvarných památkách od 14. století, na nichž umělci zachytili kanafasy se širokými pruhy na ubrusech, rouškách či polštářích. Podobné tkaniny jsou doloženy také ze Slovenska a Polska (Staňková 1989, s. 71–158).⁶

V 18. století se v Čechách a na Moravě vyskytovaly lněné nebo konopné kanafasy proužkované nebo kostkované a od poloviny 19. století se počínají tkát také kanafasy bavlněné i pololněné. Proužky a kostky byly nejčastěji v modré, červené, fialové nebo hnědé barevnosti a některé výrobky byly zdobeny ještě batikovanou nití, které se dostalo různých regionálních označení, např. *flonka*, *flamka*, *flomka* (Staňková 1989, s. 71–158).⁷ Nejstarší barevná kombinace kanafasů je bílá s indigově modrou nebo červenou. Od druhé třetiny 19. století se objevuje barva černá, žlutá a růžová a z přelomu 19. a 20. století pochází začlenění fialové barvy do řešení raportů postelových kanafasů z tovární a manufakturní výroby. U rypsové tkaných kusů se výjimečně objevila i zelená.

Obecně platí, že se kanafas užíval na bytový textil a od 18. století i na zástěry, ženské sukně zvané kanafasky, spodničky a živůtky, podšívky, kapsáře, dětské sukničky i mužské kabáty, kabátky, lajblíčky, kamizoly a vesty.

Z kostkovaných nebo pruhovaných lněných tkanin se šily ruské sukně a sarafány. Plátěné běloruské sukně určené pro všední den a k práci se šily ze lněné tkaniny s tkanými červenými nebo šedými pruhy u dolního okraje. Široce rozšířené byly také příčně a podélně pruhované tkaniny, na nichž se střídaly bílé a šedé pruhy (Kurylovič 1981, s. 74–75).

Ke vzorovaným tkalcovským výrobkům užívaným ve venkovském prostředí v 19. a v průběhu první poloviny 20. století řadíme i tzv. *činovatě* označované na českém území jako *plátna činovatá*, *protykovaná*, *písané* ručníky, *stolinové* ubrusy či *mosaiková* nebo *vzorkovaná* plátna (Winter 1893, s. 364). Bývaly tkány keprovou, rypsovou nebo atlasovou vazbou a patřily k vrcholům tkalcovského umění. V českém a moravském prostředí

byly doménou cechovních tkalců, kteří ovládali tkaní pomocí více než čtyř listů. Lze se však domnívat, že i zruční venkovští tkalci tuto techniku znali, neboť se ve venkovském prostředí dochovala až do zániku tradiční kultury, jako např. na Hornácku, kde je označována také jako tkaní *na desku* (Staňková 1953, s. 9). Činovatí se označovaly i tkaniny hotovené pomocí čtyř až osmi listů. Takové tkaniny měly často kostkovaný vzor a např. *ručníky* z takto vzorované tkaniny se na polském i ukrajinském Polesí označovaly jako *rabi ručníky* (Grabowski 1978, s. 46).⁸

Na Hornácku se *činovatě* tkaly nejprve z konopí a bavlny, později byly pouze celobavlněné. Tyto tkaniny, vzorované pomocí vkládaného útku probíhajícího po celé šířce tkaniny, se užívaly na ložní prádlo nebo na tzv. oplečka u ženských hornáckých krojů, ve slovenském prostředí také na pokrovce, stanky či koutnice (Bouček 1963, s. 337–341).

Na slovenském venkově se vyvinulo díky vlivu řemeslných dílen velké množství tkalcovských vazeb, které používaly vzorující útek (lancování). Mezi ně patří např. *dvíhaná robota* nebo *dvíhané väzby*, což jsou označení pro tzv. *preberanie* nebo západoslovenské *zarábanie* či východoslovenské *kockovanie na kvitky*. Na Slovensku se slovem *činovať* pojmenovávaly tkaniny s různou vazebnou technikou, tkané na čtyřech listech, a přítomnost či absence druhého vzorujícího útku nebyla podstatná. Přesný význam slova zde nebyl ustálen (Marková 1976, s. 44). Podobná situace byla také v českém a moravském prostředí, i když dnes je *činovať* chápána jako tkanina vzorovaná vzorkovým barevným útkem (Staňková 2007, s. 112). Na východní Moravě a západním Slovensku se také setkáme s tkaninami s brošovanými vzory, tkanými pomocí tzv. *vyšívání před brdem* (Marková 1976, s. 43–61).

Užití druhého vzorujícího útku v plátnově nebo keprově tkané tkanině pomocí tzv. *preberané techniky* známe také u východních Slovanů. Toto označení se zde vztahovalo na tkaní pomocí lancování, kdy byl doplňkový útek zanášen ručně, a to v celé šířce tkaniny, a drobný nenáročný vzor byl rozložen v pravidelných řadách, nebo byl útek prohazován pouze v místech vzoru a ustřížen nebo veden po rubové straně k dalšímu vzoru (brošování). Takto se tkaly komplikovanější motivy řídce rozhozené po tkanině i v několika barvách (Kalašniková – Plužniková 1990). V Bělorusku je doloženo užití tzv.

preberané nebo *zatykané techniky* na rukávech, které se nazývaly *rukavy u pjac kalošak*. Stejně vzory se užívaly na společně nošených součástkách (Kurylovič 1981, s. 69). *Preberaná* nebo *braná technika* byla užívána i na běloruských bytových textiliích, na příkrývkách na postel, na polštářích (*navoločkách*) či ručnicích (*ručnikách, scipkách, ucirannikách*) a na svatebních obřadních ručnicích zvaných polotence (*rušniki dla svata*) (Kurylovič 1981, s. 82–98). Na ukrajinském Polesí se vyskytuje i *perebirani* pomocí desky nebo prstů. Černobílá a červenobílá barevnost byla charakteristická pro *činovaté, preberané* či *přebírané* tkaniny slovanského původu. Existovaly také další kombinace, např. s černou, modrou, zelenou, fialovou, žlutou, růžovou přízí, jak zachytila E. Marková (1976, s. 149–150).⁹

Ve venkovském prostředí se v hojné míře užívaly také vlněné a polovlněné tkaniny. Samotná soukenická výroba však byla spojena spíše s městským cechovním řemeslem a v městech se objevovala již od jejich založení. Mezi typický soukenický výrobek patřilo *sukno*. Jednalo se o vlněnou valchovanou tkaninu vyráběnou pomocí plátňové nebo keprové vazby. Sukno mělo široké použití, ovšem ve venkovském prostředí se užívalo pouze méně kvalitní a hrubší. Bylo to dáno jednak dostupností suroviny, ale také společenskými normami, které ovlivňovaly výběr materiálu na oděvní součástky i vybavení interiéru venkovského domu.

Sukno se vyrábělo v různých kvalitách a v různé barevnosti. Kvalita cechovních suken byla označována pečeti; čím vyšší kvalita sukna, tím více pečetí. Rozeznávaly se tři druhy suken; nejhorší byl *kmeyn*, pak bylo tzv. prostřední a nejlepší. Mezi nejkvalitnější sukna patřily *lindyše* pocházející většinou z dovozu, *kmayn*, *ferštat*, *šamlat*, *lodeny* apod. Dále se užívaly *vlčky, kazamiry, šeř a černá šeř, pankarty, sukno vejmetné a stoupené, šilhér, páj, hundskoty, sukna koumarová* nebo-li šedá a maková, *šteptuchy, siptuchy* či *siftuchy*, uherské *kyřinky a karyzie* či podšivkové flanely zvané *boye*. Pro české a moravské venkovské prostředí bylo nejdostupnějším sukmem tzv. *šerka* nebo *šerina* v šedé barevnosti přírodní vlny, stejně jako *vlček, koumar a golč* (Winter 1893, s. 110–111, 115–116, 362–367).¹⁰ Ke kvalitnějším druhům suken patřila sukna bílá, červená a nachová, vyskytovala se také blankytná, šafránová, kaštanová, kávová, melírová a černá. Obecně však doma tkaná česká a moravská sukna patřila k méně kvalitním výrobkům.

Na Slovensku se sukno označovalo také jako *karazia, garažiča* či *postav* a Maďaři říkali suknu *szűrtuch* (Paličková-Pátková 1995). Název sukno je doložen v různých obměnách u většiny slovanských národů.

Mezi domácí výrobky venkovských tkalců nebo hospodyň patřilo např. *valašské sukno*, které se neřadilo k cechovním výrobkům. Označovalo se jako *valašská pájka*, která se tkala pruhovaná nebo kostkovaná černobílá, v pozdější době barvená v kuse na červeno, fialovo a zeleno. Dalším tradičním výrobkem byly horňácké tkaniny z domácí vlněné příze, tkané řídce na plátenickém stavu. Dvě půlky se následně sešily po délce a nechaly zvalchovat. Protože se na konec látky vetkával řádek přírodní černou vlnou, vznikl lem užívaný jako ozdobný okraj límců halen. Z českého území nejsou doloženy příklady, kdy by se sukno před valchováním vyšívalo (Staňková 2007, s. 992). Takové tkaniny známe ze středního Slovenska, jako např. žďárský kostkovaný pokrovec, který se ještě před zplstněním vyšíval, podobně jako cedilo nebo černobílý či barevný na konopné osnově cirkasovou vazbou tkaný kvačanský *pokrovec* nebo horehronské *zápěstky* zdobené černou výšivkou (Paličková-Pátková 1995, Marková 1976, s. 111–115).

Sukno v různé kvalitě bylo užíváno na mužské kalhoty, vesty, kazajky, kabáty, župice, haleny, ženské sukně, živůtky, kabátky i špenzry.

Mezi *nevalchované polovlněné tkaniny* patřilo velké množství výrobků. V českém a moravském prostředí byly nošeny oděvy z šerky, cajku, mezulánu aj. Šerka byla tkána s lněnou, později bavlněnou osnovou protkanou keprovou nebo plátňovou vazbou vlněným útkem v různé barvě. Šily se z ní sukně. Ženy si šerky barvily samy nebo u barvířů a podle docílené barevnosti je nazývaly masová, máčka, popelová, trávová, třešňová, holubí aj. Šerky byly také z různobarevné příze v osnově i útku a díky tomu se setkáváme se zajímavě vzorovanými proužkovanými šerkami v osnově i v útku na Žďársku. Z českého prostředí se dochovaly také polovlněné cajky napodobující levné vlněné textilie. Cajky byly tkány plátňovou vazbou v kombinaci s keprovou a rypsovou. Hojně rozšířený byl i mezulán, tkanina tvořená lněnou, bavlněnou či smíšenou osnovou protkávanou výhradně vlněným útkem plátňovou a keprovou vazbou. Takto vzniklá tkanina nebyla nikdy upravována valchováním a byla buď jednobarevná nebo barevně vzorovaná v pruzích či kostkách. Užívala se jako oděvní tkanina na kabátky,

sukně mezulánky, šerky či *dělanice*. Byly to těžké sváteční sukně s tmnou barevností, nejčastěji v kombinaci se zelenou, červenou a fialovou přízí.

Nevalchované vlněné tkaniny se užívaly na Slovensku na ženské černé nebo černobíle pruhované zástěry *vlnienky*. Byly to široké teplé zástěry chránící ženu při práci v domácnosti i na poli (Marková 1976, s. 111–115). Doklady pruhovaných vlněných tkanin s barevnou vlnou v útku se vyskytují v polské, ruské, běloruské a ukrajinské kultuře. Tkány byly plátňovou vazbou, pomocí třívazného či čtyřvazného kepru, nebo také *přebíráním* (Kurylovič 1981, s. 72). První pruhovaná sukna na polském území jsou doložena v 11. století v Opoli a Gdaňsku a jednalo se již tehdy o produkci venkovských tkalců. V Opoli se objevovala ještě po druhé světové válce a převládala na nich červená a hnědá barevnost.¹¹ V tradičním polském oděvu se barevně pruhované polovlněné tkaniny udržely až do přelomu 19. a 20. století, a to i v přímořských oblastech s intenzivním obchodním ruchem (Stará 1964).

Umístění pruhů na tkanině a jejich šíře či použítá barevnost se lišily podle místa výroby. Na severu a východě Běloruska se např. pásy kladly vertikálně, kdežto na ostatním území spíše horizontálně. Na severu dominovaly široké červené pruhy střídané se žlutými nebo bílými užšími proužky, kdežto na západě Běloruska se kombinovaly s úzkými zelenými a bílými proužky. Na východě země se pruhy rozšiřovaly směrem k dolnímu okraji sukně, zvané *zapaska* nebo *obgorodka* a na Ukrajině a v Bělorusku *zapaska* (Kurylovič 1981, s. 71–72). Běloruské pruhované polovlněné tkaniny byly tkány plátňovou vazbou, čtyřvazným keprem a pruhy byly vždy barevné a v různé šíři. V centrálních oblastech země se objevuje také přebíraná technika.

Na jihozápadě běloruského Polesí se tkaniny zvané *byrki* tkaly za použití různých vazeb, přebírání apod. Barevné proužky byly komponované na bílém podkladě a tkané přebíráním. Podobné tkaniny jsou doloženy také z ukrajinské Volyně, Polska a Slovenska (Kurylovič 1981, s. 72).

S kostkovanými tkaninami zhotovovanými z vlny nebo vlny v kombinaci se lnem, konopím nebo bavlnou se setkáváme i v Bělorusku a na Ukrajině (Kalašnikova – Plužnikova 1990, s. 68–71).¹² V Bělorusku se tkaly tkaniny s rytmicky rozloženými kostkami různých tvarů v bíločervené a od přelomu 19. a 20. století také v bíločerné

kombinaci a někdy se tkaniny ještě dodatečně obarvily načerveno. Charakteristické jsou pro jihovýchodní produkci. Na hranicích s Ukrajinou se tkaly kostky vícebarevné, používala se černá, zelená, žlutá či šedá příze. Na severu a severozápadě Běloruska a hranicích s Litvou se kostky zdobily „oky“ na svých okrajích (Kurylovič 1981, s. 73). Pro ruskou tradici byly typickou tkaninou ženského lidového oděvu kostkované tkaniny, jejichž barevné řešení bylo založeno pouze na střídání odlišných materiálů (Gordejeva 1974, s. 12 a 20).

Závěr

Není v možnostech příspěvku postihnout všechny nuance tkanin na tak rozsáhlém území, jakým jsme se zde zabývali. V předloženém textu jsme se pokusili představit alespoň společné prvky tradičních textilií středoevropské provenience. Tradiční tkaniny byly zhotovovány v domácích podmínkách, z materiálů spíše horší kvality. Díky použité surovině získaly i svá označení, stejně jako podle použitých vazebních technik, kterých bylo v tradičním tkalcovství velké množství, i když k základním patřilo plátno, kepr a atlas, od nichž byly ostatní vazby většinou odvozené.

Mezi nejrozšířenější tkaniny v tradiční kultuře patřilo plátno různé kvality. Bývalo buď hladké, vzorované vazbou nebo se pokrývalo rozměrnými výšivkami, krajkami či aplikacemi jiných textilií. Výšivka také často imitovala výzdobu tkalcovskou technikou, např. lancování, jak ukazují příklady z Běloruska, Ukrajiny a z Ruska. Ostatně, jak se ukázalo, lancování bylo oblíbeným vzorovacím prvkem na východoslovanských i západoslovanských tradičních textiliích. Shledali jsme několik způsobů zanášení dodatečného vzorujícího útku, které se mezi sebou lišily po stránce technologické, což se odrazilo i v jejich terminologii.

Společným prvkem sledovaných oblastí bylo také vzorování textilií pomocí barevných přízí v osnově i útku, kdy na tkanině vznikaly podélné nebo příčné pruhy či kostky. Takovou výzdobu jsme zachytili jak na lněných, tak na vlněných nebo polovlněných tkaninách. Pro českou a moravskou textilní tradici bylo charakteristickým prvkem spíše vzorování za pomoci barevného útku na jednobarevné osnově. Princip vzorování tkaniny za použití barevného útku na rezné nebo bílé osnově nebo kombinování barevné osnovy a barevného útku byl doložen i na sledovaných západoslovanských a východoslovanských

územích. Rozdíl cítíme v tom, že ve slovenské, polské, ukrajinské, běloruské a ruské textilní tradici byly více využívány kostkované raporty, i značné velikosti, mnohdy ještě kombinované s lancováním, brošováním a dalšími vazebnými technikami. Zanášení barevného útku bylo obvyklé na lněných i na vlněných tkaninách, kombinace barevné osnovy a útku se stala typickou pro vlněné a polovlněné tkaniny. V českém a moravském prostředí jsme se setkali s kostkovanou vlněnou a polovlněnou tkaninou pouze v případě šerky, valašské huně a pájky. Český a moravský materiál tedy nedosahuje v případě kostkovaných vlněných a polovlněných tkanin takové rozmanitosti, jako uvedené příklady z dalších zemí.

V českém rukodělném tkalcovství se neudržel vzorovací princip využívající zanášení vzorujícího útku, lancování nebo brošování, v širším měřítku. Jistě k tomu přispělo několik důvodů, mimo jiné zavádění žakárových stavů. Možná také zmíněné hornácké tkaniny představují spíše nejzápadnější výspu užívání vzorujícího barevného útku než ostrůvek reliktní dávné cechovní tradice.

POZNÁMKY:

1. Srov. Kurylovič 1981, s. 44–66. Autorka zde pracuje s členěním vazeb podle toho, jak je zanášen útek. Rozlišuje techniku tkaní pomocí listů, přebírání a zakládání útku. V případě tkaní pomocí listů pak jednotlivé vazby popisuje pomocí počtu nití tvořících základní vzor, střidu. Užívá termíny jako čtyřnitná, pětnitná, osminitná vazba atd.
2. V běloruské terminologii se používá základní členění na tzv. remiznuju techniku pracující s nitěnkami, tzv. branuju techniku pracující s přebírání osnovy rukama za pomoci desky nebo šňůrky, a na zakladnuju techniku zakládání útků pomocí desky nebo šňůrky. Označení vazeb vychází z rozlišení na párové a nepárové tkaní podle použitých listů (Kurylovič 1981, s. 59–66).
3. Některé snahy rakouské monarchie měly vést ke zvýšení a zkvalitnění tkalcovské produkce, k odstranění překážek v podnikání a ke zvýšení míry konkurenceschopnosti domácích textilních výrobců. V roce 1740 bylo venkovské plátenictví, tedy předení a tkaní lnu, vyhlášeno za svobodnou živnost. V letech 1750, 1753 a 1755 byly vydány tzv. plátenické, přadlácké a běličské patenty pro Čechy, Moravu a Slezsko. Dále bylo roku 1765 nařízeno zřít

LITERATURA:

- Bouček, V.: *Lidové tkaniny*. Věci a lidé 6, 1963, č. 7–8, s. 310–389.
Burke, P.: *Lidová kultura v rané novověké Evropě*. Praha: Argo, 2001.
Dudar, O. T.: *Tradičnye i sučasne poliske tkačstvo*. Narodna tvorčist ta etnografija 44, 1977, č. 2, s. 44–50.
Dülmen, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Díl 1: *Dům a jeho lidé*. Praha: Argo, 1999.

Náš příspěvek se zabýval pouze tkaninami hotovými na listovém stavu a nedotkli jsme se tkanin vzorovaných na žakárových stavech. Přesvědčili jsme se o tom, že zkoumaný materiál v sobě uchoval až do první poloviny 20. století tradici nesené vzorovací principy vypovídající o estetických nárocích venkovské komunity. Podoba tkanin byla ovlivňována různými požadavky, jak praktičností, tak reprezentativností.

Stírání regionálních zvláštností v tkalcovské tvorbě se projevilo nejen na oděvech, ale i na tkaninách, na užívaných vazbách, vzorech a barevnosti. Bylo to dáno vlivem módních proudů, dále komunikací s okolní textilní tradicí i technologickými možnostmi, které přinesl žakárový stav v 19. století. Přesto byla západoslovanská i východoslovanská tradiční textilní tvorba velmi životaschopná, což dokazuje množství nejruznějších typů a druhů tkanin, se kterými jsme se seznámili. Dle našeho názoru stojí české a moravské tradiční tkaniny užívané v tradičním oděvu na pomyslném pomezí mezi západoevropskou a východoevropskou textilní tradicí.

- zovat přadlácké školy, které měly přispět ke zdokonalení výrobků, a svobodným se stal i obchod se lnem. Tereziánské a josefínské řády pro pláteníky, které určovaly např. kvalitu a rozměry, jaké měly mít příze či tkaniny určené k prodeji, byly od konce 18. století postupně opouštěny ve prospěch volné soutěže výrobců. Více srov. Smutný 1998, s. 16.
4. Viz Pávek 1982, dále také Staňková 1989, s. 58–60; Svobodová 1983.; Winter 1893, s. 114–115, 357–358, 363–367. Označení různých druhů pláten bylo regionálně velmi různé a není cílem studie podat přehled všech názvů.
  5. Dále také Staňková 1960, s. 403.
  6. Dále srov. Staňková 2007, s. 353–356 (heslo kanafas).
  7. Dále viz Hynková 2002, s. 9 a 42.
  8. Dále srov. Dudar 1977, s. 46.
  9. Dále také Bouček 1963, s. 340; Dudar 1977, s. 46–49.
  10. Dále také Pávek 1982, s. 16–19.
  11. Děkuji za ústní informaci Aleně Křížové a Aleně Jeřábkové.
  12. Dále srov. Stará 1964.

- Gordejeva, V.: *Russkaja narodnaja odežda*. Moskva: Izobrazitelnoe iskusstvo, 1974.
Grabowski, J.: *Sztuka ludowa w Europie*. Warszawa: Arkady, 1978.
Hájek, M.: *O tkaninách*. Praha: SNTL, 1960.
Hynková, H.: *Lidové tkaniny v oblasti Orlických hor*. Rychnov nad Kněžnou: Grantis, 2002.

- Kalašniková, N. – Plužniková, G.: *National Costumes of the Soviet Peoples – Oděžda národov SSSR*. Moskva: Planeta, 1990.
- Kovačevićová, S.: *Lidové výtvarné umění. Slovensko*. Praha, SPN 1974.
- Křížová, A.: *Lidový oděv a historický kostým: poznámky k terminologii*. Národopisná revue 11, 2001, č. 1, s. 5–9.
- Kurylovič, A. N.: *Belorusškoje narodnoje tkačestvo*. Minsk: Nauka i tehnika, 1981.
- Ludvíková, M.: *Kroj brněnského venkova v letech 1748–1848*. Brno: Moravské museum, 1964.
- Ludvíková, M.: *Moravské a slezské kroje: Kvaše z roku 1814 / Mährische und Schlesische Volkstrachten: Guaschen aus dem Jahre 1814*. Brno – München: Moravské zemské muzeum – Sudenteutsches Archiv, 2000.
- Mainuš, F.: *Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1959.
- Malenko, L. I.: *Beloruskij kostjum 19.–20. veka*. Minsk: Beloruskaja nauka, 2006.
- Marková, E.: *Slovenské ľudové tkaniny*. Bratislava: Veda, 1976.
- Maslova, M. G.: *Narodnaja odežda v vostočnoslavjanskich tradicijonnyh obyčajach i obrjadach XIX – načala XX v.* Moskva: Nauka, 1984.
- Paličková-Pátková, J.: *Súkno*. In: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2. Bratislava: Veda, 1995, s. 209.
- Pávek, M.: *Počátky textilní výroby v českých zemích od konce 18. století*. In: Z dějin textilu: studie a materiály. Svazek 2. Ústí nad Orlicí: Výzk. ústav bavlnářský, 1982, s. 7–25.
- Rabotnova, I. P.: *Russkaja narodnaja odežda*. Moskva: Legkaja industrija, 1964.
- Smutný, B.: *Loscani a Chamare o východočeském plátenictví: studie o hospodářské politice habsburské monarchie mezi slezskými válkami a válkou sedmiletou a edice korespondence z let 1754–1757*. Zámorsk: Státní oblastní archiv Zámorsk, 1998.
- Staňková, J.: *Ruční tkalcovství na Horňácku*. Československá etnografie 1, 1953, č. 1, s. 4–12.
- Staňková, J.: *Lidové tkaniny v tradičním oděvu a interiéru. Žďársko koncem 19. a začátkem 20. století*. Československá etnografie 8, 1960, č. 4, s. 384–413.
- Staňková, J.: *Lidové výtvarné umění. Čechy a Morava*. Praha: SPN, 1967.
- Staňková, J.: *Lidové umění v Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Panorama, 1987.
- Staňková, J.: *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava*. Praha: SNTL, 1989.
- Staňková, J.: *Činovat'*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 112.
- Staňková, J.: *Kanafas*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 353–356.
- Staňková, J.: *Súkno*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. svazek*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 990–992.
- Staňková, J.: *Tradiční textilní techniky*. Praha: Grada, 2008.
- Stará, M.: *Dávné tradice ruské a polské textilní výroby*. Slovanský přehled 50, 1964, s. 159–166.
- Stránská, D.: *Lidové kroje v Československu. Díl 1. Čechy*. Praha: J. Otto, 1949.
- Svobodová, V.: *Lidová a manufakturní textilní výroba s přihlednutím k vývoji na Moravě*. Trutnov: Lnářský průmysl, 1983.
- Vondruška, V. – Vondrušková, A.: *Tradice lidové tvorby: lidová hmotná kultura v Čechách a na Moravě*. Praha: Artia, 1988.
- Winter, Z.: *Dějiny kroje v zemích českých II: od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha: F. Šimáček, 1893.

Summary

Notes on Fabrics in the Czech Lands (Taking into Account the Territory of Western and Eastern Slavs)

The contribution deals with traditional weaver's trade in Central and Eastern Europe. This branch had a rich tradition here and its possibilities were influenced by used textile materials – flax, hemp and wool. Cotton and silk were processed rarely -more from the mid-19th century. Another fact, which affected the appearance of weaver's products, was the expansion of the horizontal loom with frame ((frame loom with shafts) which was used as early as since the 11th century in Europe. Canvas, hemp, wool fulled fabrics and semi-wool non-fulled fabrics ranked among the basic traditional products. Within traditional weaver's trade in Central, Eastern and a part of Northern Europe, wool striped and checked fabrics had great importance. They were peculiar to country weavers and their patterns were typical for relating regions. They were most often used for women's skirts; their colours were rather dark, with predominant red, brown, blue and black colours. Within traditional weaver's trade in Bohemia and Moravia, the patterning by an additional weft (float length), which has different names in folk culture, has been kept partially. The aforementioned technique formed the characteristic patterns on fabric and was applied mainly for women's dress on blouse-sleeves and aprons, on decorated parts of women's underclothes as well as on soft furnishings within the entire Slavic environment.

Key words: Canvas, cloth, wool, flax, fabric, traditional textile production, traditional dress, Slavs.

ŽENSKÝ KROJ MASOPUSTNÍHO OBDOBÍ V POSTŘEKOVĚ NA CHODSKU

Marta Ulrychová

K volbě tématu příspěvku mě motivovala následující okolnost. Ačkoliv je Chodsko pokládáno za „jedinou oblast v Čechách, kde se až do dnešní doby dosud udržely zbytky lidového oděvu“ (Štěpánová 1984, s. 221), je jeho současným formám věnována poměrně malá pozornost. Dosavadní studie nahlížené především z tradiční historické perspektivy se soustředily zejména na minuciózní popisy. Domnívám se, že je to právě životnost kroje, jež si vyžaduje permanentní badatelský zájem. Jelikož jsem si dobře vědoma šíře záběru, stanovila jsem si limity, které vymezily předmět mého zájmu. Je jím podoba kroje, jež si v současné době oblékají ženy pouze v jediné lokalitě, a to v Postřekově na Domažlicku. Ten je historicky vzato řazen mezi tzv. privilegované chodské vsi.¹ Z hlediska etnografického, vycházejícího z odlišných geografických, církevně administrativních a územně správních celků,² ale i pocitu sebeidentifikace místních obyvatel se Postřekov nachází na tzv. horním Chodsku.³

Časové vymezení představují poslední čtyři dny masopustu. Ačkoliv ten má na Chodsku dlouhou a silnou tradici, v Postřekově se jeho současná podoba utvořila až v šedesátých letech 20. století. Masopust zde vrcholí v průběhu čtyř dnů, počínaje sobotním maškarním balem, přes nedělní „kytičkovou zábavu“, pondělní „babský bál“⁴ až po úterní průvod a následnou zábavu.

Pozornost soustředěná pouze na ženský kroj vyplývá ze situace, že – až na dále uvedené výjimky – se muži do kroje o masopustu neoblékají. Tuto skutečnost dávají badatelé do souvislosti s jeho odkládáním v poslední třetině 19. století (Štěpánová 1984, s. 221), kdy muži odcházeli za prací mimo domov, anebo nacházeli uplatnění v místní tkalcovně, papírně či sklárně.⁵

Termín „kroj“ jsem zvolila s plným vědomým rizika nesouhlasu badatelů, kteří takto označují pouze tradiční oděv zemědělských vrstev. Je pro mne pouze pomocným termínem. V samotném Postřekově je totiž nahrazován spíše konkrétními názvy označujícími jeho varianty (např. „rukávce“, „práporka“, „rozplášenka“).

Velký důraz při studiu masopustu bývá kladen na masky a jejich typologii. Toto téma jsem ze svého textu vyloučila. Rovněž tak se nezabývám ojedinělými exempláři krojových variant, které byly koncem 19. století ovlivněny oděvem sousedních vsí, v nichž převažovalo německé obyvatelstvo, anebo přímo ze sousedního Bavorska.⁶

Informace stran kroje jsem získala jak zúčastněným pozorováním, tak pomocí polostrukturovaných rozhovorů vedených s místními ženami a muži. Budu se ubírat cestou tradiční deskripce s přihlédnutím k metodě funkčně strukturální analýzy, již nám před půl stoletím jako námět poskytl Petr Bogatyrev.

„Rukávce“

Jedná se o variantu slavnostního kroje, který ženy oblékají zhruba od patnácti let a nosí po celou dobu svého středního věku. Kromě masopustu ho lze vidět i na místních bálech (např. hasičském).

Spodní část kroje tvoří spodnička z bílého plátna, jež má v pase všitou gumu, zatímco dolní okraj je zdoben krajkou nebo štikováním. „Rukávce“ z bílého plátna, podle nichž je pojmenována celá varianta kroje, mají čtvercový výstřih lemovaný štikováním. Zapínají se na zádech. Stejně štikování je našité i na dolním okraji „rukávců“ stažených užším bavlněným tkalounem, které se vyzvednou nad lokty a v oblasti ramen se vytvarují do kulatého tvaru. Jejich forma se udržuje pšeničným škrobem.

Přes „rukávce“ se obléká černá šněrovačka, v současné době zhotovená z umělé tkaniny, zpevněná vli-selínem a podšívkou. Je lemována šikmým červeným

Pondělní „babský“ bál v tzv. hotelu. Foto Š. Sladký 2005.

proužkem, její zadní díl zdobí několik řad barevných port. Zapíná se na předním díle pomocí háčků a oček.

Jednobarevná saténová sukně (ale i zde můžeme zaznamenat výjimky v podobě pestrobarevných květovaných vzorů) sahá pod kolena. Na zadním díle je v pase poskládaná do drobných záhybů. Zdobení jejího dolního okraje tvoří jeden centimetr široká kraječka, nad níž o čtyři centimetry výše pokračují dvě nad sebou našité čtyřcentimetrové krajky, někdy od sebe oddělené úzkou zelenou centimetrovou stužkou. Podle barvy sukně jsou buď bílé, nebo černé.

Vpředu se obléká široký brokátový „fěrtuch“ s květinovým vzorem vetkávaným buď do stejnobarevného podkladu nebo do pestrobarevných pruhů, v pase poskládaný do pásku. Je stejné délky jako sukně. Přes pásek se překládá sedm centimetrů široký květovaný „pantl“, uvázaný vzadu, jehož barva by měla souhlasit s barvou „fěrtuchu“.

Přes ramena se přehazuje bílý kašmírový šátek s květinovým vzorem zdobený třásněmi pěti barev, jež se zhotovují z lesklé příze tzv. kordonetky. Zatímco u krku se šátek, jehož cíp směřuje doprostřed zad, složí do záhybů, vpředu se v pase přeloží tak, aby stejné květy směřovaly k sobě. Ke šněrovačce se šátek připevní spínací sponou, v místě jeho přeložení se ve výstřihu připevní štrasová brož. Vzhledem k současnému nedostatku červených punčoch se oblékají též punčochy

Detail „práporky“ na „babském“ bále při tanci na stole.
Foto Š. Sladký 2005.

tělové nebo bílé barvy. „Rukávce“ oblékají dívky v neděli odpoledne při kytičkové zábavě, která začíná v horní hospodě „U Hadamů“ a po přesunu, jenž se sestává z mnoha tanečních zastavení, směřuje do sálu dolní hospody – tzv. hotelu. Oblékají se však i v úterý do masopustního průvodu a na následující zábavu, která se opět odehrává v sále dolní hospody. Je-li masopust „na sněhu“, venkovní tanec si vyžaduje teplou zimní obuv, zatímco v sále ženy obouvají černé společenské boty. Hlava zůstává nezakrytá, ať je počasí jakékoliv. Pod „rukávce“ si však mnohé dívky navlékají tenké bílé svetry.

„Práporka“⁷

Takto se nazývá jednodušší varianta kroje, pro niž je charakteristické spojení živůtku se sukní.⁸ Tento střih nosí ženy na celém Chodsku. Sukně je v zadní části naskládaná do drobných záhybů, zatímco přední část má pouze několik šikmo k sobě směřujících skladů. Zde je také našita malá kapsička. Kanduš se zhotovuje z kanafasu, plátna, potištěného kartounu, „žalínu“ (kašmíru), v současné době i z umělé tkaniny. V období masopustu jednoznačně dominuje červená barva a drobný kvítečkový vzor. „Práporky“ zhotovené z umělé tkaniny jsou i jednobarevné. Ke kandaši ženy oblékají dva druhy košilek. První – s „žejdličkovými“ rukávy⁹ sahajícími nad loket – je střižena do tvaru písmene T, druhý typ má rukávy mírně nařasené jak v průramcích, tak nad lokty. Výstřih i konce rukávů jsou obháčkovány červenou barvou. Tudy je protažena červená stužka o šířce jednoho centimetru. Kanduš se v přední části spíná pomocí háčků a oček, na nejhořejším se upevní červený „pantl“, svými okraji volně splývající pod pás. V přední části se přes kandaš převazuje stejně dlouhý bavlněný anebo „žalínový“ fěrtuch buď s drobnými, nebo většími květinovými vzory.

„Práporku“ oblékají zpravidla mladší ženy na pondělní „babský bál“, který se koná v sále tzv. hotelu. Jeho nedílnou součástí je „vejskáč“,¹⁰ bílý šátek v jednom rohu červeně vyšitý rostlinným motivem, lemovaný paličkovanou nebo strojově vyráběnou bílou krajkou.

„Rozplášenka“

Přes kandaš se v průběhu druhé poloviny 19. století na celém Chodsku začala oblékat jupka s dlouhými, na ramenou mírně pozvednutými rukávy. Podle tohoto prvku situují autorky stati o lidovém oděvu v Západočeské vlastivědě její vznik až do osmdesátých let 19. století,

kdy se tato móda objevila v městském oděvu (Svobodová – Ulčová – Maderová 1990, s.113–114). Jupka je většinou zhotovena ze stejného materiálu jako kandaš. Jak Hruška, tak Jindřich pro ni používají výraz „flámiška“, ačkoliv se od ní na „horním“ Chodsku liší absencí stojatého límečku. Jako „rozplášenku“, výraz dnes běžně používaný v Postřekově, ji zaznamenává pouze Jindřich¹¹ a vysvětluje ji jako volnou kazajku polosvátečního, tzv. půbědkového (půvědkového) kroje.¹²

V období masopustu lze „rozplášenku“ spatřit jak na pondělním „babském bále“, a to většinou u starších pouze přihlížejících žen, tak v úterním průvodu i při následné zábavě. Jak je výše uvedeno, může být zhotovena z různých materiálů a více či méně zdobena portami. Oba faktory také určují míru její svátečnosti. Také na „babském bále“ se neuvazuje na hlavu žádný šátek.

Jak „práporka“, tak „rozplášenka“ dnes představují prefabrikované kroje, jejichž výrobní cena nepřesahuje částku 2000,- Kč. Lze je buď zakoupit v prodejně družstva Chodovia na domažlickém náměstí, anebo pořídit u žen, jež šijí pro Chodovii nebo na soukromé zakázky. Postřekovské ženy volí raději druhou možnost.

Obřadní kroj

Sváteční a obřadní kroje, jejichž podoba se petrifikovala v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, byly popsány již na mnoha místech. V masopustním období – a to opět pouze jejich ženské verze – plní funkci masek v odpoledním úterním průvodu. V jeho čele, za dívkou nesoucí na tyči housle potažené černým flórem, kráčí svatební pár provázený družičkami a ostatními svatebčany. Tento symbol nastávajícího konce všech muzik a zábav může nést také muž v ženském kroji. V souladu s masopustní logikou inverze – v našem případě se jedná o travestii (Bachtin 1975, s. 13) – je do nevěstina kroje oděn muž. Opírá se o rámě ženy, která naopak představuje ženicha oblečeného do „panského“.¹³ Nevěstina předstíraná gravidita kontrastuje s jejím čepením a je opětným příkladem profanace (Bachtin 1975, s. 13). Slaměný věnec svázaný červenou stuhou na hlavách mladých svobodných dívek opět oblečených do „rukávců“ prý podle místních obyvatel symbolizuje vdovský stav a smutek, jenž nastává po odsouzení a popravě Masopusta. Úterní průvod a následná zábava je také jedinou příležitostí, při níž se uplatňuje i mužský mládenecký kroj. Oblékají ho pouze rekruti, přinášející

k chystané popravě na márách položenou figurinu Masopusta.¹⁴

Dětský kroj

Dětský kroj je miniaturizací kroje dospělých. Děvčata oblékají jak „práporky“, tak „rozplášenky“. V druhém případě se opět setkáváme s travestii, neboť do „rozplášenky“ mohou být oblečeni i malí hoši. Aby iluze převleku byla dokonalá, mají na hlavě nasazený bohatě zdobený čepeček, tzv. karkulku. Chlapci, pokud nejsou členy zdejšího folklorního souboru, prý odkládají svůj kroj vstupem do základní školy. Předškolním hochům masopust dává příležitost obléknout kroj zejména při nedělní odpolední kytičkové zábavě. Zde jsem také v roce 2007 objevila nejmladšího dvou a půl měsíčního účastníka, oděného do miniaturní mládenecké mužského kroje – bílé košile, tmavě modré soukenné vesty, zdobené řadou mosazných knoflíků, a do žlutých látkových kalhot.

Funkce kroje v postřekovském masopustu

Kroj je – tak jako každý oděv – prostředkem mimoslovní komunikace. Je souhrnem několika funkcí, jejichž pořadí je ovlivněno skutečností, zda se jedná o všední, pracovní, sváteční nebo obřadní příležitost (Křížová 2001, s. 8). Petr Bogatyrev ve své známé studii o krojích Moravského Slovenska rozlišuje kroj všední, sváteční, slavnostní a obřadní. (Bogatyrev 1937, s. 13). Zůstane-

Malé účastnice v „práporkách“ při nedělní „kytičkové zábavě“ v tzv. hotelu. Foto Š. Sladký 2005.

me-li věrni této typologii, pak je masopust obdobím, při němž se obléká – až na výjimku parodující svatební výjev – sváteční kroj.¹⁵ Jak jsme si výše ukázali, má různé varianty. Dnes v nich jednoznačně dominuje funkce lokálně reprezentativní a estetická. Variantami masopustního kroje se postřekovské ženy jednoznačně vymezují vůči městu, a to městu jako takovému (kde se obléká tzv. panský oděv), dále městu konkrétnímu, v němž sídlí úřady, je v něm k dispozici zdravotní péče, síť obchodů a služeb (tj. Domažlice), ale i svému nejbližšímu okolí (tj. městys Klenčí), pod jehož farnost spadají.

Estetická funkce je evidentní ve snaze udržet v souladu hýřivé barvy jednotlivých krojových součástí. Následující schéma představující tradiční kánon vychází z emického pohledu.

sukně	„fěrtuch“	šátek
červená	zelený modrý	bílý bílý
růžová	zelený modrý červený	bílý, červený bílý, červený bílý, zelený, modrý
žlutá	zelený modrý červený	červený červený zelený, modrý
bílá	zelený modrý červený	červený červený zelený, modrý

Družíčky v obřadních krojích v čele úterního průvodu. Foto V. Hruška 2007.

„Práporka“ jednoznačně potvrzuje tendenci, kdy se podle Bogatyreva (1937, s. 14) všední kroj stává svátečním, a tím závazným pro všechny dívky i vdané ženy. „Rukávce“ jsou naopak variantou podtrhující generační rozdíl. Ze všech krojových variant se vytratila funkce vyjadřující sociální status. Budeme-li uvažovat o magické funkci, jež má chránit před zlými silami, pak bychom ji museli v souladu s příkladem uvedeným Bogatyrevem (1937, s. 21) přisoudit červené barvě „práporky“. Tento názor však může být nebezpečnou spekulací, neboť nebere v úvahu jiné vlivy.

*Dívky v „rukávcích“ se slaměným věncem na hlavě v úterním průvodu.
Foto V. Hruška 2007.*

Pestré barvy krojových variant souvisí s katolickým vyznáním většiny zdejších obyvatel. (V postním období, kdy by mělo následovat jejich ztlumení do tmavých barev, se však v Postřekově kroj v současné době obléká jen sporadicky, nicméně tyto starší krojové součástky můžeme vidět v mnohých domácnostech). Zde je nezbytné poznamenat, že průběh postřekovského masopustu není tak těsně vázán na liturgický kalendář, jako je tomu např. na „dolním“ Chodsku, konkrétně v Mrákově, který je sídlem farnosti. Aby věřící nemuseli docházet do kostela sv. Martina v sousedním Klenčí, byla v Postřeko-

*Dívky v „rukávcích“ se slaměným věncem na hlavě v úterním průvodu.
Foto V. Hruška 2007.*

vě roku 1900 dokončena a vysvěcena kaple sv. Jakuba. Jak jsem se však přesvědčila, bohoslužby v období masopustu navštívilo jen několik málo starých žen.

V souvislosti s oděvem dětí nemůžeme souhlasit s Bogatyrevovou tezí, že jejich kroj nikdy nemá regionální funkci (Bogatyrev 1937, s. 44). V Postřekově je tomu v období masopustu přesně naopak. Příkladem nám budiž malí asi dvouletí chlapci oděni v dívčích krojích, které mají přehozené přes teplý sportovní oděv. Tento příklad potvrzuje naopak jinou Bogatyrevovu tezi, podle níž se jen málo funkcí vztahuje na kroj jako na pouhou věc – mnohé se naopak vztahují na rozličné sféry, na něž kroj ukazuje (Bogatyrev 1937, s. 48).

Chlapec v miniatuře „rozplášenky“ s „karkulkou“ na hlavě v úterním průvodu. Foto V. Hruška 2007.

Otevřenou zůstává otázka vztahu všedního a svátečního kroje, a to jak v případě „práporky“, tak „rozplášenky“. I když „práporka“ vyhovuje praktickým účelům (je nejpohodlnějším oděvem pro temperamentní tanec v průběhu celého „babského bálu“), vzhledem k výjimečnosti masopustu jako svátečního období, kontrastujícího s každodenností, nemůžeme „práporku“ vyloučit z typu svátečního kroje. Podle Bogatyreva (1937, s. 57) se u svátečního kroje vždy objeví detaily, které svátečnost podtrhují. U „práporky“ můžeme za tento drobný detail považovat právě „vejskáč“, jenž dotváří podobu tance.

Bogatyrev (1937, s. 57) také dobře poukázal na bezvýslednost snah o udržení neměnné podoby kroje tehdy, je-li změněna celá struktura bytí. V našem případě se změny projeví ve zkracování délky v době nadvlády minisukní, v současné době v podobě účesu (hlava se nezakrývá a ženy svým účesem zcela respektují současnou módu, nosí módní náušnice apod.) nebo použitím jiné barvy punčoch či obuvi.

Zbývá zmínit se o detailech, jež můžeme označit jako „profanační“ prvky. Na „babském bálu“, ale i v úterním průvodu se s nimi setkáváme v podobě různých druhů spodních nohaviček zdobených kraječkami. V úterním průvodu si všichni krojovaní na obou tvářích vykoulí červenou rtěnkou výrazná srdíčka.

Současné tendence

Jak jsme si výše ukázali, i v Postřekově je kroj identifikačním znakem obce, ať již se jedná o jakoukoliv jeho podobu – tj. onu slavnostní, používanou při reprezentačních příležitostech či vystoupeních místního folklorního souboru, anebo onu sváteční, k níž se řadí i varianty ženského kroje oblékané v období masopustu. Popsat „svůj kroj“ jsou schopny všechny ženy, a to mnohem lépe než mužská část obce.¹⁶ Nezanedbatelný vliv na tuto okolnost má místní tradice, tedy krojované součástky uchovávané jako rodinné dědictví, působení národopisného souboru, ale i entuziasmus těch, kteří se starají o zhotovení nových krojů, jejich výzdobu (výšivky, paličkované či strojové krajky, stuhy, porty aj.) i obstarávání potřebných látek a doplňkových součástí (knoflíky, punčochy, obuv apod.). Zde jsou závislí na obnově provozu některých podniků (např. Slezanu Frýdek-Místek a.s.), anebo dovozu látek ze zahraničí, nejčastěji ze sousedního Německa. Po zhotovení krojů jsou ženy a dívky zároveň poučeny o způsobu jejich uložení, přípravě a údržbě.

Na otázku, kdo všechno kroj v současné době obléká, můžeme konstatovat následující: Varianty ženského kroje jako výrazu identity i svátečnosti oblékají v Postřekově ženy bez rozdílu věku, v travestiích i muži (nevěsta) či malí chlapci. „Rozplášenka“ či jiné krojové součástky (nejčastěji šátky) mohou být i součástí masopustních masek.¹⁷

Jak jsme již výše uvedli, v masopustních krojových variantách se neuplatňuje funkce sociálního rozdílu, ačkoliv dělení podle majetku zde v povědomí vesničanů přetrvává a mimo masopustní období hraje v jejich chování podstatnou roli (Kandert 2004, s. 84). Tento jev lze vysvětlit pomocí souboru binárních opozic, uvedených Turnerem (Turner 2004, s. 105–106). V masopustu se uplatňuje

stejnorodost, pospolitost, rovnost, anonymita (masky), chybí atributy vlastnictví, postavení, hodností, nerozlišuje se podle majetku, panuje nesobeckost a jednoduchost. Kroj je – podobně jako celý masopust – antitezí každodennosti, v níž panují naprosto opačné tendence.

Ačkoliv mají všechny varianty masopustního kroje především lokálně-reprezentativní funkci, oblékají se do něho i ty ženy, jež sem v období masopustu přijíždějí na pozvání svých příbuzných či známých. Domáci proti tomu nikterak neprotestují, ba rádi jim nabídnou buď zapůjčení, anebo zhotovení místními specialisty. Zda se v budoucnu postřekovský kroj v některé z uvedených variant uplatní i mimo region, zůstává zatím nezodpovězenou otázkou.

POZNÁMKY:

1. Obyvatelé vsí Stráž, Tlumačov, Mrákov, Klíčov, Lhota, Pocínovice, Klenčí, Chodov, Újezd, Draženov, Postřekov a Horosedly (zanikly v 16. století) vykonávali strážní službu a další povinnosti, za což jim panovník uděloval privilegia (první dostali od Jana Lucemburského r. 1325). Byli podřízeni královskému purkrabímu sídlícímu na domažlickém hrade. Václav IV. je v roce 1406 vypsál z jeho pravomoci a povolil jim vlastního soudce. V 17. století domažličtí Chodové o svá práva přišli.
2. Postřekov náleží ke klenečské farnosti. Po zabrání pohraničních území byl od 4. 12. 1938 oficiálně začleněn do území Velkoněmecské říše, do okresu Waldmünchen.
3. Obec Postřekov (Alt Possigkau) leží na svazích haltravského hřebene v Českém lese v nadmořské výšce 470 m. Ke dni 3. 7. 2006 čítal 1128 obyvatel. Nachází se 2 km od hlavní silnice, která směřuje k hraničnímu přechodu Lísková – Höll a sleduje tak někdejší důležitou obchodní stezku vedoucí z Prahy do Regensburgu. Postřekov je také zastávkou na železniční trati Domažlice – Planá u Mariánských Lázní. Obecní úřad sídlí v centru obce. V jeho sousedství se nachází základní škola, kterou navštěvují děti od 1. do 5. třídy. V obci jsou tři prodejny s potravinami a drobným zbožím, dále čtyři pohostinská zařízení a jeden penzion. Postřekov nemá ani kostel (pouze kapli sv. Jakuba), ani vlastní hřbitov. Pochovává se nejčastěji v Klenčí. V obci působí řada spolků, např. hasičský, Národopisný soubor Postřekov, TJ Sokol aj. V roce 1778 vznikla na svazích haltravského hřebene dřevařská osada Nový Postřekov (Neu Possigkau), od roku 1952 přejmenovaná na Díly, která je nyní samostatnou obcí. S Postřekovem byl naopak po 2. světové válce sloučen Mlýnec, kde žilo v období první republiky převážně německé obyvatelstvo. To měl být jeden z důvodů, proč se Postřekov na základě Mnichovské dohody ocitl v záboru.
4. V jiných lokalitách Čech se setkáváme s označením „mužovský bál“. Podle výpovědi respondentů (mužů) „*má mít o masopustu každý své sólo*“. Pondělní bál se prý pořádá proto, „*aby si své užily také ženy*“. Aktivita žen je nápadná v jejich naprosté soběstačnosti během tance, ať již se jedná sólové projevy, skupinové tance, kolečka, či proslulé tance na stolech. „Babský bál“ je výrazným momentem, kdy ženy proklamují svoji dominanci. Otázkou zůstává,

- zda tento moment lze považovat za charakterický pro soužití mužů a žen v této lokalitě, či pouze za opozitum každodennosti.
5. Vzhledem k nepřilíh urodnému zemědělství se zdejší muži věnovali specializovaným řemeslům, zejména kominářství, šamotářství, tkalcovství, sklářství apod.
6. Jedná se zejména o dlouhé jupky lemované černou krajkou, které lze ojediněle spatřit i v úterním masopustním průvodu.
7. Podle výkladu místních obyvatel vznikl tento výraz na základě podobnosti s praporem červené barvy. Ani Hruškův, ani Jindřichův slovník tyto termíny neuvádějí.
8. Hruška uvádí „*kanduš*“ (m.) a vysvětluje ho jednak jako „*dětské šatečky, sukně se životem v celosti*“ s poznámkou, že se takto vyskytuje v Postřekově, jednak jako „*šat vůbec, zvl. s přidechem opovrhlivým*“. Viz Hruška 1905, s. 40. Jindřich ho kromě výše uvedených vysvětlení dává do souvislosti s tzv. půbědkovou sukní nebo šatem, označujícím polosváteční kroj. Uvádí příklad: „*Dyž přídem z velký l= mšel, slíkнем sváteční kroj ha voblíkнем půbědkový šaty*.“ Viz Jindřich 2007, s. 129, 249.
9. Výraz vysvětluje Jindřich na základě podobnosti rukávu se žejdlíkem, nádobou na pivo. Viz Jindřich 2007, s. 377.
10. Výraz neuvádí ani Hruška ani Jindřich. Zaznamenala jsem ho roku 2008 u postřekovských žen.
11. Jindřich uvádí i další výraz „*rozplášilka*“. Viz Jindřich 2007, s. 259.
12. Výrazy „*půbědek*“, „*půbědí*“ nebo „*pobědky*“ označují dobu po nedělním nebo svátečním obědě, nastávající po umytí nádobí a spravení dobytka. Viz Jindřich 2007, s. 249.
13. Takto se v Postřekově dodnes nazývají ti, kteří nosí civilní společenský oblek.
14. Vzhledem k profesionalizaci Armády ČR se jedná o hochy, kteří dosáhli požadovaného věku k odvodu. Pokud je jejich počet nedostatečný, mohou být doplněni dívkami.
15. Svátečnost je podstatou masopustu. Viz Bachtin 1975, s. 11.
16. Podle Josefa Kanderta jsou „*vesničané schopni jasně formulovat, čím se liší od zbytku světa a zvláště pak od nejbližších sousedních lokalit*“. Autor uvádí šest základních kategorií sebeidentifikace, z nichž v pořadí čtvrtá se týká krojových odlišností. Viz Kandert 2004, s. 47.
17. Travestie, skupina představující svatbu, masky „*starých bab*“ apod.

LITERATURA:

- Bachtin, M. M.: *François Rabelaise a lidová kultura středověku a renaissance*. Praha: Odeon, 1975.
- Bogatyrev, P.: *Funkcia kroja na Moravskom Slovensku*. Turčanský Sv. Martin: Matica slovenská, 1937.
- Hruška, F. J.: *Dialektický slovník chodský*. Praha: Archiv pro lexikografii a dialektologii, 1905.
- Hynková, H.: *Oblečení*. In: *Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura*. Praha: Orbis 1968, s. 141–185.
- Chotek, K.: *Lidová kultura a kroje v Československu*. Praha: J. Otto, 1937.
- Jindřich, J.: *Chodsko*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1956.
- Jindřich, J.: *Chodský slovník*. Sestavil J. Kotal. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna plzeňského kraje, 2007.
- Kandert, J.: *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v sedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2004.
- Křížová, A.: *Lidový oděv a historický kostým*. *Národopisná revue* 11, 2001, č. 1, s. 5–9.
- Nejdl, J. – Kurcová, J.: *Lidový oděv na Chodsku*. In: *Český les*. Praha: Baset, 2005.
- Stránská, D.: *Lidové kroje v Československu*. Praha: J. Otto, 1949, s. 115–130.
- Stránská, D.: *Lidový kroj*. In: *Československá vlastivěda. Řada II. Národopis*. Praha: Sfinx 1936, s. 209–210.
- Svobodová, J. – Ulčová, M. – Maderová, M.: *Lidový oděv a výšivka*. In: *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990, s. 99–118.
- Štěpánová, I.: *Lidový oděv v Čechách 19. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
- Turner, V.: *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press, 2004.

Summary

Women's Carnival Costumes in Postřekov, the Region of Chodsko

The text pays attention to three contemporary variant of festive costumes worn by the women during the Carnival period in Postřekov in the so-called Upper Chodsko Region. The author's interest in women's dress is determined by the fact that the men – except for the young men until 18 and the preschool-aged boys – make a point of non-wearing the folk costumes in this location. The recorded variants confirm the lifetime of women's costumes that fulfil mainly the locally representative and aesthetical functions. For the time being, nothing seems to suggest that its popularity should be on the wane. On the contrary, one can notice opposite trends becoming evident by plenty of exemplars newly made not only upon the wish of local inhabitants but also of those who visit the village as guests and who like to take part in the Carnival balls. The study describes on which occasion a certain variant are worn; it mentions also an overview of colour combinations in accordance with the canon that the women try to keep strictly. Determining the functions, the author found inspiration in the publication by Petr Bogatyrev from 1937 on the analysis of folk costumes at the opposite end of the Czech Republic (Moravian Slovakia). This publication applying the functional and structural analysis goes beyond the scope of foregoing and later works that preferred the predominantly diachronic point of view and the detailed description of costume types and variants.

Key words: Carnival, folk dress, women's folk costume, structural analysis, Chodsko.

UBÍRANÉ PUNČOCHY JAKO SOUČÁST TRADIČNÍHO ŽENSKÉHO ODĚVU V ROŽNOVĚ POD RADHOŠTĚM¹

Lenka Drápalová

Jak vypovídají prameny, nedílnou součástí běžného i slavnostního tradičního oděvu žen na Valašsku byly ubírané punčochy, zvané také *varhánky*, *shrnovačky*, *ubíračky* (Urbachová 2002), *ubíranice* (Brouček – Jeřábek 2007), *pančochy vrabovaté* (Jeřábek 1997) či *valašské punčochy* (Bayer 1878), šité ze sukna nebo pletené z ovčí vlny. Ženy je přestaly oblékat již v průběhu poslední třetiny 19. století z důvodu nástupu nových, továrně zpracovávaných materiálů. Svůj vliv však měly v tomto ohledu bezesporu také změny v nahlížení na ženskou krásu, které v této periodě pozvolna infiltrovaly v důsledku stále intenzivnějšího setkávání s městskou módou i do prostředí venkovských lokalit a jejich oděvních zvyklostí.

Povědomí o existenci, užívání i výrobním postupu ubíraných punčoch přežívá dnes především mezi odborníky se zaměřením na lidový oděv. V muzejních sbírkách se zachovaly ojediněle. Laická veřejnost se tak s nimi může setkat např. v expozici Muzea regionu Valašsko ve Vsetíně, či prostřednictvím studia odborné literatury.

Tématu výroby a upotřebení ubíraných punčoch na území jednoho ze subregionů Valašska – na Vsetínsku – věnovala v minulosti několik studií dlouholetá pracovnice Muzea regionu Valašsko ve Vsetíně Eva Urbachová (1961 a 2002). Ve svých studiích vytvořila přehled písemných i obrazových pramenů týkajících se dané problematiky a na základě jejich důkladné analýzy postihla okruh výrobců a technologii. Teoretickou sféru svého badatelského zájmu doplnila také spoluautorstvím na dokumentárním filmu o domáckém zpracování ovčí vlny a výrobě ubíraných punčoch (F. Potočný – E. Urbachová: *Kronika o vlně*. 1968).

K dalším z významných dílčích oblastí Valašska náleželo Rožnovsko se svým správním a ekonomickým centrem v městečku Rožnově.² Od první třetiny 19. století proslul jako léčebné místo s klientelou z nejrůznějších oblastí rakousko-uherské monarchie i celé Evropy (Hambálková – Hambálek – Drápalová – Srbová 2005). Existence lázní a zlepšování sociální situace obyvatel (zvláště díky rozvoji plátenictví) způsobilo jednak změny v užívání tradičních materiálů, jednak i odkládání lidového oděvu (především u mužů). Tato proměna oděvních zvyklostí se promítla také do nošení ubíraných punčoch,

kteří na Rožnovsku již v osmdesátých letech 19. století zcela vymizely z běžného oblékání. Stalo se tak mnohem dříve než na Vsetínsku (Bayer 1878).

Žena s ubíranými punčochami. Rekonstrukce oděvu při programu *Kasánečka samé vrapy*. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., sedmdesátá léta 20. století. Foto B. Přikryl, fotoarchiv VMP.

Hmotné doklady o podobě ubíraných punčoch se nám tedy zachovaly do dnešních dnů v mizivé míře.³ Při pátrání po jejich rozšíření v Rožnově a při rekonstrukci samotné technologie jsme proto odkázáni především na studium pramenů písemných, obrazových a odborné literatury.

Jednotlivé typy informačních zdrojů se liší nejen rozsahem poskytované informace, ale i přístupem k nám sledované oděvní součástce. Zatímco pro obecné popisy mužského a ženského tradičního oděvu máme relativně dostačující množství poznatků, při identifikaci historického vývoje a zastoupení některých vybraných krojových součástí (např. roušek, ubíraných punčoch, spodního prádla apod.) se setkáváme s omezenou výtežností těchto pramenů.

W. Horn: Svobodný pár z panství valašskomeziříčského. Litografie 1836. Foto K. Matocha, fotoarchiv VMP.

Na kvalitu výpovědi mají pochopitelně vliv i okolnosti vzniku, v nichž se mísí strohé úřední záznamy s vlastivědnou publicistikou (obohacenou zpravidla osobními názory autorů) i autentickými památečními zápisy některých lokálních a regionálních kronikářů. Analýza dostupných písemných a ikonografických pramenů vázících se k Rožnovsku nám tak přináší poznání, že pro vymezenou lokalitu existuje velmi málo přímých informací. Proto zejména pro období první poloviny 19. století musíme vycházet z obecněji koncipovaných popisů stavu na území celého Valašska či sousedních valašských subregionů.

Jak tedy dokládají písemné a ikonografické prameny, byly ubírané punčochy užívány v široké oblasti Valašska (na Vsetínsku, Brumovsku, Valašskomeziříčsku, Rožnovsku).⁴ Nejstarší dochovanou informaci o jejich existenci představují výslechové protokoly z let 1777–1780 pořízené u soudu v Uherském Hradišti.⁵ Mnohé zprávy lze také nalézt v pozůstalostních spisech z jednotlivých měst a obcí, pro městečko Rožnov uložených ve Státním okresním archivu ve Vsetíně⁶ a v Zemském archivu v Opavě. Dostupné materiály deponované v Opavě obsahují písemnosti vztahující se k období let 1830–1848. Popisují oděv u 208 mužů a 304 žen, přičemž pouze u třinácti z nich jsou punčochy blíže popsány (Brandstetrová 2007).

Pro další informace se můžeme obrátit k obecněji koncipovaným popisům různých projevů materiální i nemateriální kultury Valašska. Náleží k nim zmínky v pracích J. H. A. Gallaše (okolo 1820), neznámého autora s iniciálami J. K. (1843), Daniela Slobody (1851) a Bedy Dudika (1873).⁷ Tato čtveřice vnějších pozorovatelů vycházela ve svých pracích jak z vlastních prožitků, tak z poznatků zprostředkovaných jinými osobami. Ve svých zprávách charakterizují s různou úrovní sdílnosti podobu punčoch z hlediska materiálu, barevnosti a způsobu provedení vrápením. Společným závěrem u všech výše citovaných je kritika této tradiční oděvní součástky z hlediska estetizujícího – tedy jako něčeho *ohavného*, co hyzdí celkový dojem z místních krojů valašských žen. Přesto jejich zápisy mají značnou výpovědní hodnotu a jsou vedle pozůstalostních spisů jedním z mála písemných pramenů pro poznání nejen vzhledu ubíraných punčoch, ale i dobového chápání ženské krásy u představitelů různých společenských vrstev.

Pro dokreslení citujme alespoň jednoho z autorů, návštěvníka rožnovských lázní s iniciálami J. K. a přispě-

vatele německy psaného listu Moravia z roku 1843: „Nejzvláštnější a nejošklivější, co jsem však kdy mezi nejruznějšími lidovými kroji viděl, je pokrývka nohy valašských žen. Představ si, má krásná čtenářko, na sáh dlouhou, širokou, vlněnou, tmavě modře zbarvenou punčochu. Ta se pak naskládá do sta a sta záhybů či laloků a v takové podobě se navlékne. I ta nejrozkošnější nožka promění se v okamženi v tlustý vlněný pytel či kulatý dmýchací měch se staženými příhrádkami a nechá cizince na pochybách, jedná-li se o abnormalitu lidské pokrývky nohy či o nějaký jiný chorobný zjev“ (Jeřábek 1997, s. 242).

Při vyhodnocování těchto informací musíme brát v úvahu mimo jiné i autorství takovýchto postřehů. Kritický názor je nám zde zprostředkováván muži, kteří zcela neakceptovali (a nebyli toho také nejspíše plně schopni) všechny okolnosti užívání punčoch. Zaměřili se jen na vnější vzhled a vztah ke zbývajícímu tradičnímu oděvu. Na základě studia a praktických zkušeností se lze ovšem domnívat, že ubírané punčochy v rámci lidového oděvu neplnily jen estetickou funkci, kterou tak intenzivně vnímali výše uvedení autoři. Vzhledem k použitému materiálu (suknu, vlněné přízi), jehož vrstva byla díky vrapování ještě nakumulována, byly jistě hřejivé. Jejich vlastnosti se násobily i mírnou odolností proti vlhkosti (zbytkový obsah přírodního lanolinu). V klimatických podmínkách horského Valašska byly ubírané punčochy pro své užité vlastnosti proto velmi praktické, a snad i proto ženami ceněné. Jak to ostatně podotýká ve dvacátých letech 19. století sám J. H. A. Gallaš, „*tyto valašské punčochy jsou obyčejně na dva lokte dlouhé, a od kotníků až po kolena velmi hustě sfaldované, a tento způsob stroje pokládají Valašky za krásu*“ (Jeřábek 1997, s. 176).

Zcela jinak přistupuje k danému tématu rožnovský měšťan, řemeslník a kronikář Martin Tkadlec (1817–1877), který se za života bezprostředně setkával (nejen na veřejnosti, ale nejspíše i ve své širší rodině) se ženami s ubíranými punčochami na nohou. Ve své *Památní knize městyse Rožnova* (třetí třetina 19. století) v kapitole Něco o starožitném kroji valašském v okolí Rožnova zaznamenal nejen podobu ubíraných punčoch, ale také pracovní pomůcky a část postupu jejich výroby. Autor se navíc zdržuje jakékoli kritiky, ubírané punčochy přijímá jako běžnou součást tradičního oděvu žen: „*Punčochy byly 1 1/2 lokte dlouhé asi 1/2 lokte v objemu; k tomu byly též uzbíračky vyučené, které se s tím zanášely to měly k tomu dřevěnou nohu tak silnou, jak byla punčocha široká*

na oba konce se punčocha navlékla trochu skropila a pak se ubírala, fald vedle faldy, až ta punčocha zůstala výšky 9–10 palců a běhala okolo nohy sem a tam, to se rozumí že se nesměla namočit ani odvazknout, byla by se snadno zdola pozbyla forma: když se to ale stalo, musela se hned donést uzbíračce a nanovo ji uzbírat.“⁸

Podle tohoto zápisu se úpravou punčoch zabývaly ženy zvané uzbíračky.⁹ V Soutisku veškerých obchodníků a řemeslníků městečka Rožnova pro léta 1817–1871 se však žádná uzbíračka či punčochář/punčochářka nevyskytují.¹⁰ Toto zjištění nás vede k domněnce, že přinejmenším vlastní ubírání punčoch, ne-li celý jejich výrobní proces, zůstaly v podmínkách Rožnova z hlediska organizace výroby na úrovni domácí produkce a nerozvinuly se v řemeslo – jako tomu bylo na Vsetínsku (Urbanová 2002). Příčin mohlo být několik. Buď nebyly natolik žádané jako v oblasti okolo Vsetína (oporu pro toto tvrzení můžeme hledat i v pozůstalostních spisech, v nichž je tento druh punčoch zaznamenán pouze u přibližně půl procenta zmiňovaných žen), nebo se sem dovážely z jiných výrobních center. Naskýtá se i další varianta – do-

Na salaši. Výřez z litografie podle F. Kalivody (asi 1850–1854). Foto K. Matocha, fotoarchiv VMP.

máčká (neevidovaná) výroba nabyla takové kvantity, že stačila uspokojit všechny případné zájemce.

S obdobnou situací jako u písemných zpráv se setkáváme také při analýze ikonografických pramenů. Tentokrát se jedná vždy o obrazové materiály vzniklé mimo vlastní prostředí, ačkoli původci některých z nich se mohli vykazovat vlastní zkušeností ze setkání se zobrazovaným materiálem (J. H. A. Gallaš, F. Kalivoda).

Pro období první poloviny 19. století se tyto prameny vztahují zejména k oblasti Vsetínska a Valašskomeziříčska. Z roku 1814 pochází početný soubor zobrazení

Ruční valchování punčoch ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově p. R. Foto K. Matocha, fotoarchiv VMP.

– kvašů – krojových typů na území Moravy a Slezska (Ludvíková 2000). Čtyři z nich zachycují nositelky ubíraných punčoch z oblastí Valašska: panství brumovského, vsetínského, hukvaldského a z Křivého. Kvalita kvašů je ovlivněna rukopisem různých autorů, nicméně míra věrohodnosti u všech čtyř obrázků je relativně vysoká. Zachycují způsob nošení punčoch v nízké, ke kotníkům sahající obuvi a také jejich barevnost. Zobrazení rovněž dokazují univerzálnost punčoch jako součástky běžného až pracovního oděvu, tak také oděvu svátečního. Žena z Brumova je zobrazena na poli s motykou v ruce, ostatní Valašky ve svátečním oděvu.

Četné shodné rysy při porovnání s kvaši vykazují o něco mladší kresby *Vrchařky z Meziříčského panství a Hukvaldské vrchařky* od J. H. A. Gallaše z období okolo roku 1820, na nichž jsou obě ženy zobrazeny v černých ubíraných punčochách a nízkých černých střevících s červeným přehnutým laclem. Tytéž punčochy a obutí má i další od téhož autora zobrazená *Sprostá Valaška v zimním kroji* z téže doby.

S odstupem několika let zhotovil v roce 1836 W. Horn na zakázku další zobrazení krojovaných osob. Rovněž i on zachytil nositelky ubíraných punčoch. V jeho případě se jedná o zakreslení svátečního tradičního oděvu pro manželský pár z Valašského Meziříčí, svobodné páry z valašskomeziříčského a hošťálkovského panství. Všechny tři ženy mají opět na nohou černě zbarvené ubírané punčochy obuté v nízkých střevících.

Uvedené obrazové materiály potvrzují užívání dvou základních barev ubíraných punčoch, přičemž pro oblast Vsetínska dokládají tmavě modré, kdežto v regionu na severovýchod od Valašského Meziříčí punčochy z černé vlny. Rovněž utvrzují názor o tvaru punčoch jako „neforemné roury“, která popírá tvar nohy své nositelky.

Tvrzením o ohyzdnosti ubíraných punčoch se vymykají dvě litografie zhotovené podle Františka Kalivody z období mezi lety 1850–1854 představující ženy z Rožnovska.¹¹ Jedná se o vyobrazení mladého páru *Hirten um Rožnau a Na salaši*. V jeho podání kopírují černé ubírané punčochy tvar nohy. Lýtko se zužuje směrem ke kotníku, což je ve srovnání s ostatními prameny a dochovanými či námi rekonstruovanými punčochami nemožné. I přes nepřesnost zobrazení oděvu a kritické výhrady k tvorbě F. Kalivody (Dostál – Jeřábková 1964) je jeho dílo prvním a jediným kresebným dokladem nošení ubíraných punčoch na území Rožnovska.

Ve druhé polovině 19. století se objevil další typ ikonografického pramenu – fotografie schopná mnohem pravdivěji zachytit reálný stav. Rozvoj této nové techniky však nastal paradoxně v době, kdy ubírané punčochy vycházely v Rožnově z módy. Proto se nám zachovalo jen malé množství fotografických dokladů ubíraných punčoch (Urbachová 2004). Nehledě ke směle badatele, že na fotografiích, u kterých bychom mohli podle skladby oděvu předpokládat ubírané punčochy na nohu nositelky, vrhá sukně a zástěra stín. Vidět jsou jen špičky obuvi, nikoli samotná pokrývka nohy. Tak je tomu alespoň na mnohých dochovaných fotografiích Rožňovanů.¹²

Pozdější zmínky o ubíraných punčochách na Rožnovsku ve vlastivědné literatuře i beletrii (tj. přibližně od osmdesátých let 19. století) je shodně popisují už jako historický artefakt doby minulé – coby starobylo a z užívání vymizelou součástí tradičního oděvu. Vycházejí většinou z výše uvedených zdrojů, popř. ze vzpomínkového vyprávění pamětníků.¹³ Výroba ubíraných punčoch proto v současné době patří víceméně mezi téměř zapomenuté projevy tradiční lidové kultury na našem území, stejně jako mnohé jiné činnosti či výrobky. Dílčím cílem grantového projektu *Zaniklý svět tradičních technologií*, řešeného Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm v roce 2007, proto bylo zdokumentovat, ověřit a obrazově zachytit starou technologii výroby ubíraných punčoch pletených i soukenných a také jí co nejvíce přiblížit zájemcům o odívání starých Rožňovanů.

Všechny dostupné prameny a literatura se ukázaly jako dostatečné pro poznání podoby ubíraných punčoch i postupu jejich výroby. Ze zdrojů víme, že punčochy se vyráběly ze sukna nebo pletením, popř. se oba materiály kombinovaly – lýtková část ze sukna, část skrytá v obuvi z pleteniny. Hrubost materiálu či délku a šířku punčochy, které nejsou v pramenech blíže specifikovány, lze určit na základě studia originálních dokladů v muzejních sbírkách. Rozměry samotné punčochy se samozřejmě odvíjely od velikosti nohy budoucí nositelky.

Soukenné punčochy se sešivaly téměř neviditelným švem na vnitřní straně po celé délce punčochy. Pletené *ubíračky* se zhotovovaly na pěti jehlicích pletením od horního okraje. Délka punčochy bývala obvykle od horního okraje po kotníkovou část přibližně 110–120 cm a obvod horního okraje okolo 38–42 cm. Výrobce při výpočtu šířky musel předpokládat, že při procesu valchování dojde ke sražení punčochy jak do šířky (přibližně 1,5–3 cm), tak

i délky (zhruba 5–10 cm). Zvalchovaný materiál navíc není pružný, proto bylo nutno počítat i s rezervou v šířce punčochy tak, aby ji bylo po naskládání možno navléknout na nohu.

Punčochy se valchovaly v horké vodě buď ve valchách nebo v domácích podmínkách na ručních valchách v podobě dřevěného korýtka se stupňovitými

Ubírání punčoch ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově p. R. Foto K. Matocha, fotoarchiv VMP.

vnitřními plochami asi jednu hodinu. Horká voda způsobuje srážení vláknitého materiálu a bušení kladiv valchy či ruční tření o stupně valchy zaklesnutí vláken tkaniny do sebe. Tkanina tak hutní, stává se více odolnou proti oděru a také do určité míry i vlhkosti.

Zvalchovaná punčocha se z důvodu srovnání natahovala na dlouhou deskovou či kulatinovou formu v podobě nohy – *nabíjela se* (Urbachová 2002). Vytaženou, stále vlhkou punčochu *ubírači/uzbírání* vrapovali pomocí punčochářských drápků či šidla na kratší *noze* odpovídající délkou lýtkové části. Varhánky se skládaly jeden vedle druhého tak, aby na sebe dosedaly. Pohledově se zvětšila šíře punčochy tak, že navozovala dojem oné pověstné *roury*. Punčochu nechávali uschnout na formě. Držela si svůj tvar do té doby, než navlhla nebo ji bylo nutné práť.

V rámci fáze ověřování technologie výroby se podařilo zhotovit oba typy ubíraných punčoch, ovšem s různým stupněm úspěchu. K výrobě soukenné punčochy bylo použito hrubší sukno, což se odrazilo na celkové podobě,

varhánky nebyly jemné jako na originálních předlohách. U pletených punčoch se podařilo dosáhnout kvalitní kopie odpovídající vzorům.

Díky praktické zkoušce byla v prostředí muzea v přírodě nakrátko oživena a návštěvníkům předvedena zapomenutá technologie, dříve živá součást života obyvatel moravského Valašska. Valašské muzeum v přírodě tak i touto aktivitou naplnilo své poslání, k němuž mimo jiné patří i vytváření podmínek pro rekonstrukci, revitalizaci a následnou prezentaci tradičních technologických postupů (Langer 2005).

I přes zjištěné poznatky a praktické zkušenosti nelze předpokládat, že by v současné době, kdy znovu narůstá zájem o pořízení kroje coby nástroje sebeidentifikace s lokalitou či regionem, našla výroba ubíraných punčoch širší uplatnění. Oživení již dávno zaniklé oděvní součástky by totiž vyžadovalo přizpůsobit i ostatní součásti kroje tak, aby nedocházelo k časové disharmonii v oděvním celku jedné nositelky.

POZNÁMKY:

1. Studie je dílčím výstupem grantového projektu Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury ČR *Zaniklý svět tradičních technologií* řešeného Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm v roce 2007. Grant byl zaměřen na výzkum a ověření starých výrobních technologií pro ubírané punčochy, mosory a pálení škvarků z dřevěného popela. Viz také Michalička – Drápalová 2007.
2. Oficiální úřední název Rožnov pod Radhoštěm je užíván až od roku 1913.
3. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R. vlastní ve svých sbírkách pouze kopii jednoho páru ubíraných punčoch.
4. Také v jiných oblastech, např. Frýdecko, Těšínsko, Slavkovsko, Napajedelsko.
5. Moravský zemský archiv Brno, fond Gubernium R 11/92. Srov. také Čížmář 1940; Urbachová 2004; Brandstettróvá 2007.
6. Tento archivní materiál ve fondech Státního okresního archivu ve Vsetíně není doposud zpracován a zpřístupněn.

PRAMENY:

Státní okresní archiv Vsetín, Archiv města Rožnov, Soupis veškerých obchodníků a řemeslníků městečka Rožnova, inv. č. 158.
Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm – archiv, Bělunek, A.: *Doplňky o životě rožnovských Valachů 1850–1950*. Rukopis, inv. č. R535.

7. Souhrnně je publikoval ve své antologii národopisných příspěvků R. Jeřábek (1997, s.167–178, 241–244, 277–288, 324–360).
8. Tkadlec, M.: *Památná kniha městyse Rožnova*. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm – archiv, inv. č. R70.
9. Stejně byly nazývány ženy, které upravovaly skládáním i zadní sukně valašského kroje – *kasánky*. Není vyloučeno, že ubírání/skládání sukní i punčoch dělaly jedny a tytéž ženy. Jedná se o velmi podobný proces.
10. Státní okresní archiv Vsetín, Archiv města Rožnov, Soupis veškerých obchodníků a řemeslníků městečka Rožnova, inv. č. 158.
11. Uloženy ve sbírkovém fondu Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, inv. č. ZF 120 a ZF 4027.
12. Viz fotoarchiv Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, inv. č. negativů P38668, P38669, P38670.
13. Mj. Bayer 1878; Václavěk 1894; Kramoliš 1907; Urbachová 1961; Urbachová 2002; Kramoliš 2004; Urbachová 2004; Brandstettróvá 2007; Brouček – Jeřábek 2007.

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm – archiv, Tkadlec, M.: *Památná kniha městyse Rožnova*. Rukopis, inv. č. R70.
Textilní a fotografická sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

LITERATURA:

- Bayer, F.: *Rožnov, léčebné místo na moravském Valašsku, a jeho okolí*. Praha: F. A. Urbánek, 1878.
- Brandstettróvá, M.: *Odivání Rožnovanů. Čtení o rožnovském kroji. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, 2007.*
- Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. svazek*. Praha: Mladá fronta, 2007.
- Čižmář, J.: *Valašský kroj v r. 1777*. Naše Valašsko 6, 1940, s. 156–171.
- Dostál, F. – Jeřábková, A.: *Moravský lid v díle Františka Kalivody (1824–1859)*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1964.
- Hambálková, L. – Hambálek, M. – Drápala, D. – Srbová, D.: *Rožnov lázeňský*. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov pod Radhoštěm, 2005.
- Jeřábek, R. (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- Kramoliš, Č.: *Vlastivěda moravská. II. Místopis. Rožnovský okres*. Brno: Musejní spolek, 1907.
- Kramoliš, Č.: *Moravská babička (stařenka)*. 2. vydání. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov pod Radhoštěm, 2004.
- Langer, J.: *Atlas památek. Evropská muzea v přírodě*. Praha: Baset, 2005.
- Ludvíková, M.: *Moravské a slezské kroje: Kvaše z roku 1814 / Mährische und Schlesische Volkstrachten: Guaschen aus dem Jahre 1814*. Brno – München: Moravské zemské muzeum – Sudenteutsches Archiv, 2000.
- Michalička, V. – Drápalová, L.: *Svět zaniklých technologií*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, 2007.
- Urbachová, E.: *Valašské „ubírané pančochy“*. Český lid 48, 1961, s. 70–75.
- Urbachová, E.: *Vsetínští punčocháři*. Valašsko. Vlastivědná revue 1, 2002, s. 12–13.
- Urbachová, E.: *Lidový kroj na Vsetínsku*. Vsetín: Muzeum regionu Valašsko ve Vsetíně, 2004.
- Václavěk, M.: *Moravské Valašsko I*. Vsetín: J. Slovák, 1894.

Summary

Cast-off Stockings as a Part of Traditional Women's Dress in Rožnov pod Radhoštěm

The written, iconographic and tangible sources, not always maintained in sufficient quantity, document the existence of many parts of the traditional folk dress in Moravian Wallachia. Those parts, however, ceased to be used as early as during the second half of the 19th century. The cast-off stockings made of traditional materials – sheep wool or cloth – and worn both for everyday occasion and for formal wear ranked among the aforementioned parts. Although they were ugly as to the aesthetic standpoint of contemporary observers, the wearers considered them an integral part of their dress not only because of their good properties – warmth and light water-resistance. Nowadays, the amateur and professional public can see the stockings to a limited extent at the museum exhibitions. In 2007, the Museum of Moravian Wallachia in Rožnov pod Radhoštěm solved the grant project called Extinct World of Traditional Techniques whose partial task was to collect the documentation on appearance and dissemination of cast-off stockings in the region of Rožnov and to verify the technique by an attempt with making this garment part.

Key words: garment part, stockings, technique reconstruction, Rožnov pod Radhoštěm.

TRADIČNÍ ODĚV V SOUČASNOSTI

(NA PŘÍKLADU JEDNÉ Z JEHO POSLEDNÍCH NOSITELEK Z UHERSKÉHO OSTROHU)

Helena Beránková

Metodologická východiska

Nezaujaté konstatování i emocionálně zabarvené stesky, že tradiční oděv je nahrazován indiferentním oděvem městským, je možné v literatuře sledovat přinejmenším od konce 19. století i v souvislosti s jihovýchodní Moravou. Po dramatickém vpádu nového společensko-ekonomického systému v druhé polovině 20. století se existence tradičního oděvu zdála být sečtena a ukončena definitivně. Přesto i po dalším půlstoletí, v roce 2008, některé starší ženy tradiční oděv denně oblékají: v okolí Uherského Hradiště jsou to zhruba osmdesátnice, narozené do roku 1930, na Strážnicku, Podluží a na Kyjovsku i mladší, narozené kolem roku 1940.¹ Střední Evropa, tedy i jihovýchodní Morava, je region komunikačně i informačně dokonale prostupný – sto třicet let sem jezdí vlak, devadesát let sem proudí elektřina, deset let je internetově zasíťovaný. Proto skutečnost, že v tomto regionu někdo denně obléká tradiční oděv, pokládám za skutečně pozoruhodnou.² Paralela s prognózami o životnosti lidové písně a zpěvu se v této souvislosti přímo nabízí...

Neosobní vazba „tradiční oděv se nosí, se obléká, se odkládá“ užívaná v souvislosti s tak základní lidskou potřebou, jakou odívání je, mě vedla k pokusu o co největší konkrétnost. Tedy o zaznamenání toho, jak na svoje vlastní oblečení v souvislostech kvalitativních i kvantitativních nahlíží konkrétní žena v konkrétní lokalitě a z čeho její současný šatník sestává. Materiálově zaměřený příspěvek však nenahrazuje komplexněji zaměřený výzkum, který by si toto reziduum tradiční lidové kultury zasluhovalo.

Výzkumnou metodou byl opakovaný řízený rozhovor, písemná a fotografická dokumentace a mnou osobně provedený soupis oděvních součástí (s výjimkou prádla) ze šatníku informátorky z Uherského Ostrohu.³ Pomocníkem byla její dobrá paměť, potvrzená předem diagnózou ošetřující lékařky, dále přítomnost a vzpomínky nejstarší dcery. A také fotografie, které paměť i souvislosti oživovaly. V textu se záměrně nevyhýbám některým banálním konstatováním a vlastní vyjádření nikoliv náhodně vybrané respondentky cituji s přesvědčením, že jsou výstižnější nejen v rovině emocionální,

ale mnohdy i faktické. Retrospektivní pohled na tradiční oděv v citovaných výpovědích je přirozeným srovnávacím pozadím příspěvku, ale podrobnějším popisem tohoto konkrétního tradičního oděvu se nezabývám, protože byl v odborné literatuře dostatečně popsán z hlediska morfologického i vývojového (Klvaňa 1918, Tarcalová 2000).

Lodičky za metrák trnek...

Informátorka se narodila se v roce 1925 v Milokošti (část Veselí nad Moravou). Její starší bratr zemřel před pěti lety, mladší sestra zemřela jako osmiletá na spálu. K ní a k její smrti se informátorka často při rozhovoru vracela v nejrůznějších souvislostech: „*Měla sem kroj, už jako děčko, na Boží tělo sem v něm chodila, ale ten sa dál sestře do truhly*“, nebo že po ní pojmenovala svou prvorozenou dceru. Po osmileté základní školní docházce pomáhala informátorka ovdovělému otci v hospodářství. V roce 1947 se provdala a přistěhovala se do domu manželových rodičů v Kvačicích (část Uh. Ostrohu). S manželem vedli malé hospodářství a vstup do zemědělského družstva nepodepsali i s vědomím problémů, které na sebe i na svých šest dětí přivolávají. Manžel informátorky později pracoval v místním dřevařském podniku, ona se starala o děti a hospodářství. Do zaměstnání nikdy nenastoupila, což v podmínkách českého sociálního systému znamenalo, že nepracovala. Nebyl jí tedy přiznán osobní důchod.

Informátorka je téměř „modelová“ nositelka tradičního oděvu. Obléká jej od raného dětství ve všech jeho variantách – od pracovní po obřadní. Celý život pracovala v zemědělství, bydliště změnila pouze jednou, po svatbě, a to jenom v rámci jednoho krojového okrsku, tzn. ostrožského kroje, který se nosí v lokalitách Uh. Ostroh, resp. jeho části Předměstí a Kvačice, Milokošť, Ostrožská Lhota, Ostrožská Nová Ves, Blatnice a Blatnička (Klvaňa 1918). Můžeme u ní zcela vyloučit stimulační roli folklorního hnutí, protože do jejího života tento fenomén nezasáhl ani zprostředkovaně přes dcery nebo další příbuzné. Přestože byla svědkem toho, že její spolužačky odkládaly tradiční oděv už v základní škole nebo jiné vrstevnice později, když se například vdaly,

a nebo sousedky postupně ve středním věku, sama nikdy o výměně tradičního oděvu za oděv městský vůbec neuvažovala. Tento proces ve svém okolí samozřejmě dobře registrovala, ale nezaujímal ji k němu kategorické hodnotící stanovisko: „*Súsedce to v sedlckém velice svédčalo. Ale aj v městském.*“

Informátorka sama rozlišuje trojí oděv: městský, sedlcký (používá výrazy *chodí sedlcká, chodí v sedlckém* nebo *chodí po sedlcku*) a kroj. Význam městského oděvu není nutné specifikovat, význam oděvu *sedlckého* chápe jako tradiční oděv dennodenně používaný a kroj chápe jako tradiční oděv sváteční nebo obřadní. Tradiční oděv je pro ni danost, která nemá jinou alternativu:

„*Co mně oblékli, to sem nosila.*“ Celoživotní oblékání tradičního oděvu zdůvodňuje především ekonomickými činiteli. V podmínkách početné a navíc soukromě hospodařící rodiny, v mezích zákona perzekvované, si nemohla městské oblečení dovolit: „*Lístky na šaty nám nedali, děcka do učení jít nemohly.*“ V této souvislosti ale podotýkám, že přes opakovaně deklarované celoživotní ekonomické obtíže mě množství oděvních součástí a jejich kvalita překvapila (viz dále soupis). Jako další důvod, rovněž ekonomicky podmíněný, pro tradiční oděv uváděla to, že jednodušší oděvní součásti jako jupky nebo zadní a přední zástěry na všední i polosváteční příležitosti si uměla sama ušít. Praktičnost a pohodl-

Uložení fěrtůšků, svetrů a dalších oděvních součástí ve skřini. Foto H. Beránková 2008.

nost, nebo vlastně nepraktičnost a nepohodlnost nošení a údržby krojových součástí byly pro informátorku irelevantní. A v poslední řadě (nebo první?): „*Manžel říkával, mně sa líbí sedlcká.*“ Ze své role nositelky tradičního oděvu nikdy nevystoupila a tradiční oděv za městský nevyměnila ani při několika jednodenních cestách do Prahy nebo Bratislavy, které informátorka chápala jako dovolenou: „*Aj do zahraničí zme mohli jet, dyž měl manžel tú režijní jízdenku. Tož leda, že byzme si kravku k vagonu přivázali.*“ Že se v prostředí mimo svého trvalého bydliště svým oděvem odlišuje, cítila, ale nepřikládala tomu žádný význam a dehonestujících či posměšných poznámek si nikdy nevšimla. Při pouti na Velehrad a při výletě do Luhačovic se setkala se zájmem fotografa. Připomínky lékaře při poněkud zdržujícím odkládání oděvu brala s humorem: „*Šak ně dochtor povídál, pani, dajte si už dúle ty špagáty. Že špagáty...*“

Tři informátorky dcery oblékaly od dětství pouze městský oděv. Sváteční nebo obřadní variantu tradičního oděvu volily pouze na hody, svátek Božího těla, svatě přijímání nebo pohřeb, tedy příležitostně, a většinu krojových součástí měly vypůjčenu. Synové měli také jenom sváteční podobu tradičního oděvu, kterou oblékli např. k svatému přijímání. Vlastní svatební komplet předala informátorka své nejstarší dceři, ale už jej nikdo nikdy neoblékl: „*Tož ale tak to tam má v kufře, jak sem jí to dala.*“

Z hlediska vývoje tradičního oděvu jako takového jsou v šatníku informátorky součásti různého stáří. Vlněné jako nešité oděvní součásti reprezentují vrstvu nejstarší a zadní a přední zástěry vývojově navazují na dvouzástěrový typ oděvu. K součástem novějším lze zařadit konfekční spodní prádlo, zástěry s náprsenkou nebo ručně pletené svetry a vesty bez rukávů: „*Vy městské nosíte delší, my enom do pásu.*“ Předávání „z generace

Svetry se vzorem vypleteným podél knoflíkové lišty. Foto H. Beránková 2008.

na generaci“, ono zaklínadlo tradičnosti, naplňují součá-
sti zděděné po mamince (sváteční komplet) a po babičce
a tetě (přehoz). Vždy nosila boty kupované: „*Jako stárka
sem měla aj lodičky. Kdosi jich prodával, za metrák trnek
zme to vyměnili. Tož ale byly bez podpatku.*“

Délku sukni, která významně ovlivňuje celkovou
siluetu kroje, neměnila celý život – vždy to bylo několik
centimetrů pod kolena. Kratší sukně, které nosily někte-
ré sousedky, neshledávala nevhodné nebo pohoršující,
ale spíše se jí zdály být směšné.

Informátorka nepoužívá a ani nikdy nepoužívala pės-
tící nebo ochranné krémy na obličej, pouze na ruce si ku-
puje „modrou“ Indulonu. Dekorativní kosmetika už vůbec
nepřipadala a nepřipadá v úvahu, podobně jako toaletní
voda nebo dokonce parfém. Vlasy si žena umývá březo-
vým šamponem, vlastnoručně si je zkracuje, což někdy
musí její dcery dorovnat. Na pomoc dcer je zcela informá-
torka odkázaná při každotýdenním koupání. Hygienické

a kosmetické návyky lze uzavřít návštěvou pedikérky
z charitativní organizace zhruba v tříměsíčním intervalu.

Informátorka žije v domácnosti s nejmladším svobod-
ným synem. Vzhledem ke zdravotnímu stavu se její svět
zúžil na interiér domu a na dvůr. V podstatě již nevykonává
žádné domácí práce. Každý první pátek v měsíci přichází
do domu kněz, aby u ní vykonal zpověď a svaté přijímání.
Na pravidelnou besedu chodí také jedna ze sousedek:
„*Povykládat, co je nového v kostele.*“ Dříve i četla, teď
spíše sleduje televizi nebo poslouchá rádio. Stále sleduje,
jak a jaký кроj (rozuměj tedy sváteční tradiční oděv) lidé
oblékají, ale takových příležitostí už je poskrovnu – např.
má-li možnost vidět z okna hodový průvod.

Doma informátorka obléká: v létě na spodní prádlo
jupku, sukni a zástěru, bavlněné nebo směšové punčo-
chy připevněné širší gumou; v zimě na spodní prádlo
pletený svetr, rovněž sukni a zástěru, někdy i pod sukně
tepláky. Zásadně a za všech okolností má na hlavě šá-

Sváteční letní jupky. Foto H. Beránková 2008.

tek uvázaný pod bradu. Jako mladší v plátěném šátku i spávala, ale nikdy neměla čepec a ani si ho nepamatuje u maminky. Již dlouho nenosí spodní plátěné sukně, které rozšiřovaly siluetu od pasu dolů, protože směšové a umělé tkaniny jako např. tesilen, používané na svrchní sukně a fěrtůšky, jsou dostatečně tuhé a požadovanou šířku zajišťují i bez spodních sukní. Příležitostí k oblečení jiných než všedních součástí je například návštěva odborného lékaře v Uherském Hradišti nebo návštěva hrobů manžela a dvou synů, kam ji zaveze některá z dcer nebo někdo jiný z příbuzenstva. Informátorka používá jedinou malou kabelku s krátkým uchem z umělé kůže; nemá žádné šperky, ba dokonce neměli s manželem ani snubní prstýnky: „*Nic, na parádu nic takového sem neměla.*“ Jako čistě osobní věci jmenovala kromě oděvů ještě čtyři růžence, jednu modlitební knížku, kabelku a deštník. Neodbytný dotaz, zda si někdy něco na oblečení přála, odmítala s poukazem na nedostatek prostředků: „*Bylo děcek, ty furt neco potřebovaly... Tož ale spíš by sa ně lúbil ten beránkový vlnák, s týma květama. Nebo ty punčochy s tým švem, to dělalo takovú pěknú nohu.*“

Jako smuteční variantu oděvu, kterou naposledy využila před rokem při pohřbu syna, obléká brokátový fěrtůšek s květama, původně zelený a obarvený na černo, a černou jupku. V zimě by pro smuteční příležitost oblékla ještě kabátek nazývaný kacabaja a černý sametový nebo plyšový šátek s trásněmi. Při soupisu a sledování toho, co obsahuje její šatník, připomínala své dceři součásti určené k uložení do rakve: „*Tento tmavý fěrtůšek a bílou jupku ně dajte...*“

Pozvánka do šatníku

Současný šatník informátorky je diferencovaný podle ročního období na letní a zimní součásti a zhruba také podle příležitosti na domácí (nebo všední), polosváteční a sváteční součásti. Soupis oděvních součástí je poměrně obsáhlý: některé zdědila po příbuzných, jako např. vlnáky, jejichž stáří je možné odhadnout na sto dvacet i více let; některé dostala po zemřelých sousedkách: „*To mám dostanuté, na donošení.*“ Kromě prádla si již asi pět let žádné další oděvní součásti nepořídila. Zejména sváteční, nepříliš často nošené fěrtůšky z brokátu, má i několik desetiletí: „*Kerýsi ně céry daly k padesátinám, druhý zas, dyž měl můj šedesát.*“ Evidentní nadbytečnost šátků na hlavu vysvětluje

tím, že to vždycky byl a je vhodný dárek: „*Šátků? Tých mám nepočítané.*“ Metráž použitá na oděvní součásti je z běžné obchodní sítě. Sortiment specializované krojové prodejny v Uherském Hradišti v podstatě nikdy nevyužila. Žádná oděvní součást není vyzdobená ani výšivkou ani našitými stuhami nebo prýmkami, všechny šité součásti jsou zhotoveny na domácím šicím stroji. Část jupek, sukní a zástěr si šila sama, několik letních jupek a podprsenek šila vnučka. Ostatní prádlo včetně pyžam je koupené u vietnamských trhovců, z obchodu je i obuv a punčochy. Veškerou péči o oděv – praní, čištění, žehlení, opravy a eventuální nákup – teď zajišťují dcery.

Oděvní součásti jsou uloženy ve dvou šatních skříních a v zásuvkovém prádelníku (kostnu), v místnosti, která byla a je používána jako ložnice, a jsou proloženy toaletním mýdlem jako ochranou proti molům. Ve skříních jsou uloženy součásti sváteční a polosváteční, protože zde mohou volněji a šetrněji viset, v zásuvkách prádelníku jsou poskládány všední součásti.

Obuv – 4 páry

1 pár: plstěné nízké střevice, tzv. *cigánky*

2 páry: polovysoké černé plstěné boty vpředu na zip

1 pár: kotníčkové černé plstěné boty vpředu na zip – v zimě jako domácí obuv

Zadní zástěra (sukňa) – 10 ks

4 ks: všední, materiál – tmavý kostkovaný barchet

4 ks: polosváteční, tmavý jednobarevný či kostkovaný tesilen

2 ks: sváteční, černý samet

Přední zástěra (fěrtůšek) – 22 ks

1 ks: sváteční, brokát, tzv. ornát, černý podklad, červené a zelené květy

3 ks: sváteční n. polosváteční, pastelový brokát s drobnějším vzorem, tzv. číňák

5 ks: sváteční n. polosváteční, pastelový brokát

12 ks: polosváteční, jednobarevný tesilen, pastelové i tmavší barvy

1 ks: obřadní, tmavý brokát (na pohřeb, do hrobu)

Zástěra, tzn. přední zástěra – 10 ks, jemné světlé plátno s tiskem nebo jednobarevné

Zástěra s náprsní částí (Iac), konfekce – 4 ks, bavlněné plátno, tisk

Kabátek rovného střihu (jupka) – 20 ks

10 ks: všední letní, jemné světlé plátno

5 ks: sváteční letní, popelín nebo tenký brokát

5 ks: sváteční zimní, nízký světlý i tmavý plyš nebo směsový materiál

Svetr – 10 ks, pletací příze (vlna, akryl, směs)

Vesta bez rukávů – 4 ks, pletací příze (vlna, akryl, směs)

Kabátek (*kacabaja*) – 2 ks

1 ks: nízký černý plyš, podšitý, přiléhavý střih

1 ks: vysoký černý plyš, vatelín a podšívka, v pase částečně přestřížený

Šátek na hlavu – 65 ks

19 ks: všední letní, z toho 16 ks světlé plátno a 3 ks tmavší plátno

6 ks: všední zimní, šedobílý kostkovaný barchet

7 ks: polosváteční, směs vlna a bavlna

15 ks: polosváteční, světlá vlna

18 ks: sváteční, z toho 13 ks tenký světlý brokát, bez třásní, 4 ks tenký světlý brokát s třásněmi, a 1 ks plyšový, bílý, s třásněmi (vyrážaný ze střapky)

Přehoz (*vlnák*) – 3 ks

1 ks: pruhovaný, tzv. bílý, vlna, na přechodné roční období, po mamince

2 ks: těžší zimní, tzv. beránkový, vlna, jeden po tetičce, jeden po stařence

Kožich – 0

Rukavice – 1 pár, černé pletené, prstové

Tepláky, konfekce – 2 ks, bavlněná pletenina

Prádlo, konfekce

6 ks: podprsenka, kupované i ušité vnučkou

10 ks: košílka bavlněná pletenina, bez rozdílu zimní/letní

12 ks: spodní kalhoty z bavlněné pleteniny, asi polovina s delší nohavičkou

3 ks: noční prádlo - pánské pyžamo, bavlněný flanel

Spodní sukně – 0

Punčochy – 8 párů, bavlna nebo směs

Kapesníky – používá bavlněné pánské po manželovi i menší dámské

Kabelka – 1 ks, umělá kůže, po dceři

Šperk – 0

Růženec – 4 ks

Závěr

V současnosti, v prvním desetiletí 21. století, v Uherském Ostrohu denně nosí tradiční oděv pět žen, narozených mezi léty 1924 až 1927; tři se v místě narodily, dvě se přivdaly ze sousedních lokalit (Milokošť a Moravský Písek). Mentální a fyzický stav tří z nich lze hodnotit jako soběstačnost – dojdou si pro nákup, k lékaři, v neděli na mši. Nahlédnutí do svého šatníku a statistické srovnání s šatníkem informátorky odmítly.

Ve zcela jiné rovině je vztah k tradičnímu oděvu u těch převážně mladých lidí, kteří jej oblékají pouze příležitostně – na hody, ke svatému přijímání nebo k jiným svátkům církevního i světského charakteru. Tradiční oděv ve sváteční i všední variantě oblékají na folklorní vystoupení také ženy středního věku z pěveckého sboru Tetky. Pro tyto příležitostné uživatele je v ostrožských domácnostech stále dostatek autentických krojových součástí. Děti z cimbálové muziky Pramének naopak vystupují ve stylizované podobě všedního i svátečního oděvu, což nastoluje nereflektovanou otázku o oprávněnosti a odůvodněnosti krojových rekonstrukcí a stylizací v lokalitách, kde tradiční oděv žije a kde se kontinuálně vyvíjí v podstatě až do horké současnosti.

Obnovenému, resp. zvýšenému zájmu o sváteční či obřadní variantu kroje vyšel vstříc i trh. Nejprve se zde na šití i opravy krojových součástí začala specializovat Soňa Kölblová (nar. 1977, vzděláním dámská krejčová s maturitou) a od roku 2006 své služby na tomto poli nabízí obecně prospěšná společnost Tradice Slovácka, jejíž vznik byl spolufinancován strukturálními fondy Evropské unie. V životě mladších generací však kroj hraje vedlejší roli a jeho použití je časově omezeno na několik dní v roce a několik let v jejich životě. Není pro ně *conditione sine qua non* jako pro informátorku a další výše zmiňované nositelky.

I na začátku 21. století můžeme tedy paradoxně konstatovat totéž, co generace etnografů před námi – tradiční oděv nosí už jen nejstarší ženy.

POZNÁMKY:

1. Za pomoc a informace z dalších lokalit děkuji Jitce Matuszkové, Daně Mrazíkové, Jaroslavě Tůmové, Kláře Brožovičové, Jaromíru Nečasovi a Františku Kašínkovi.
2. Nezávisle na tomto příspěvku se stejnou problematikou zabývá v připravované diplomové práci Klára Brožovičová. Sleduje asi dvacet respondentek z obcí v okolí Strážnice a uplatňuje i širší sociologický pohled.
3. Identita informátorky je v souladu se zákonem na ochranu osobních údajů a v souladu s jejím přáním anonymizovaná. – Uherský Ostroh je město s necelými pěti tisíci obyvatel, leží na řece Moravě na jižní hranici Zlínského kraje a sestává ze tří dříve samostatných obcí – Uherského Ostrohu, Ostrožského Předměstí a Kvačic.

LITERATURA:

- Beneš, J.: *Diferenciace krojových druhů vlčnovského ženského kroje. Příspěvek k poznání současného vývoje slováckých lidových krojů*. Český lid 44, 1957, s. 128–134.
- Bogatyrev, P.: *Funkcie kroja na Moravskom Slovensku*. Turčanský Sv. Martin: Matica slovenská, 1937.
- Jančář, J.: *Poznámky k vývoji tradičního lidového oděvu na Kunovsku*. Národopisné aktuality 1965, č. 1–2, s. 10–23.
- Jeřábková, A.: *Odivání*. In: Jančář, J. a kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada*, sv. 10. Strážnice – Brno: Ústav lidové kultury – Muzejní a vlastivědná společnost 2000, s. 116–157.
- Jeřábková, A.: *Kroj*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 437.
- Klvaňa, J.: *Lidové kroje na Moravském Slovensku*. In: Niederle, L. (ed.): *Moravské Slovensko*, sv. 1. Praha, 1918, s. 107.
- Nosálová, V.: *Slovenský ľudový odev*. Martin: Osveta, 1983.
- Švecová, S.: *Súčasná premena v odievaní. Príspevok z výskumov v jednej hontianskej obci*. Český lid 64, 1977, s. 221–238.
- Tarcalová, L.: *Lidový oděv v Uherském Ostrohu*. In: Uherský Ostroh. Uherský Ostroh: Město Uherský Ostroh, 2000, s. 299–312.
- Tarcalová, L.: *Ženský všední a pracovní oděv na Uherskohradištsku*. Národopisné aktuality 13, 1981, č. 1, s. 11–21.

Summary

Traditional Dress at the Present (with an Example of One of the Last Wearers in Uherský Ostroh)

South-Eastern Moravia is a region where we can find some expressions of traditional folk culture even at the beginning of the third millennium, although that region is perfectly accessible as to communication and information and it accepts the globalization trends in many respects. The traditional dress is an example. The author noticed five last women (born in the 1920s) in the chosen location (Uherský Ostroh) who usually wear the everyday, festive and ceremonial variants of the traditional dress. The contribution pays its attention to the relation of one of those wearers of the specified traditional dress to her own dress. In quantitative and qualitative respects, her individual wardrobe evaluates and follows the phenomena that influence and enable the tradition lifetime. The contribution is tangential with the comparison of how the festive and ceremonial variants of the traditional dress function within the contemporary cultural life of the location (on secular and church holidays and at folklore ensemble performances). It draws the attention to the problems that have not been reflected in an expert way yet and that deals with the creation of folk costume stylizations in the locations where the traditional dress is a living and developing part of the local tradition.

Key words: Traditional dress, traditional dress wearer, individual wardrobe, southeastern Moravia, Uherský Ostroh.

DIAPOZITIVY FRANZE STÖDTNERA

Sbírka diapositivů vznikala ve Františkově muzeu (nynější Moravské zemské muzeum) v prvních třech desetiletích minulého století. Pozornost se věnovala nejen sbírkám samotným, ale také, už kvůli závislosti na mecenášských darech, zveřejňování a informování o muzejní činnosti. To mj. obsahovalo i odborné přednášky pro veřejnost za doprovodu diapositivů. Sbírka, dnes akvizičně uzavřená, obsahuje řádově stovky černobílých a v nemnoha případech kolorovaných diapositivů standardní velikosti 10x10 cm, které kopírují stěžejní zájmová témata tehdejšího lidovědného oddělení – stavitelství a oděv. Kolekce diapositivů Franze Stödtnera získaná pravděpodobně nákupem mezi nimi zaujímá významné místo – celkem 137 černobílých diapositivů je stručně popsáno v češtině a vždy po jedenácti kusech uloženo v originálních lepenkových krabičkách s logem Stödtnerova vědeckého institutu a nakladatelské firmy.

Historik umění a fotograf Franz Stödtner (1870–1944) založil v Berlíně v roce 1895 Institut für wissenschaftliche Projektion (Institut pro vědeckou projekci) zároveň s vydavatelstvím tzv. Lichtbilder (světelných obrazů nebo-li diapositivů). Stödtnerův archiv, který po jeho smrti vedl v Düsseldorfu Heinz Klemm, obsahoval asi 200 tisíc negativů a představoval druhý největší obrazový archiv věnovaný umění v Německu.

Franz Stödtner fotografoval především umělecká díla po celé Evropě a v tomto směru lze jeho práci přirovnat k činnosti florentského ateliéru rodiny Allinari. Vedle toho ale fotografoval i „lidové typy“, technické stavby nebo počátky letectví. Po desetiletí zásoboval svými diapositivы německé školy, kde obrázky sloužily k doplnění výuky. Jeho snímky jsou významným dokumentem nejen pro dějiny umění, ale pro kulturní dějiny obecně. Velkou sbírku Stödtnerových negativů vlastní obrazový archiv Philippsovy univerzity v Marburgu.

Ze sbírek Etnografického ústavu jsou ukázky z textilní továrny (zatím neidentifikované) někde v Německu, z prvních let 20. století. Zobrazují pracovní postup výroby vlněného sukna a bavlněného plátna: sklady žoků americké bavlny, navazování vláken, tkaní, úpravy utkaného plátna od barvení přes apretaci k mandlování až po kontrolu, balení a konečnou distribuci metráže i ušitých oděvů. Strojní a technické vybavení nelze než obdivovat a čistotu a velkorysost pracovního prostředí taktéž. Oblečení a účesy žen by spíše odpovídaly guvernankám než textilním fabričkám. Přestože podíl žen na pracovním procesu byl nezanedbatelný, těžší práce u strojů a ve zdravotně problematických provozech, jako například v barvírně nebo prádelně, byla vyhrazena mužům. Stödtnerovy záběry se stejnou měrou věnují strojům i lidem, ale autorovu fascinaci technikou cítíme ze všech: průmyslová revoluce byla na vrcholu, 20. století s velkými nadějemi do něho vkládanými na začátku; z dnešního pohledu se zdá být symbióza strojů a lidí téměř idylická. Naše zkušenosti s manipulovanou fotografií sice vnucují pochybnosti, jestli jde skutečně o dokumentární, nestylizované a nepřikrášlené záběry. Na druhou stranu lze pochybovat, že by se provoz takového textilního monstra zdržoval lakováním na růžovo.

Helena Beránková

K dalšímu čtení:

45 Jahre deutsche Lichtbildarbeit. Zum 70. Geburtstag Dr. Franz Stödtner. Berlin: [b. v.], 1940.

Klemm, H. (ed.): *Katalog Dr. Stödtner. Kunst Dias. Baukunst. Plastik. Malerei. Grafik. Kunsthandwerk.* Düsseldorf: [b. v.], nedat.

Pávek, M: *Textilní výroba v historickém přehledu.* Praha: Národní technické muzeum, 1972.

Zprávy o činnosti Moravské muzejní společnosti za rok 1903–1910. In: Pamětní spis v příčině rozmnožení národopisných sbírek moravského Františkova musea. Brno: Františkovo museum, nedat.

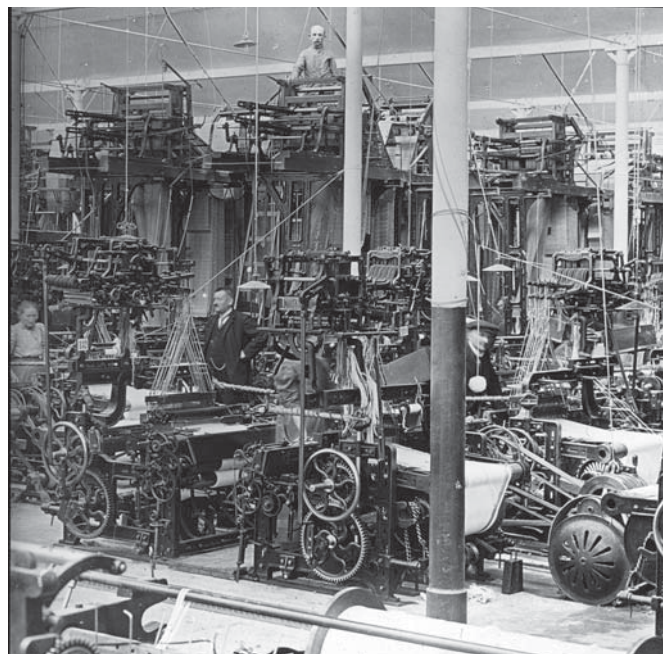
Stoedtner-Archiv. [online] [cit. 15. 5. 2008]. Dostupné z: www.fotomarburg.de/bestaende/uebernahm/Stoedtner-Archiv.

Lichtbildverlag Franz Stoedtner. [online] [cit. 15. 5. 2008]. Dostupné z: www.deutschefotothek.de/info/stoedtner.html.

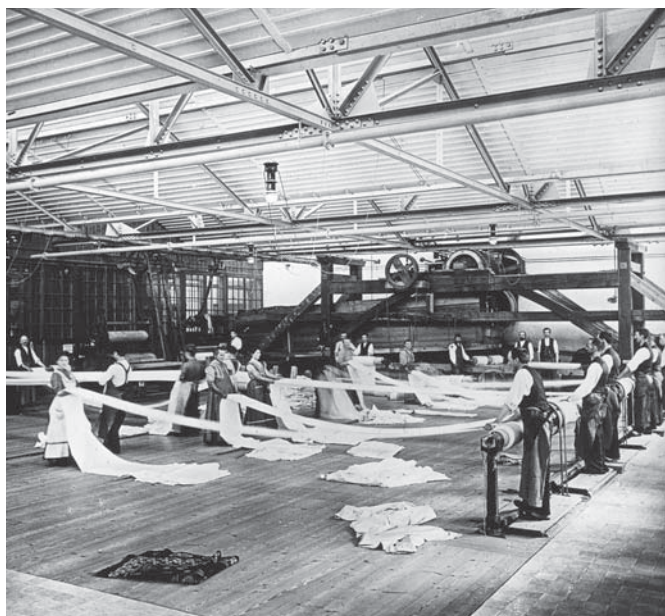

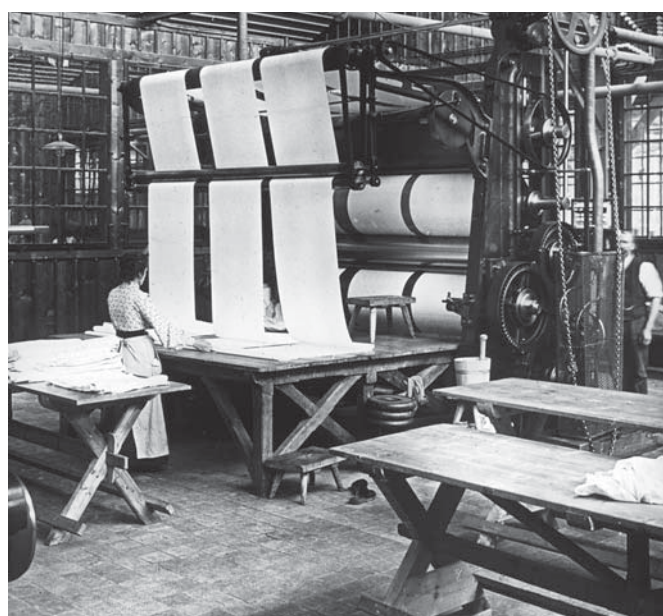
„Sklad potáče.“ Část výrobního procesu využívala i podomáckou výrobu – zde příjem spředených nití a jejich uskladnění. Staré inv. č. 77833.

„Různé stavy.“ Nechtěně a mile mnohomsylná popiska muzejního kurátora. Staré inv. č. 77846.

„Mandlovna.“ Upravené plátno se v dalších provozech a dílnách stříhalo, plisovalo a šilo se z něho prádlo. Staré inv.č. 78192.

„Apretura.“ Staré inv. č. 78190.

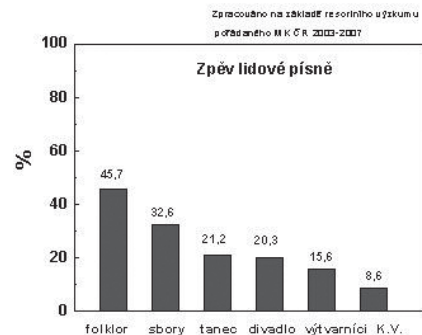

„Výdejna po prohlídce prádla.“ Staré inv. č. 77865.
Všechna foto Franz Stödtner, cca 1905. Černobílé diapositivy 10x8,5cm, sbírka Etnografického ústavu MZM.

JE FOLKLOR UMĚNÍ? Z VÝPOVĚDI DĚTÍ NEJEN Z FOLKLORNÍCH SOUBORŮ

Proč se již v nadpisu ptát tak zjevně zbytečně, či nesmyslně? Určitě ne proto, abychom šokovali. Otázka, či problém však před námi vyvstal mimoděk při vyhodnocování a shrnutí výsledků pětiletého výzkumu. Zkoumání bylo zaměřené na děti, které ve volném čase navštěvují kroužky a soubory, v nichž je umění obsahem i prostředkem výchovy.¹ Mezi sledovanými obory, se srovnatelným počtem respondentů, byl sborový zpěv, divadlo, scénický tanec, výtvarné kroužky a rovněž folklorní soubory.

Při sestavování projektu měli autoři na zřeteli, že výchova uměním vytváří protipól školní výchovy, která se soustřeďuje především na racionální složky osobnosti, a je i protipólem sportovním činnostem preferovaným a podporovaným ve volném čase. Smyslem výzkumu bylo zjistit, jak kolektivně pěstované umělecky zaměřené aktivity rozvíjejí osobnost dítěte a jak se vztah dítěte k umění proměňuje. Vychovatelé, kteří se dětem v této oblasti věnují, dobře vědí, že činnost dětem přináší radost, že je obohacuje a že se doslova před očima proměňují. Setkali se s takovým kolektivem dětí nezainteresovaným člověkem, vyjádří svůj dojem

GRAF 1. (KV – kontrolní vzorek).

s neskrývaným podivem – *to jsou krásné děti!* Ovšem něco jiného jsou pocity a něco jiného exaktně ověřené poznatky.

A o ty pochopitelně šlo v rezortním výzkumu Ministerstva kultury ČR, který probíhal v letech 2002–2007. Rozsahem i počtem respondentů základního a kontrolního vzorku (1 300 dětí narozených v letech 1992 a 1993) patřil projekt ke zcela ojedinělým výzkumům uskutečněným po roce 1990. Projekt přinesl řadu pozitivních výsledků. Především dal jednoznačnou odpověď na předkládanou hypotézu, že aktivní kontakt dítěte s uměním má zásadní význam pro rozvoj jeho osobnosti prostřednictvím dovedností, schopností i postojů, v moderní pedagogické vědě shrnutých pod širší pojem kompetence. Výsledky výzkumu nás však navíc přivedly i k některým aktuálním problémům a otázkám, např. zda je folklor vnímán jako umění a zda návštěva folklorního představení je známkou kulturnosti.

První části výzkumu se soustředily na osobnost dítěte a jeho tvořivost, závěrečná část zjišťovala vztah dítěte k umění a kultuře. Již první dvě části přinesly markantní rozdíly ve výsledcích ve prospěch dětí ze základního vzorku, tedy ve prospěch dětí z umělecky zaměřených kolektivů, ať se jednalo o schopnost spolupracovat, schopnost empatie, schopnost tvořivě přistupovat k řešení úkolů atd. Většina dětí základního vzorku, děti z folklorních souborů nevyjímaje, vnímá zábavnou stránku souborové činnosti, ale také očekávají, že se něčemu novému naučí. Na tom jim záleží, tím se i vzájemně poměřují. Také náplň volného času, nejen toho, který tráví se souborem, má ve srovnání s dětmi z kontrolního vzorku smysluplný obsah, děti vyjadřují touhu po aktivitě, častěji navštěvují knihovnu, kulturní představení apod.

Je tedy zřejmé, že činnost v umělecky zaměřeném kroužku a souboru spoluvtváří životní styl dítěte, a to v přítomnosti, a je i příslibem pro budoucnost.

Výpovědi dětí z folklorních souborů

Oblast folklorního hnutí prezentovali respondenti ze třiceti sedmi (37) dětských folklorních souborů (DFS) z Čech, Moravy a ze Slezska, a to jak z obcí, tak z měst i velkoměst. Projekt poskytl jedinečnou příležitost posoudit výchovné hodnoty dětských folklorních souborů nejen zevnitř, jak známe z dosavadních prací o tomto fenoménu folklorismu, ale rovněž zvenčí. Mnohá ze zjištění zasluhují rozsáhlejší pozornost i podrobnější analýzu, k níž uváděný text ovšem není zaměřen. Jistě však stojí za zmínku zjištění, že na členství dětí ve folklorním souboru má, ve srovnání s ostatními sledovanými skupinami, mnohem větší podíl rodinná tradice. Rodiče jsou těmi, kdo ovlivnili dítě při volbě volnočasové aktivity ve prospěch folkloru. I nadále naslouchají zážitkům, které dítě v souboru prožívá, navštěvují vystoupení, v některých případech se podílejí na organizační činnosti dětského souboru. Mnozí z nich (více než čtvrtina dotázaných) byli, či dosud jsou členy folklorního souboru. Děti mají v rodičích, případně prarodičích, vzor, oporu i zpětnou vazbu. Tato skutečnost působí pozitivně ve prospěch dítěte, ve prospěch rodiny i ve prospěch folkloru, či jinak řečeno ve prospěch folklorních tradic.

Podpora, kterou dítě získává, posiluje a prohlubuje jeho prožitek, utvrzuje dítě

GRAF 2

v přesvědčení o smysluplnosti zvolené aktivity, již se ve volném čase věnuje. Rodinné spoluprožívání upevňuje rodinnou soudržnost. Současné zjištění potvrdilo naše předcházející výzkumy, které vznikly na půdě ÚLK ve Strážnici v letech 1997 a 1999.² Zpívání a pěstování domácího muzicírování propojuje generace a přispívá k uchovávání lidových písní, spoluvytváří vědomí jejich hodnoty.

Znalost lidových písní, jako odkazu předků, byla jednou ze zjišťovaných informací o vztahu k umění i ke kulturnímu dědictví. Děti z folklorních souborů uváděly jejich výčet spontánně. Často bylo možné zjistit, jaká je současná dramaturgie souboru, z něhož respondenti pocházeli. Písně nejen znají, ale také chápou, proč je potřebné se jim učít a uchovávat je v paměti. Zpívají si je i jen tak pro radost. Někteří z nich uváděli v této souvislosti konkrétní písně, jiní zdůraznili, že zpívají podle nálady. Děti z DFS převyšovaly ve znalostech lidových písní i v potřebě zpívat si je ostatní skupiny respondentů (viz graf 1). Přesto ve srovnání s předcházejícím výzkumem v DFS jsme zaznamenali pokles chuti zpívat lidovou píseň (výzkum v roce 1999 – 70,2 % respondentů, současný výzkum 45,7 % respondentů).³ U kontrolního vzorku byla neznalost závažnější, neboť mnohdy ani nechápali pojem lidová píseň a uváděli např. Zelená je tráva, Hasiči nejedou, ale i národní hymnu.

Výsledky třetí části výzkumu o vztahu dětí k umění potvrdily, že umělecky zaměřenou volnočasovou aktivitou děti získávají především specifický vztah k oboru, jemuž se věnují; prohlubuje se motivace ke zvolenému žánru, chtějí si osvojit jeho výrazové prostředky a zajímají se o prezentaci „svého“ oboru jinými tělesy, což platí pro respondenty všech zúčastněných oborů. Zajímavé je i další zjištění, že se tím dítěti otevírá vnímavost i pro jiné umělecké žánry.

V dotazníku byla respondentům nabídnuta následující kulturní představení: divadelní, loutkové, operní, taneční, folklorní, dále koncert, film v kině a výstava

vytvárného umění. Svůj zájem o návštěvu konkrétního představení vyjadřovali v pětistupňové škále od „velmi často“ až po „nikdy“. Nejprve nutno konstatovat, že všichni respondenti, a to včetně kontrolního vzorku, preferují návštěvu kina. Pomineme-li tuto skutečnost, pak obor, jemuž se děti věnují v souboru, vždy upřednostňují, za ním pak uváděly obory blízké. Tak např. děti, které navštěvují pěvecké sbory, se zajímají o pěvecké koncerty, o muzikály apod. Děti z folklorních souborů upřednostňují folklorní představení, a to nejen ze svého regionu. Zajímá je také folklor z jiných zemí. Na dalších místech pak uvádějí zájem o taneční představení, instrumentální i pěvecké koncerty, ale také o divadelní představení. Pozitivní vztah k umění vyplynul jednak z vyjádření zájmu navštívit kulturní akci („chtěl bych navštívit“), jednak z četnosti uskutečněných návštěv („navštívil jsem několikrát za měsíc, jedenkrát měsíčně, jedenkrát za čtvrt roku“). Prohloubený vztah k umění a kultuře jakožto celku je u dětí z umělecky zaměřených souborů markantní ve srovnání s dětmi z kontrolního vzorku.

Pro vytvoření vztahu k umění má zásadní roli aktivita dětí. Prostřednictvím ní si v daném oboru osvojují vědomosti i dovednosti a jsou schopny i kritických pohledů. Citové prožitky vyjádřily jak o představeních z vlastního oboru, tak i o představeních z jiných uměleckých žánrů. Děti z folklorních souborů spojují nejvíce zážitků s návštěvou festivalu (MFF ve Strážnici, Dětská Strážnice, Dudácký festival ve Strakoncích, Kunovské léto a další) a s návštěvou obyčejových tradic (jízda králů, masopustní obchůzky). V nabízené škále – stupni prožitku (od mávám křídly až po nuda, nezajímá mě to) se děti z folklorních souborů vyjadřovaly nejčastěji ve střední úrovni, tedy spíše věcně, např. dobře udělané. Tak se vyjádřily o divadelním i tanečním představení. V tom se lišily zejména od dětí z divadelních souborů, pro něž obrazné vyjádření (mávám křídly) nebylo problémem.

Pro úplnost zjištění vztahu dětí k umění je však důležité znát, k čemu se staví s nezájmem. Na opačné straně stupnice (tedy: „nikdy, nezajímá mě to“) uvedli všichni respondenti včetně kontrolního vzorku operu. Těsně za ní se s negativním vyjádřením ocitl folklor. V jeho prospěch se sice vyslovilo 68 % respondentů, ale tuto výši zajistily především výpovědi dětí z folklorních souborů. Zájem ostatních se pohyboval jen v rozmezí 3–5 %, u kontrolního vzorku 0 % (viz graf 2).

Přitom chceme zdůraznit, že děti z folklorních souborů se neuzavírají jen ve svém žánru, jak je někdy tendence tvrdit. Naopak. Chtějí navštěvovat nejen folklorní představení, ale i divadlo, tanec atd. (viz výše). Stejně tak neposlouchají a nezpívají jen lidové písně. Naproti tomu, jak se zdá, folklor není ostatní současnou generací dětí vnímán jako umění; jakoby nepatřil mezi obecné indikátory kulturnosti.⁴

Co k tomu dodat závěrem. Neznalost lidových písní padá, myslím, především na vrub školy. Vztah k folkloru plyne jednak z předávaných, či nepředávaných kulturních hodnot ve škole, ale je také obrazem celkového klimatu společnosti, v níž folklor není vnímán jako základní, tj. nezbytná znalost, ani jako součást kulturního dědictví, o něž je třeba ve vlastním zájmu pečovat.

Alena Schauerová

Poznámky:

1. Význam vybraných uměleckých aktivit pro rozvoj osobnosti. Rezortní výzkum v letech 2002–2007, projekt Ministerstva kultury ČR.
2. Schauerová, A. a kol.: *Kde jsme doma*. Strážnice: ÚLK, 1997, Schauerová, A. a kol.: *Ke kořenům domova*. Strážnice: ÚLK, 1999.
3. Schauerová, A. a kol.: *Ke kořenům domova*, c.d.
4. Slavík, P.: *Vztah k umění a kultuře. Analýza výsledků*. Rukopis. Praha 2007, s. 16.

LEOPOLD POSPÍŠIL – 85 LET

V letošním roce se dožívá úctyhodného věku jedna z nejvýraznějších osobností antropologie práva a důležitá postava ekonomické antropologie prof. Leopold Pospíšil, v bibliografiích často uváděn bez diakritiky jako Pospisil. Jubilant studoval hned několik oborů a životní i odborné zkušenosti má více než bohaté. Po absolvování gymnázia v Olomouci absolvoval na Univerzitě Karlově práva, právní vzdělání si později doplnil o sociologii a filozofii, obory, které studoval na Willamettské a Oregonské univerzitě, a o antropologii, kterou vystudoval na Yaleské univerzitě. Zde také po skromných začátcích získal zaměstnání. Po emigraci do USA v roce 1948 si na studium a životní vydělal jako kovboj, farmář, pekař, hrobník či kostelník. Brzy po nástupu akademické kariéry proslul důsledným chápáním antropologie jako empirické vědy, která je schopná, stejně jako přírodní vědy, určitě predikce. Antropologii schopnou predikovat sociální procesy lze budovat prozkoumáním vývojových trendů a zaznamenáním a vyhodnocením variability sociálních jevů. Umožňuje to zejména dlouhodobý srovnávací výzkum. Ten pro Pospíšila znamená výzkum probíhající řadu, nejlépe desítky let, srovnávací výzkum pak komparaci desítek či stovek případů z mnoha kultur. Poznat jednu kulturu je pro Pospíšila téměř bezcenné, protože zde absenteje srovnání. Poznat tři, čtyři velmi diferencované kultury začíná dávat smysl.

Sám Pospíšil se zabýval řadou kultur. Studoval Eskymáky Nunamuit na Aljašce, Indiány Hopi v Arizoně, nejvíce proslul jako znalec kultury Kapauků na Papui-Nové Guineji. První terénní výzkum zde uskutečnil v letech 1954–1955, další pobyty v letech 1959, 1962, 1975, 1977, občas se na krátký čas na Novou Guineu podívá i nyní. V době jeho prvního pobytu byli Kapaukové kulturou téměř nedotčenou lidskou civilizací a poskytující tudíž jedinečný materiál

pro srovnávací studium v oblasti antropologie práva. Pospíšil z tohoto hlediska o Kapaucích referoval v publikaci *The Kapauku Papuans and their Law*, která vyšla na Yaleské univerzitě v roce 1958 a znovu pak v roce 1964. Úvod do kapaukové kultury pak vyšel pod názvem *Kapauku Papuans of West New Guinea* (New York: Holt, Rinehart and Winston) v roce 1963 a znovu v roce 1978. Zobecňujícími pracemi k tématu antropologie práva jsou jeho knihy *Anthropology of Law: a comparative theory* (New York: Harper and Row, 1971) a *Ethnology of Law* (Menlo Park, Calif.: Cummings Pub. Co., 1978). Tato publikace je k dispozici i v češtině v překladu Ivana Dubovického (Praha: Set Out 1997).

Jak jsme již uvedli, vedle antropologie práva zajímala L. Pospíšila dlouhodobě také ekonomická antropologie. Hospodaření studoval už u Kapauků a publikoval na toto téma knihu *Kapauku Papua Economy* (Hew Haven: Yale University, 1963). Jeho nejslavnějším dílem z oblasti ekonomické antropologie je však bezesporu práce *Obernberg: a quantitative analysis of a Tirolean peasant economy* (New Haven: Academy of Arts and Sciences, 1995). Jedná se o výsledek dlouhodobého výzkumu alpské vesnice v blízkosti Brennerského průsmyku na rakousko-italském pomezí, která se od šedesátých let z téměř izolované lokality s vysokohorským zemědělstvím proměňovala v horské rekreační středisko. Leopold Pospíšil zde po léta zaznamenával, jak průnik turistického průmyslu mění nejen ekonomické myšlení a chování lidí, ale i jejich společenské vztahy. Jedná se o ojedinělé dílo, které ukazuje nejen přednosti, ale též limity antropologické indukce a které si zaslouží zajisté, stejně jako Pospíšilovy právně antropologické rozborů, plný obdiv.

L. Pospíšil je člověk výrazných názorů a v písemném vyjadřování je velice jasným, srozumitelným a brilantně se vyjadřujícím autorem. Dodnes občasně přednáší na Yaleské univerzitě, kde je emeritním profesorem a kde řadu let byl

též kurátorem muzea Peabody. Do České republiky zajíždí každoročně přednášet studentům v Ústavu etnologie FF UK, na Univerzitě Pardubice a Univerzitě Palackého v Olomouci. Vedle již zmíněné Etnologie práva a řady článků publikoval v češtině též drobnou knihu *Antropologie a věda* (Olomouc, Univerzita Palackého 1991) a studie *Kultura a Systémy víry: náboženství a magie*, jež vyšly jako supplement časopisu *Český lid* 80, 1993.

Přejeme profesoru Pospíšilovi i nám všem, aby i nadále svými rigidními názory a neotřelými soudy obohacoval antropologické myšlení a konání, neboť pospíšilovská logika a důslednost je v současné antropologii vzácností.

Zdeněk Uherek

VIERA GAŠPARÍKOVÁ JUBILUJÍCÍ

Dne 15. dubna se dožila významného životního jubilea PhDr. Viera Gašparíková, DrSc. (*1928) – a to nejen v plné životní svěžesti, ale i v obdivuhodném pracovním nasazení.

Naše jubilatka patří k typu vědeckých pracovníků, kteří se nezabývají jen některými odvětvími oboru, ale obsáhnou ho do hloubky v celé šíři. Je to vidět z tematických okruhů, které jsou pro ni charakteristické: žánry, textologie, klasifikace a analýza poetiky jednotlivých druhů lidové prózy. Významným znakem jejího pohledu na folklor a nároku na folkloristickou práci je komparatistický a interetnický pohled, čímž se v jejích bádáních reflektují moderní metodologické principy. V. Gašparíková interpretuje folklor v materiálové i strukturní celistvosti, a proto neunikají její pozornosti ani otázky vývojových tendencí a současných proměn slovenského slovesného folkloru. Nebudu se jednotlivým tématům blíže věnovat, protože to jistě učiní jubilantčini slovenští spolupracovníci. Chtěla bych však obrátit pozornost na tu oblast, která nás obě spojuje a kte-

rá je vlastně výrazem vzájemných vazeb mezi slovenskou a českou folkloristikou.

S Vierkou, jak jubilanтку přátelsky oslovuji, jsme už od šedesátých let odborné spolupracovnice. Zájmy badatelské přerostly záhy v přátelství, takže jsme se setkávaly nejen na konferencích a poradách, ale i na úrovni neoficiální. Setkání se vždy dotkla nějakého folkloristického tématu. Tak vznikla idea společného projektu. Tím měl být výzkum lidové prózy v severní části moravsko-slovenského pomezí (kolem Velkých Karlovic na české a Makova na slovenské straně). Vykonaly jsme několik společných terénních výzkumů. Právě při nich jsem poznala metodu terénní práce V. Gašparíkové, kterou si neobyčejně cením. Do terénu přijela vybavena podrobnými znalostmi místního prostředí. Zvláště mne zaujal její neobyčejně lidský přístup k informátorům, což byla záruka úspěchu výzkumu. Bohužel se tento společný výzkum, který by jistě byl přinesl cenné poznatky o kontaktu vyprávěcího repertoáru dvou národních regionů, nepodařilo realizovat. Projekt se nevešel do tehdejších „pracovních plánů“.

Jednou z velkých odborných lásek V. Gašparíkové byla slavistika. Spolupracovaly jsme ve folkloristické sekci Mezinárodní komise pro studium lidové kultury Karpat a Balkánu, která si dala za úkol připravit syntetické zpracování zbojnického folkloru v celé jeho šíři včetně náležitého, všestranného zhodnocení. Syntéza zbojnictví měla vycházet z národních prací, zohledňujících celý komplex lidové kultury. Celkový pohled na problematiku československých zbojnických tradic připravila V. Gašparíková na základě prací autorů, kteří je napsali pro mezinárodní syntézu (*Jánošík. Obraz zbojníka v národnej kulture*. Bratislava 1988). Široké pojetí slavistického projektu vyžadovalo ovšem vyřešení mnoha otázek, týkající se interpretace a klasifikace. Za zpracování této rozsáhlé syntézy byl odpovědný B. N. Putilov, bývalé Československo zastupovala naše jubilanťka, která se brzy stala hybnou silou celého díla. Od-

borně byla V. Gašparíková k této úloze vlastně připravena, protože zbojnictví bylo jejím badatelským zájmem od samého počátku vědecké práce. Už v roce 1964 vydala důkladně založenou monografii *Zbojník Michal Vdovec v historii a folklóre gemerského ľudu* (Bratislava). Srovnání slovenských a polských zbojnických pověstí najdeme v práci *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier* (Bratislava 1979). A tak už zasedání autorského kolektivu v roce 1980 postulovalo právě na základě směrodatné iniciativy V. Gašparíkové jednotné metodologické zásady interpretace lidových tradic o zbojnicích. Zohlednil se v nich především fakt, že z teritoriálních a sociálních diferencí zbojnických tradic objektivně vyplývají nejen kladné, ale i záporné stránky zbojnického hrdiny, což vyústilo v požadavek neidealizovat postavu zbojníka a celý folklor o něm. Díky organizačnímu a redakčnímu úsilí V. Gašparíkové se podařilo vydat syntetické dílo, které je v evropské folkloristice ojedinělé: *Geroj ili zbojnik? Obraz zbojníka v folklóre Karpatskogo regiona – Heroes or Bandits? Outlaw Tradition in the Carpathian Region* (eds. V. Gašparíková and B. N. Putilov. Budapest: European Folklore Institute, 2002, 456 s.)

Dalším polem našeho setkávání byl informační bulletin Slavistická folkloristika. Po zasedání Mezinárodní komise slovenského folkloru při Mezinárodním komitétu slavistů, konaném u příležitosti Mezinárodního sjezdu slavistů v Sofii 1988, přišla V. Gašparíková s myšlenkou vydávat k lepší a rychlejší orientaci badatelů informační bulletin o nové literatuře a stavu výzkumu v jednotlivých slovanských zemích, o výsledcích zasedání různých odborných komisí, o personáliích apod. Na zasedání čl. sekce mezinárodní komise v roce 1988 v Brně došlo k definitivnímu rozhodnutí bulletin vydávat, a to v Brně v rámci Ústavu slavistiky ČSAV, kam tehdy Ústav pro etnografii a folkloristiku (ÚEF) organizačně náležel. Redakční radu tvořili V. Gašparíková, A. Sulitka a M. Šrámková. Po

zrušení Ústavu slavistiky v roce 1990 převzal vydávání znovu osamostatněný ÚEF v Brně a od roku 1993 se ve vydávání střídá s Národopisným ústavem SAV v Bratislavě. Od roku 2000 vydává bulletin pouze Ústav etnológie SAV v Bratislavě. V redakci je dosud i naše jubilanťka.

Chtěla bych se ještě zmínit o díle, které lze ve vědecké činnosti V. Gašparíkové bez nadsázky pokládat za celoživotní. Jde o rozsáhlý sběr lidového vyprávění, který organizoval se svými studenty před 2. světovou válkou Frank Wollman, profesor bratislavské (po válce pražské a brněnské) univerzity. Sledovala jsem nejen odbornou kompetenci a znalost materiálu, ale i úsilí V. Gašparíkové, aby sběr byl zpřístupněn. Její snaha byla nakonec korunována úspěchem: v roce 1993 vyšel u příležitosti 11. mezinárodního sjezdu slavistů konaného v Bratislavě 1. svazek: *Slovenské ľudové rozprávky. 1. zväzok. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana. Stredné Slovensko*. Editori B. Filová – V. Gašparíková. (Bratislava: Veda, 1993). Další svazek čekal na vydání téměř deset let (2001): *Slovenské ľudové rozprávky. 2. zväzok... Západné Slovensko* (editorka a vědecká redaktorka V. Gašparíková); závěrečný svazek byl publikován v roce 2004: *Slovenské ľudové rozprávky. 3. zväzok... Východné Slovensko* (editorka a vědecká redaktorka V. Gašparíková). – Podíl jubilanťky na vydání je úctyhodný. Provedla úpravu textové stránky zápisů, vypracovala bohaté srovnávací komentáře a potřebný slovník nářečních a jiných výrazů, v závěrečném svazku pak indexy lokalit, vypravěčů a zapisovatelů a zejména rozsáhlou studii *Slovenská rozprávka v ľudovom podaní* a také indexy látek a typů podle mezinárodní klasifikace. Instruktivní jsou přiložené mapy sběrů po Slovensku. Stejnou akcí na Moravě a ve Slezsku zorganizoval F. Wollman

s posluchači brněnské Filozofické fakulty. Zápisy jsou však bohužel nenávratně ztraceny. Podíváme-li se na výsledky Wollmanovy akce ze Slovenska, uvědomíme si, jakou ztrátu česká folkloristika utrpěla.

Chtěla bych ještě vzpomenout setkání, k nimž docházelo v sedmdesátých až osmdesátých letech mimo sféru oficiálních styků našich ústavů. Přes to, že přední čeští folkloristé J. Jech a O. Sirovátka byli z ústavu vyřazeni a já jsem byla převedena na jiné úkoly, vzájemná spolupráce neustala. Přesunula se do privátních setkání na chatě V. Gašparíkové u Bratislavy, u nás v Kunštátě na Moravě nebo na chalupě J. Jecha v Pasekách nad Jizerou. Tyto „minikonference“ měly dokonce i mezinárodní účast – občas se na nich vyskytla Dorothea Simonidesová z Polska. V diskusích se zde formovaly názory na postavení a úlohu folkloristiky.

Tento gratulační příspěvek sice nepodává podrobný obraz o jubilatčině rozsáhlé činnosti, ale je poukazem na to, jak jsou práce i osobnost Viery Gašparíkové spjaty s některými projekty, publikacemi i událostmi slovenské i české folkloristiky. Tím jsem chtěla vyjádřit obdiv k jejímu celoživotnímu dílu a vyslovit upřímné přání, aby i nadále obohacovala slovenskou, slovanskou i obecnou folkloristiku.

Marta Šrámková

BLAHOPŘÁNÍ DUŠANOVI HOLÉMU

25. dubna se dožil významného životního jubilea prof. PhDr. Dušan Holý, DrSc. Od jeho narození v Hrubé Vrbce uplynulo v ten den úctyhodné tři čtvrtě století, které řádný profesor Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, ale zároveň i jeden z nejvýraznějších představitelů folklorismu na Moravě naplnil obdivuhodně rozmanitou odbornou, umělec-

kou, organizační a popularizační prací zaměřenou především na oblast tradiční lidové kultury, lidové hudby a písně. Je zřejmě naprosto zbytečné rozepisovat se o celém jeho díle, zvláště dnes, kdy máme k dispozici *Národopisnou encyklopedii Čech, Moravy a Slezska*, v jejíž biografické části je celé vědecké dílo D. Holého podrobně popsáno – snad až na jeho významný podíl na encyklopedii samotné. Těžko se navazuje na blahopřání Lubomíra Tyllnera a Jaromíra Nečase, kteří na stránkách *Národopisné revue „vinšovali“* jubilantovi k sedmdesátce. Oba texty podaly vyčerpávajícím způsobem výpověď o osobnosti, jejíž životní dílo bylo v roce 2002 oceněno státním vyznamenáním České republiky – Medailí za zásluhy, kterou Dušan Holý převzal z rukou tehdejšího prezidenta Václava Havla. Co ještě více dodat?

Samozřejmě hlubokou poklonu a poděkování. Stejně, jako má každý člověk otce biologického, mají absolventi univerzit své otce vědecké. Těžko se dnes už dopočítáme, kolik takových „dětí“ vychoval profesor Dušan Holý. Za všechny mu ale dnes chci upřímně popřát pevné zdraví, abychom se mohli dále setkávat s jeho kvalitními, pečlivými a promyšlenými studii, s jeho překrásným zpěvem a především s jeho moudrostí, kterou předává nejen při svých přednáškách, ale při každém osobním setkání.

Pane profesore, všechno nejlepší!

Jan Blahůšek

KONFERENCE O SVATBÁCH A SVATEBNÍCH ZVYCÍCH V ČESKÝCH ZEMÍCH V PRŮBĚHU STALETÍ

Ve dnech 13.–14. září 2007 se v prostorách Východočeského muzea v Pardubicích uskutečnila vědecká konference s názvem *Oznamujeme se láskám našim... aneb Svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*. Podnětem pro její konání se stala stej-

nojmenná výstava, uspořádaná Východočeským muzeem v Pardubicích ve spolupráci s Muzeem Východních Čech v Hradci Králové a Etnografickým ústavem MZM v Brně, veřejnosti otevřená od 24. 6. – 30. 9. 2007. Prostřednictvím dochovaných exponátů dokumentovala nejen historický vývoj svatebního odívání, ale přiblížila také složení nevěstiny výbavy a další předměty bezprostředně spjaté s touto významnou životní událostí.

Tematika svatební historie, svatebních rituálů, obyčejů a zvyklostí se dotýká gender history – jednoho z dlouhodobých výzkumných cílů Katedry historických věd Univerzity Pardubice, s jejímž významným přispěním byla konference uspořádána. Cílem byla prezentace pramenů dotýkajících se svatby z nejrůznějších úhlů. Na dvě desítky referátů přednesených odbornými pracovníky muzeí a vědeckých institucí během dvou dnů potvrdily, že svatební tematika je významným a doposud nevyčerpaným zdrojem nejen pro etnologický výzkum, ale i pro bádání historické a demografické.

Jednotlivé příspěvky odezněly v šesti samostatných tematických blocích, z nichž první byl zasvěcen ranému novověku. V jeho rámci odezněly tři referáty zaměřené na svatební historii dotýkající se prostředí šlechtického a měšťanského z pohledu historie, práva a etnografie. Tématem M. Holého byly sňatky české a moravské šlechty na prahu novověku. Kromě podrobného popisu zasnub a svatebního rituálu se autor věnoval také dostupným pramenům ke zkoumané problematice. M. Hrubá se zaměřila na sňatek a zabezpečení nevěsty v prostředí předbělohorských měst, opustila šlechtické prostředí a věnovala se svatebním smlouvám a dalším pramenům využívaným k výzkumu svatební historie, se zvláštním zřetelem na měšťanské prostředí. Na problematiku svatebních smluv navázala také T. Siglová, která podrobně rozebrala soubor svatebních smluv pro městečko Dačice, časově vymezený léty 1563–1652.

Druhý blok se zaměřil na historickou demografii. L. Fialová se zabývala sňatečností v českých zemích v období od sedmdesátých let 17. století do doby nedávno minulé a K. Habartová sňatečností židovských uprchlíků z Bukoviny a Haliče v Čechách během 1. světové války. Autorka se blíže zastavila u židovských uprchlíků ve východních Čechách.

Následující blok přiblížil svatební problematiku z právního hlediska. Referát M. Mackové ozřejmil základní povinnosti a omezení stanovené rakouským Všeobecným občanským zákoníkem. Na oblast občansko-právní navázala D. Musilová, když pojednala o změnách rodinného práva v letech 1919–1938. A. Velková představila svatební smlouvy jako významný pramen pro výzkum vesnického prostředí v první polovině 19. století. Od vesnického prostředí k vyšší společnosti obrátil pozornost L. Maloň, když vyložil dosud poněkud opomíjené téma šlechtických mesaliancí na příkladech rodů Schliků, Lobkoviců ad.

Poslední blok prvního dne konference náležel takřka výhradně etnografům. Představil příspěvky, které si všimají historie předmětů a významných momentů doprovázejících svatební dění. M. Lenderová se zaměřila na svatebních oznámení, jež představila jako zajímavý pramen nejen k dějinám svateb, ale ke kulturním dějinám vůbec. Na příkladu tištěných svatebních oznámení z rodinného archivu Schliků a z osobního fondu herečky Jindřišky Slavinské se autorka pokusila podrobněji popsat jejich formu, obsah i způsob zasilání. M. Zuberová se zabývala otázkou využití předmětů spjatých se svatbou pro muzejní prezentaci, se zaměřením na textilní a oděvní součástky nevěstiny výbavy. O svatební hostině, tradičních pokrmech a způsobu stolování na vybraných příkladech z Valašska referovala J. Koštuříková. Téma upomínkové kultury přiblížila na příkladu dochovaných sbírkových předmětů Moravského zemského muzea H. Dvořáková. Ve své referátu zaměřeném na instalace pod skleněným poklopem (tzv. štur-

cy) nastínila vývoj, výrobu a ikonografii těchto památečních upomínek na jeden z životních mezníků. L. Petráňová poté představila osobnost F. J. Rottmanna a jeho dílo *Rituale nupturientium* z roku 1715. Podrobněji přiblížila jeho obsah a naznačila jeho význam pro současný etnografický výzkum.

Ve večerních hodinách pokračovala konference prohlídkou výstavy *Oznamuje se láska našim...*, jejímž prostředím provedla zúčastněně kurátorka výstavy I. Klemšová. Cílem projektu bylo dokumentovat vývoj svatebního odívání pomocí dochovaných exponátů svatebních šatů. Výstava návštěvníkům přiblížila i výbavu nevěsty, svatební hostinu a další nezbytnosti této životní události. Prakticky byla realizována zejména pomocí dioramat s doplněním textovým a fotografickým materiálem.

Druhý konferenční den byl zahájen blokem zaměřeným na téma manželství. M. Vojáček v příspěvku „V zájmu národa? Rodinný život vnuček otce národa Marie a Libuše Riegrových“ analyticky rozebral způsob výchovy, rodinný život a sňatky vnuček Františka Palackého. T. Jiránek poté přiblížil vojenské manželství v 19. století a M. Zahálka deníkové zápisky příslušníka rakouského c.k. válečného námořnictva.

Následoval blok věnovaný svatebním obyčejům, módě a fotografiím. K. Brožovičová seznámila s možností využití přístupů vizuální antropologie, když analyzovala svatební fotografie z let 1920–1989 a sledovala specifické rozestavení svatebčanů, jejich oděv a způsob sebe prezentace. L. Doležalová se zaměřila na pánskou svatební módu v období tzv. první republiky, přičemž proměny oděvu demonstrovala ilustracemi z dobových módních časopisů. M. Secká se věnovala svatebnímu obřadu rumunských Čechů jako významnému činiteli emancipace skupiny v kulturně odlišném prostředí. D. Veselská se v příspěvku „I vzala rouchu a přistřela se“ zabývala svatebním obřadem v židovském náboženském prostředí. Výklad byl věnován

mj. pokrývkám hlavy určeným nevěstám. E. Uchalová přehledně nastínila vývoj městských svatebních šatů od poloviny 19. století po současnost na základě kolekce svatebních šatů ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, vystavených pod názvem „Navěky tvá“ od listopadu 2005 do listopadu 2008 v rámci stálé expozice.

Již před zahájením akce byly účastníkům k dispozici příspěvky vydané na CD, takže se všichni mohli s referáty seznámit předem a připravit se k poslechu i diskuzi. Následně byly příspěvky publikovány v tištěné podobě.

Dostatek času na podnětné diskuze po každém bloku spolu s příjemnou pracovní atmosférou daly vzniknout široké škále odborných názorů a pohledů na výzkum a prezentaci svatebního materiálu. Setkání prokázalo, že svatební rituál a k němu dochované prameny můžeme považovat za významný zdroj informací nejen o obřadní kultuře různých sociálních vrstev obyvatelstva rozličných časových údobích. Bylo poukázáno také na množství nových způsobů využití a interpretace materiálu a odhaleno mnoho oblastí bádání, které na své podrobné zpracování a zhodnocení stále ještě čekají.

Klára Brožovičová, Jana Koštuříková

HOLOKAUST AKO HISTORICKÝ A MORÁLNÍ PROBLÉM V MINULOSTI A SÚČASNOSTI. SÚČASNÝ STAV VÝSKUMU

V dňoch 10. – 12. 12. 2007 sa v Mojmirovciach pri Nitre uskutočnila medzinárodná konferencia, ktorú zorganizovala Šimečkova nadácia v spolupráci s Ústavom etnológie SAV, konferencia zaujímavá, fascinujúca, v mnohom poučná a pre viacerých zúčastnených vzhľadom k téme – vrátane priamych svedkov, ktorí prežili holokaust – aj psychicky náročná.

Keďže išlo o stretnutie s početným zastúpením referujúcich zo zahraničia, najmä z Izraela, vytvorila sa tu medzi účastníkmi viacerých generácií v priebehu podujatia istá špecifická atmosféra intimitu a vzájomné puto, determinované predovšetkým mimoriadnou toleranciou a empatiou, pričom súčasťou odborného rokovania bola aj krátkodobá účasť členov bratislavskej židovskej obce, ktorí prežili holokaust. Tematicky sa konferencia orientovala na problematiku holokaustu predovšetkým vo vzťahu k Slovensku a k Čechám.

Koncepcia podujatia bola postavená na dvoch centrálnych líniiach. Prvou bolo riešenie konkrétnych vedeckých problémov z aspektu rôznych vedných odborov (historiografie, etnológie, literárnej histórie, psychológie, pedagogiky atď.) k téme konferencie. Cieľom tejto línie bolo prezentovanie a zmapovanie súčasného stavu bádania. Druhú, veľmi zaujímavú a prínosnú časť konferencie tvorili príspevky smerujúce k aplikácii najnovších poznatkov pri riešení konkrétnych a aktuálnych problémov nielen tých, ktorí prešli osobnou skúsenosťou holokaustu, ale aj ich potomkov až do tretej generácie. Osobitnou zložkou tejto časti programu bolo sledovanie otázky potreby a hľadania podôb spomínania na holokaust, jeho pripomínania ako historického mementa.

Referáty účastníkov odzneli v rámci deviatich tematických/problémových panelov. Prvý z nich bol zameraný na „skúsenosti so vzdelávaním o holokauste na Slovensku a v Čechách“ (o skúsenostiach na práci v konkrétnych projektoch zameraných na vzdelávanie stredoškolskej mládeže hovorili Eva Poláková, Jana Hradská, Stanislav Mičev s Romanom Hradeckým a napokon Vojtech Blodig z pamätníka v Terezíne). Na prvý panel logicky nadviazali príspevky, zaoberajúce sa postojmi väčšiny spoločnosti k riešeniu židovskej otázky na Slovensku (filozof Milan Hrabovský k otázke antijudaizmu, Henrich Jakubík o reflexii židovstva v slovenskej lite-

ratúre 19. a počiatku 20. storočia, Eva Krekovičová k reflexii šoa a porraimos v slovenskom folklóre, Peter Salner sa zamerával na obdobie 1938–1949 a Daniela Baranová vystúpila s príspevkom o účasti evanjelického obyvateľstva na záchrane Židov na Slovensku). V treťom paneli hovorili referujúci historici Katarína Zavacká a Marián Karcol o protizidovskom zákonodarstve na Slovensku v rokoch 1938–1945, štvrtý bol venovaný Jozefovi Tisovi a kresťanským cirkvám v kontexte riešenia židovskej otázky (Viera Kováčová, historik slovenského pôvodu žijúci v Izraeli Yeshayahu A. Jelinek a Ivan Kamenec). Nasledujúci štvrtý panel bol tiež predovšetkým historicky orientovaný („Oficiálne a neoficiálne reprezentácie Židov počas holokaustu“) a vystúpila v ňom medzinárodná zostava bádateľov: Katarína Hradská (SR), Gila Fatran (Izrael) a Tomáš Radil (ČR).

Osobitnej pozornosti účastníkov konferencie sa tešili príspevky dvoch psychologičiek/psychoterapeutiek, Mičhaely Hapalovej a Heleny Klímovej, ktoré v rámci panelu „Psychoterapia a holokaust“ otvorili otázku psychických následkov holokaustu a spôsobov terapie postihnutých a ich rodinných príslušníkov. K téme „Holokaust ako historický a morálny problém v spoločnosti“ hovorili v ďalšom z panelov slovenskí historici Ivan Kamenec a Eduard Nižnanský a z Izraela Rafael Vago, o konkrétnych o regionálnych podobách holokaustu na Slovensku sme si vypočuli príspevky Hany Klamkovej, Martina Macka, Jána Hlavinku a Karola Janasa. Posledný panel sa orientoval na reflexiu holokaustu v židovskej komunite po roku 1945 a vystúpili v ňom politológ Daniel Dobiáš, etnológovia Martin Korčok a Ivica Bumová a historici Jana Šišjaková a Michal Šmigel.

V rámci spomínanej špecifickej atmosféry podujatia boli s prezentáciou každého panelu spojené veľmi zaujímavé a podnetné diskusie, v ktorých sa hovorilo veľmi otvorene a bez „škrupulí“. Konferencia zároveň nebola len vedec-

kým podujatím, ale jej širší kultúrno-politický rozmer potvrdili svojou účasťou predstavitelia vlády SR a veľvyslancov pôsobiacich na Slovensku (z Izraela a USA), pracovníci ambasad Nemecka a Rakúska) a Predsedníctva SAV.

Eva Krekovičová

ČEŠTÍ DUDÁCI V AMERICKÉ EMIGRACI

V polovine února se v Rokycanech konal osmý ročník semináře Dudy a dudáci, který je určen zájemcům o historii tradiční lidové hudby se zaměřením na bordunové nástroje. Pořadatelem cyklu je Klub přátel souboru Rokytka ve spolupráci s Muzeem B. Horáka. Akce proběhla 16. 2. a hlavním tématem byli čeští hudebníci emigranti v USA v období od poloviny 19. do počátku 20. století. Příspěvky na toto téma přednesli Čechoměřčan Michael Cwach a etnomuzikolog Josef Kuneš z Domažlic.

Michael Cwach. Foto Z. Vejvoda 2008.

Cwach ve svém výzkumu dlouhodobě mapuje působení českých hudebníků v USA. V přednášce se zaměřil zejména na dudáky původem z jižních Čech. Bartoloměj Brt (1819–1907) z Rybovy Lhoty byl vrstevníkem známého blatského dudáka Františka Kopšíka (1822–1915), je velmi pravděpodobné, že se znali, hráli také na nástroje téhož výrobce. V sedmdesátých letech 19. století Brt s rodinou emigroval do USA. V roce 1874 se usadil blízko města Crete ve státě Nebraska. Brtovo trio, ve kterém Bartoloměj hrál na dudy, jeho nejstarší syn Frank na tubu a C klarinet a další syn na trubku, hrávalo při různých příležitostech v celém regionu. Krajanský časopis *Hospodář informuje* o svatební veselici v únoru 1883, při níž se „*dva dny tančilo za doprovodu dudáka Bartoloměje Brta*“.

Dalším americkým státem s řadou osad s obyvateli původem z jihočeských Blat byla Minnesota (obce Budejovice, New Prague, Bukovsko, New Trebon, Veseli). Cwach zdůrazňuje význam hudby pro krajanskou komunitu. Zdejší imigranti pocházeli převážně z oblasti s bohatou dudáckou tradicí, bylo tedy možné předpokládat, že si bordunové nástroje přivezli s sebou. Dosud se podařilo dokumentovat působení dudáka Franka Kaisersatta (1855–1941), původem z Mláky u Veselí nad Lužnicí, který hrál na dechové dudy při různých příležitostech v širokém okolí minnesotského Veselí. Dalším českým dudákem v tomto regionu byl Frank Žižka (1852–1932), původem z Mazelova u Ševětína. Zpráva v novinách *New Prague Minnesota* z roku 1897 uvádí také dudáckou kapelu pana Tůmy. Zároveň dokládá změnu hudebního vkusu mladé generace. Hovoří o „*zábavě se starobyrou hudbou*“ a „*tan-ci jako za starých časů*“. Na americkém venkově již tehdy měly vůdčí roli především dechové kapely. Pro uspokojení požadavků různých generací byla jistě vítána univerzalita, jakou prokazovala např. kapela z obce New Prague. Tito muzikanti získali v kraji značný vzhlas. Základ sedmi až desetičlenné sestavy

tvorila v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století rodina Smíškova (původem z jihočeského Ševětína). Hráli v obsazení trubka, tenor, tuba a kornet, také housle a dudy. V okolí New Prague a Montgomery působil sólový dudák John Vohnoutek (1866–1944). Pocházel z Přehořova, obce proslavené věhlasným blatským dudákem Matějem Veselým (*1882).

Zatímco Cwachův příspěvek o muzikantech z krajanských komunit v USA lze řadit k výzkumům tradiční hudby, přednáška Josefa Kuneše o domažlickém rodáku Josefu Schnablovi (1898–1962) je spíše z oboru folklorismu, umělecké stylizace a scénické prezentace lidové hudby na koncertním podiu. Jeho životní příběh dokládá úspěch výrazné muzikantské osobnosti v cizině. Josef Schnabl se narodil 2. 1. 1898 v Domažlicích v hudební rodině. Od dětství hrál na klavír, housle a dokonce komponoval. Od deseti let měl vážné problémy se zrakem. Vystudoval hru na varhany na pražské konzervatoři, po absolutoriu začal soukromé studium kompozice u Vítězslava Nováka, po dalším zhoršení zraku se však vrátil do Domažlic. Vystupoval jako klavírista a varhaník, spolupracoval s Jindřichem Jindřichem.

V roce 1918 se Schnabl v Domažlicích seznámil s absolventem pražské konzervatoře, houslistou Ondřejem Ludvíkem. V té době se vrátil z cesty do Ruska, kde působil v orchestru moskevského Svobodného divadla. Není známo, u koho se Schnabl učil hře na dudy. Avšak v roce 1920 tito dva mladí umělci, houslista Ondřej Ludvík a dudák Josef Schnabl, společně vystoupili na koncertu v New Yorku. Poté absolvovali úspěšné koncertní turné po krajanských spolicích v jedenácti státech (dokládají to mj. články emigranta Jana Welcla-Olšovského, stálého dopisovatele domažlického týdeníku *Posel od Čerchova*). Uskutečnili celkem 118 koncertů, jejich duo mnohde doplňovali i místní. První vystoupení v New Yorku se odehrálo ve zcela zaplněném velkém sále Národ-

ní budovy. Schnabl přednesl na klavír vlastní skladbu *Pozdrav Čechům v Americe*. Podle Welcla-Olšovského pak „*za zvuku dud a houslí zřítí bylo radost a potěšení na tvářích všech přítomných, a když skončili, potlesk nebral konce*“. Jejich úspěch byl tak výrazný, že newyorská gramofonová firma Victor natočila a v roce 1920 vydala několik desek s jejich hudbou. Jedna z dochovaných nahrávek dokládá obdivuhodnou virtuozitu (zvláště Schnablový) hry. Podle dalších zpráv v tisku se Schnabl později usadil nedaleko Chicaga, vyučoval hře na klavír a harmoniku a hrával se svým triem v krajanské restauraci Stará Praha v Ciceru. V roce 1933 se na krátkou dobu vrátil do Československa, odkud ho zpět do Ameriky následovala jeho rodina. K problémům se zrakem se na sklonku života připojila i částečná hluchota. Josef Schnabl zemřel 13. 9. 1962.

Dudácký seminář v rokycanském muzeu každoročně doplňuje komorní koncert sólistů a muzik. Letos se představili dudáci Zdeněk Bláha z Horní Břízy, Marek Hejman z Třemošné, Jan

Josef Kuneš. Foto Z. Vejvoda 2008.

Voříkovský z Říčan, Šárka Sloupová, Romana a Linda Šlapákovy a Vlastimil a Lukáš Bradovi z Rokycan. Vystoupili také oba přednášející. Program doplnily také dětské dudácké kapely souborů Mikeš z Říčan a Sluníčko z Rokycan a domácí Malá lidová muzika Rokytka.

Zdeněk Vejvoda

3. ROČNÍK MEZINÁRODNÍHO FOLKLORNÍHO FESTIVALU „ČESKÁ NÁVES DÝŠINA 7. – 9. 9. 2007“

Pódium na návsi jedné z nejmalebnějších plzeňských vsí vzdálené necelých deset kilometrů od centra západočeské metropole zpočátku plnilo funkci jedné z pobočných scén Mezinárodního folklorního festivalu Plzeň. Na samostatnou akci podobného zaměření si Dýšina troufla před třemi lety, když svůj festival posunula na zářijový termín a vytvořila svoji vlastní originální koncepci. Také programová náplň třech zářijových dnů se v loňském roce snažila dodržet

osvědčenou strukturu – centrem všeho dění se opět stala náves se svým pódium a stánky, nicméně návštěvníci mohli využít i jiných nabídek v podobě doplňujících vystoupení a koncertů na tzv. pobočných scénách, jakými bylo zákoutí U roubenky, farská zahrada, dvůr nedalekého Golf Parku, ale také dvory plzeňských usedlostí U Hrochů a U Soprů, jež jsou ukázkovým příkladem plzeňské zděné architektury poloviny 19. století. Nesmíme však opomenout ani kostel sv. Šimona a Judy, kam bývá situován sobotní odpolední koncert.

Oproti minulým ročníkům se zredukoval počet zahraničních souborů na pouhé tři – ze slovenského Brezna přijel Mostár, ze Srbska soubor chorvatské menšiny Bunjevačko kolo. Nejdlejší cestu vážil soubor z Koreje. Tato redukce byla dramaturgickým záměrem a domnívám se, že festivalu jediné prospěla. Silnou stránku dýšinského festivalu je fakt, že se zde pravidelně objevují zajímaví interpreti z České a Slovenské republiky, a to hned v několika žánrech.

Pražské Taneční divadlo BUFO ve svém pátečním večerním vystoupení

„Letí smetí“ opět předvedlo jednu z cest pojetí folkloru, založené na působivé poetičnosti, jež je vkusně protkána lehce satirickými výstupy. Tentokrát to byl legendární Hradišťan, který byl snad nejvíce ohrožen blížící se průtrží, nicméně mračna k sobě do svého údolí stáhla přívětivá Berounka, takže bohatě navštívený sobotní koncert „Na besedu idem k vám“ mohl proběhnout k naprosté spokojenosti všech účastníků tohoto jedinečného setkání. Interiér místního kostela se tentokrát naplnil jazzovou hudbou – za doprovodu Víta Fialy (kontrabas), Jaroslava Šindlera (kytara) a Jakuba Sommera (klávesy) zpívala spirituály a gospels Irena Budweiserová. Téměř v každém programovém bloku se pak představil multiinstrumentalista Ľubo Tatarka, který se již předem těšil velké přízni zdejšího publika.

České soubory vystoupily v jednotlivých programových blocích konferovaných Ivou Jedličkovou a Zdeňkem Vejvodou. V pátek večer („Host do domu, Bůh do domu“) to byla dýšinská Gutta, z blízkých Rokycan Sluníčko a instrumentální skupina Gili Romani, v sobotu

MFF Česká náves Dýšina. Folklorní soubor Jiskra58 z Plzně. Obě foto Z. Vejvoda 2007.

Konopická – Prácheňský soubor ze Strakoníc.

odpoledne („Dejšina je pěkná ves“) přibyl Chodský soubor z Mrákova, hornobřízský Úsměv, plzeňská Jiskra58, ve večerním vystoupení („Na dejšínském rynku kámen na kamínku“) Prácheňský soubor ze Strakonic, v neděli odpoledne („Včera jako dneska je muzika hezká“) pražská Rosénka, Stázka z Teplé u Mariánských Lázní, Lidová muzika z Chrás- tu, jakož i plzeňské soubory Mladinka, Jiskřička a Plzeňáček. Nedělní dopoledne opět patřilo dětským souborům.

Na rekonstrukci chodské svatby, kterou vloni předvedl soubor Postřekov, navázala na dvoře statku „U Soprů“ rekonstrukce konopické obchůzky a zábavy z Pošumaví v provedení Prácheňského souboru ze Strakonic.

Co se dramaturgie a organizace týče, třetí ročník opět neklamal. Festival má jasnou dramaturgickou koncepci, je otevřený všem věkovým skupinám, domácím i přichozím. Přes krátkou historii vykonal mnoho pro povzbuzení zájmu o folklor na tzv. užším Plzeňsku. Na tom má jistě nemalou zásluhu etnomuzikolog Zdeněk Vejvoda, ale i tým místních nadšenců v čele se starostkou obce Václavou Kuklíkovou. Udržení této náročné koncepce však vyžaduje dlouhodobou přípravu sehraného týmu odborníků. Festival se tedy bude v následujících letech odehrávat vždy v dvouletých intervalech.

Marta Ulrychová

JARMILA PROCHÁZKOVÁ: JANÁČKOVY ZÁPISY HUDEBNÍHO A TANEČNÍHO FOLKLORU. I. Komentáře. Brno: Doplněk 2006, 425 s.

Vydání knihy v tomto rozsahu a uspořádání bylo umožněno díky nalezení Janáčkových zápisů lidových písní a tanců, které nebyly dostupné v době vydání podobné publikace v roce 1955 ve zpracování Jiřího Vyslouzila (L. Janáček: *O lidové písni a lidové hudbě*. Praha 1955). Dílo, připravené badatelkou,

kteřá se janáčkovskou problematikou zabývá už dlouhou řadu let, je rozvrženo do tří svazků, úvodní nese název Komentáře. Jde v něm o přiblížení celého sběratelského díla L. Janáčka. Autorka podává charakteristiky všech obcí na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, kde Janáček zapsal nějaký folklorní materiál. Uvádí zajímavosti o mnohých z nich, zmiňuje důležité osobnosti, které měly podíl na výsledcích Janáčkových sběratelských expedic. Nechybí ani údaje o informátorech, zpěvácích, tanečnicích a hudebnících. J. Procházková provedla pečlivý průzkum dostupných archiválií – matrik, kronik a dalších dokumentů, aby doplnila dosud známé údaje o další zjištění, doplňuje, popř. opravuje dosavadní poznatky. Písemné zdroje doplnila fotografiemi, kterými je celá publikace velmi bohatě vyzdobena, čímž její přitažlivost nepochybně velmi získala. Konfrontace nově získaných dat umožňuje v řadě případů přesnější datování Janáčkových hudebněfolkloristických aktivit, které pak autorka přehledně uspořádala ve formě rejstříku. Ten ukazuje velmi výmluvně, jak důležité místo zaujímala tato činnost v životě a díle světoznámého skladatele.

Publikaci uvádí obecné pojednání o Janáčkově – hudebním folkloristovi. Následuje popis nových pramenů, objasnění způsobu, jakým autorka s nimi pracovala a další poznámky k postupu prací na edici. Celý úvod má vlastně charakter velmi podrobné a přehledné editorské poznámky, po níž následuje celkové pojednání o situaci v době, kdy Janáček se věnoval lidové písni, o významných událostech, které ho ovlivnily. Jsou vzpomenu počátky Janáčkovy zájmu, Národopisná výstava československá v roce 1895, práce na společné písňové sbírce s Františkem Bartošem, Janáčkův podíl v akci Das Volkslied in Österreich a ve vedení Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku i v pozdějším Státním ústavu pro lidovou píseň. V mnoha případech jde o informace ne právě nové. Jsou známé z předchozích janáčkovských studií a edic, zde

jsou však soustředěny v jednom celku, na jednom místě a v kontextu dalších nových zjištění. Jedním z nich je charakteristika Janáčkovy sběratelské metody. I v tomto směru lze odkázat na některé předchozí práce. V recenzovaném díle však jde o zcela nový pohled, vycházející z podrobného studia celého, pravděpodobně úplného komplexu Janáčkových terénních záznamů. Na základě konfrontace několika různých znění, prvopisů, následných prepisů, doplňků a dalších postupů při písemné fixaci znějících písní se autorka pokusila proniknout do způsobu Janáčkovy práce s dokumenty z terénu. Samozřejmě nejde jen o notové zápisy, což není jistě nutno v této souvislosti připomínat. Janáčkovy zásluhy o zachycení tanečního pohybu nejen popisem ale i pomocí fotografického záznamu se připomínají často, ale možná, že ne dostatečně důrazně. Stejně tak je možno připomenout v této souvislosti Janáčkovu snahu o využití techniky, tj. zvukového záznamu při dokumentaci lidových písní poměrně brzy po vynálezu fonografu T. A. Edisonem v roce 1877. Činnost v nově vzniklém Státním ústavu pro lidovou píseň završuje tuto část.

Následující kapitola věnovaná metodě sběru a zápisu přináší podrobný popis a rozbor dochovaných dokumentů. K nejzajímavějším patří poznámky o zachycení tempa zaznamenaných písní. Janáček tuto otázku řešil v době, kdy jí věnoval pozornost jen málokterý sběratel, jak o tom informují tištěné i rukopisné záznamy. Snaha L. Janáčka přesně stanovit tempo i rytmické zvláštnosti pomocí přesného poměrování našla následovníky až v dalších generacích badatelů (D. Holý, J. Gelnar).

Po těchto poměrně rozměrných úvodních kapitolách následují poznámky či komentáře k jednotlivým lokalitám. Čtenář v nich najde popis lokalit, v nichž autorka přibližuje jejich charakter po ekonomické a kulturní stránce a dále jsou uvedeny incipity zaznamenaných písní. Celé zápisy budou náplní dalších svazků, autorka pouze uvádí drobné

ukázky a úryvky. Tyto komentáře autorka řadí podle početnosti zapsaných písní směrem od severovýchodu. Od lokalit Valašska a Lašska postupuje přes slezské obce na Slovensko, od severozápadních Kysucí k středoslovenskému Liptovu a Šariši. Dále přechází na jižní Moravu, západoslovenskou Myjavu a Záhoří, na Brněnsko a Horácko až k blíže neurčeným sběrům. Pouhý výčet jednotlivých oblastí zastoupených v publikaci naznačuje neobvyklou šíři Janáčkových sběratelských záběrů.

V závěru zpracovala autorka přehledné soupisy a rejstříky, které usnadňují orientaci. Jsou v nich obsaženy následující údaje: Janáčkovy publikované texty, v nichž řeší folkloristickou problematiku, obrazové materiály a majitelé fotografií, dále rejstřík obcí a korporací, místní rejstřík, rejstřík Janáčкова hudebního a literárního díla a věcný rejstřík. Snad se podaří v brzké době vydat další svazky, které přinesou ještě více dosud neznámých materiálů. Jejich důležitost pro etnomuzikologické bádání je zbytečně zdůrazňovat. Zveřejnění znamená přínos nejen k tématu Janáček – folklorista, ale také k celkovému pohledu na život a dílo světoznámého skladatele. Autorka J. Procházková je svým dlouhodobým vědeckým zaměřením k tomuto úkolu nad jiné povolána.

Marta Toncrová

JINDŘICH JINDŘICH: CHODSKÝ SLOVNÍK. Sestavil Josef Kotal. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2007, 384 s.

V roce 1956 vyšla péčí Československé akademie věd monografie *Chodsko* Jindřicha Jindřicha, kniha, kterou Jaroslav Kramář v úvodní ediční poznámce označil za „pouhý první díl Jindřichovy národopisné práce“. Druhým dílem měl být *Slovník chodského nářečí*, který by navázal na dílo Jana Františka Hrušky.

Chodsko vyšlo v době, kdy měl Jindřich za sebou již první kompletní vydání *Jindřichova chodského zpěvníku* (1926–1930), zároveň však již probíhalo vydání druhé. Z následující Jindřichovy předmluvy se pak dovidáme, že dialektologický slovník měl tvořit „souvislý, nerozlučný a uzavřený celek“ spolu s monografií, zpěvníkem a muzeem. Z neznámých důvodů však k jeho vydání nedošlo.

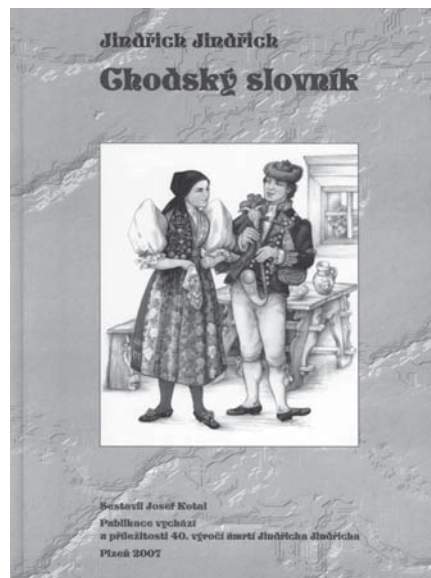
Východím textem, který po více než půl století předkládají editoři čtenářům, je strojepis uložený v Muzeu Jindřicha Jindřicha, autorem nadepsaný jako *Chodský slovník*. Na druhé straně prvního listu je uveden vlastnoruční Jindřichův příspěvek datovaný dne 6. srpna 1956, v němž autor svěřuje redakci domažlickému středoškolskému profesorovi, Josefu Kotalovi. Následuje autorkova předmluva, jež je – podobně jako v *Chodsku* – výrazem silného citového vztahu k rodnému regionu. Jindřich cituje Komenského, Němcovou a připomíná Hrušku, který byl pro něj uznávanou autoritou v oblasti etnografické a folkloristické, zejména pak vzorem pro práci na připravovaném slovníku.

V úvodních poznámkách Jindřich pouze naznačuje metodiku sběru a způ-

sob zápisu. Snad bychom mohli hypoteticky použít analogie s jeho předmluvou k *Chodsku*, kde se zmiňuje jak o jazykovém prostředí rodného Klenčí, jež ho od útlého věku silně ovlivňovalo, tak o jeho pozdějších pochůzkách konaných společně s Jindřichem Šimonem Baarem. Ty ho prý „velmi poučily a umožnily mu proniknout do života obyvatel Chodska“. Nezbytnou sběratelskou práci v terénu zde Jindřich popisuje následovně: „Již tady zapisoval jsem výrazy, odchylky mluvy chodské od spisovného jazyka, hovory, rčení, úsloví, průpovědky, pořekadla, přísloví, říkadla, úvahy, modlitbičky, pohádky, poudačky, pověsti, zvyky a obyčeje – svarbu –, pověsti, vtipy, hry, žerty, posměšky, hádanky atd.“ Můžeme snad Jindřichovi věřit, že podobně jako při přípravě národopisné monografie, tak i při sestavování slovníku sbíral a sepisoval „po celém kraji chodském, ve vsích historických i okolních“. Získal by tak materiál, jenž by se (vzhledem k věku sběratele, jeho informátorů a době zápisu) pohyboval v časovém rozmezí 140–150 let.

Ani s přihlédnutím k dobovému úzu dnes nemůžeme Jindřichovu práci označit za slovník v pravém slova smyslu. Předpokládáme také, že autor si neklaďal za cíl vytvořit dílo z oboru lingvistiky. Šlo mu především o zachycení dialektu rodného kraje, jím milované „bulačiny“, která podle jeho názoru rychle mizela již v padesátých letech 20. století. V případě publikace tak máme před sebou spíše abecedně uspořádaný komplex, jenž je výsledkem sběru jednotlivých slov na výše vymezeném teritoriu.

Již z tohoto důvodu nebylo možné dílo vydat jinak než jako jeho pouhý přepis, tedy přiklonit se k tzv. pietnímu vydání. Jednotlivá hesla nejsou zpracována s jednotnou mikrostrukturou, neboť editoři neměli k dispozici potřebné údaje. V tomto směru je třeba ocenit redakční práci Josefa Kotala, který se před více než půl stoletím snažil svými zásahy dílo sjednotit a jednotlivá hesla propojit důkladným systémem odkazů.

Nedůsledně jsou uvedeny slovně-druhové charakteristiky, u polysémických lexémů nalézáme často u některých seménů jen výklad významu bez jeho dokladu. Chybí vysvětlivky k použitým zkratkám, není např. jasné, jak vnímat zkratku „lid“ apod. Slovník obsahuje i slova nedialektická či taková, jež nejsou pro daný region charakteristická (např. „album“).

Řada hesel stojí na pomezí encyklopedie a výkladového slovníku (např. „Baar“). Zajímavé jsou výklady onomastické, mající význam zejména pro historiky a etnografy. Totéž platí o jménech zaniklých osad (např. „Babice“), názvů jednotlivých částí stavení, interiérů, pracovních náčiní, jídel apod. Poměrně rozsáhlé výklady najdeme u antroponym (např. u jména Barbora je doloženo až 16 hypokoristických podob a obvykle i výklad původu jména včetně detailní lokalizace sběru). Autor se pokusil postihnout také expresivní charakteristiku některých heslových slov.

Za cenné můžeme považovat především onomastické postřehy, zachycení mizějících slov např. z dětské mluvy a řadu dnes již málo používaných frazeologismů.

Publikovaný text je dostupný i pro případnou komparaci lingvistickou či bádání v oblasti etnografie a folkloristiky, ovšem – jak již bylo výše uvedeno – bez náležité pasportizace.

Marta Ulrychová

ALENA KRÍŽOVÁ – MIROSLAV VÁLKA (eds.): STŘEDOVĚKÉ A NOVOVĚKÉ ZDROJE TRADIČNÍ KULTURY. Etnologické studie sv. 1. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2006, 266 s.

K současné nepřilíš bohaté odborné etnologické literatuře přibyla od roku 2006 sympatická ediční řada Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty MU v Brně. První svazek obsahuje

příspěvky z konference, která se zabývala převážně poznatky o hmotné kultuře získané etnologickými, archivními i archeologickými výzkumy. Z. Měchurová v příspěvku „Ze všedního života středověké vesnice“ zdůrazňuje význam spolupráce archeologie a etnologie při analýze předmětů každodenní potřeby, jejichž tvar a způsob užití přeživaly od středověku do 19. století. M. Válka ve studii „K ikonografii středověké vesnice“ rozebírá středověká zobrazení rolnické práce v jarních, letních a podzimních měsících na malbách v interiéru „Orlí brány“ v jihotyrolském Tridentu. Přínosný je také příspěvek R. Douška „Koncept sociokulturního systému Sebranic první poloviny 18. století na základě archívnických pramenů“. Autor v úvodu vtipně naznačuje příliš jednostranný etnologický pohled na život vesnice poznámkou, že se „důležitější pro život venkova ne jeví se být přesné znění promluvy družby nad hovězím masem než výše vrchnostenských dávek“ (s. 47). Douškova otázka („Co víme o sociokulturních systémech moravských vesnic v první polovině 18. století?“) je relevantní za předpokladu, že akceptujeme poznatek, že historické poznání je vždy více nebo méně pravdivou konstrukcí vzdálené reality. Oddíl věnovaný vesnici doplňuje L. Mlynka statí „Archaické mlyny a mlynářstvo v tradičnej kultúre Slovenska“. Vedle popisů vývoje technologie od ručních po vodní mlýny, doplněné instruktivními kresbami, jsou přínosná sdělení o sociálním statusu mlynářů.

Další část sborníku je věnována lidovým řemeslům. M. Melzer se zabývá přehledem sociálních a jiných motivů pernikářských forem v referátu „Nástin historie pernikářského řemesla a postupné zlidovění jeho produkce“. K. Altman v duchu svých sociologicky laděných výzkumů o krčmách v Brně přináší osvěžující fejeton pod názvem „Středověké kořeny štamgastenství“. Významu středověkého vinařství a vinohradnickým stavbám věnuje pozornost J. Matuszková v příspěvku „Vinařství na Moravě v 17. století“. O výrobě

kamnových kachlů pojednává I. Loskotová ve statí „Ikonografie středověkých kachlů jako pramen lidové kultury“. Poněkud odvážně tvrdí, že ve středověku reliéfní výzdoba kachlů odráží duchovní život širokých lidových vrstev. Hrnčířskou výrobou se zabývají i archeologické práce. J. Pajer ve studii „Nové výzkumy novokřtěnských fajansí na Moravě“ přináší nové pohledy na historii výroby fajansí u nás. H. Chybová ve výzkumné zprávě „Nález novověké hrnčířské dílny v Kroměříži“, doplněné obrazovými doklady, přináší další doklady o významu hrnčířství v 17. století. K příspěvkům o keramice se připojuje A. Kalinová článkem „Kamnářská plastika“, v němž se věnuje výrobě figurálních nástavců kachlových kamen jako výtvarnému projevu hrnčířů.

Otázkami lidového odívání ve středověku a způsoby jeho poznávání se zabývá A. Křížová ve studii „Archaické součástky v lidovém oděvu“. Konstatuje, že na rozdíl od kostýmů vyšších společenských vrstev je obtížné rekonstruovat podobu lidového odívání ve středověku. Výzkumu lidového oděvu se týká i práce P. Mertové „Lidový oděv z východních Čech v archívnických pramenech 18. až první poloviny 19. století“. Všimá si zejména údajů z inventářů pozůstalosti a archivní materiály konfrontuje se sbírkami v muzeích zkoumané oblasti. O výšivkách z 18. století pojednává příspěvek L. Novákové „Nejstarší výšivky ve sbírkách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea“. Zajímavým příspěvkem o jednotě a diferenciaci forem lidového umění v Evropě a o procesu akulturace ve středověku je studie O. Danglové „Renesančné korene ľudovej dekoratívnej tradície na Slovensku“. Sborník uzavírá velmi přínosný příspěvek M. Rejska „Kořeny ornamentu: původ a symbolika svastiky“. Popisuje její původ od doby bronzové a přináší přehled názorů na její obsah, zejména ve spojení se solární symbolikou.

Sborník s rozdílnou úrovní teoretického zpracování námětů a se snahou o víceborové zkoumání tradic lidové kultury

jakoby navazoval na obdobné tendence moravských etnografů ze šedesátých let 20. století, charakterizované kromě jiného zejména články ve 2. a 3. ročníku strážnických Národopisných aktualit.

Josef Jančář

JANA NOSKOVÁ: REEMIGRACE A USÍDLOVÁNÍ VOLYŇSKÝCH ČECHŮ V INTERPRETACÍCH AKTÉRŮ A ODBORNÉ LITERATURY. Etnologické studie sv. 2. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2007, 228 s.

Druhý svazek edice Ústavu evropské etnologie FF MU Brno je pozoruhodným příspěvkem české etnologie k tématu reemigrace obecně a k reemigraci Čechů z Volyně zvlášť. Autorka využitím etnologických metod získávání autentických svědectví z terénu v konfrontaci s literárními prameny objasňuje nejenom samotný proces zmíněné reemigrace, ale zároveň podhaluje méně známou část procesů osídlování pohraničí ČR po odsunu německého obyvatelstva. V teoretických formulacích reflektuje odborná díla evropské etnologie, historie a sociologie.

Kromě úvodu a závěru obsahuje kniha pět kapitol: Teoreticko metodologická část, Terénní výzkum, Reemigrace volyňských Čechů, Usídlování, adaptace a integrace volyňských Čechů, Reemigrace, usídlování a „asimilace“ v zrcadle Věrné stráže a Volyňští Češi a jejich literatura. Kapitoly doplňuje obsáhlá příloha, seznam literatury a německé resumé.

V teoreticko-metodologické kapitole se autorka zabývá rozбором užívaných pojmů, formulací otázek výzkumu a způsobů hledání odpovědi biografickými metodami a metodami „oral history“. Součástí těchto úvah je i konfrontace získaných poznatků s dosavadní vědeckou literaturou k těmto tématům. Badatelka vychází z všeobecně přijímané premisy, že paměť je nejméně věrohodný historický pramen, který vyžaduje ověřování z nej-

různějších stran. Zmiňuje se také o pojmu lidová kultura, jehož nadužívání v druhé polovině 20. století způsobilo, že do značné míry ztratil výpovědní hodnotu.

V kapitole o vývoji biografických metod a metod „oral history“ autorka zdůrazňuje význam těchto kvalitativních metod výzkumu, důležitých pro zkoumání sociálních dějin a zkoumání „každodennosti“ v životě zkoumaných míst nebo regionů. Při tom si uvědomuje, že vyprávění aktérů dějů nebo interpretace historických pramenů je vždy více nebo méně pravdivou konstrukcí uplynulé reality.

V kapitole Terénní výzkum je popsán postup výzkumu v duchu předchozího pojednání o metodách technického provádění, o následné interpretaci získaných autentických svědectví a o etickém rozměru takového výzkumu. Vlastní průběh reemigrace zachycuje další kapitola – od přehledu obecných organizačních a legislativních podmínek reemigrace z Volyně, přes výpovědi o složitém přesunu reemigrantů do ČR, až po první setkání s novým prostředím. Vyprávění, jakkoliv nepochybně poznamenané dosavadním pobytem v nové vlasti, podává informace jinými historickými prameny nezaznamenané. Protože většina mužů z volyňských vesnic se stala vojáky čsl. armády, hlavními aktéry přepravy byly ženy a děti. Vypravěči, jak muži tak ženy, byli v době přesunu dětmi. I když vzpomínají na to co prožili, uvědomují si i tehdejší motivy dospělých. Odborná literatura, již autorka cituje, uvádí jak motivy nacionální, zvláště v období 2. světové války při náborech mužů do tehdejší čsl. armády v Sovětském svazu, tak motiv zlepšení ekonomického postavení. Tento motiv vycházel z příslibu vojákům z Volyně na přednostní přidělování hospodářských usedlostí v českém pohraničí po odsunu německého obyvatelstva. Vypravěči však spíše zdůrazňují strach z banderovců, přepadávajících jejich vesnice, a odpor k zakládání kolchozů.

Současná vyprávění pamětníků jsou nepochybně poznamenaná tím, že převážnou část svého života prožili v Čes-

ké republice, prošli složitým procesem usídlování a adaptace. Přesto se zdá, že svou identitu odvozují spíše z prostředí svého mládí, prožitého na Volyni. Neočekávané problémy adaptace na prostředí s obyvatelstvem se stejným jazykem ale s odlišnými životními zkušenostmi, předpojaté vůči „Volyňanům“, vytvářely určitou bariéru. Protože šlo o masivní vlnu reemigrantů, bylo jenom přirozené, že si vytvářeli vlastní spolkovou základnu, jež jim umožňovala udržovat vzpomínky na „společně obývanou minulost“. Přispíval k tomu i časopis Věrná stráž, který počátku informoval o procesu reemigrace z Volyně, chápané někdy jako výsledek zásluhy jejich příslušníků v bojích za osvobození republiky. Časopis také odrazil rozpor mezi sliby čsl. vlády a realitou – ať šlo o liknavost při jednání o náhradu majetku zanechaného na Volyni, nebo o averzi českých spoluosídlenců pohraničních obcí v západních Čechách nebo na severní Moravě.

Metodologicky i věcně přínosná práce Jany Noskové, vycházející především z terénních výzkumů a opírající se o dosavadní bohatou literaturu ke zvolenému tématu, může být i určitým metodologickým podnětem ke zkoumání aktuálních problémů emigrace a reemigrace v současném světě. Je zároveň dobrým počátkem pro zkoumání toho, jak svou identitu a historickou paměť konstruuji děti a vnuci reemigrantů z Volyně narození v České republice.

Josef Jančář

MARTINA PAVLICOVÁ: LIDOVÁ KULTURA A JEJÍ HISTORICKO-SPOLEČENSKÉ REFLEXE (MIKROSOCIÁLNÍ SONDY). Etnologické studie sv. 3. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2007, 176 s.

Zatím poslední svazek edice Etnologické studie přináší mikrosociální sondy

vypracované na „hutném“ metodologickém základě, o čemž svědčí zejména první kapitola s názvem Etnologie v proměnách historických a společenských východisek. Autorce Martině Pavlicové se podařilo zachytit v širších historických a sociálních kontextech proměny lidové kultury ve 20. století, které v dalších dvou kapitolách představuje na dvou vybraných modelech: na osobnosti lidového muzikanta v obci Břestek a na obyčejí jízdě králů v Hluku.

Život muzikanta Josefa Slezáka (1875–1949) představuje Pavlicová v rámci širokého kulturně společenského přehledu proměn života obce Břestku a mikroregionu v podhůří Chřibů. Pojednává o podmínkách a vývojových etapách vzniku vesnických dechových muzik, i o jejich vlivu na kulturní život v obcích severní části buchlovického panství. Odkazy na různé národopisné výzkumy a především na základě získaných biografických vyprávění usiluje přiblížit dobovou atmosféru vznikání dechových hudeb, jimž v odborných pojednáních byla dosud věnována jen malá pozornost. V tomto ohledu zmiňuje práce Jaroslava Markla, i když sleduje především společenskou nikoliv úzce hudební stránku tohoto fenoménu. Na základě kvalitativních metod výzkumu dokládá, že značný význam pro vznik a trvání měli jak místní učitelé, tak rozvoj vojenských kapel; mnoho mladých branců se zdokonalilo nebo naučilo hrát na hudební nástroje v době vojenské služby. Po návratu z vojny pak posílili místní hudby, fungující nejčastěji při některém spolku jako byli zejména hasiči a Sokol.

Josef Slezák, vyučený tesař, se naučil hrát v mládí v blízkých Stříbrnicích, zdokonalil se na vojně a více než řemeslu se věnoval hudbě. Byl vynikajícím klarinetistou, ale ovládal i hru na housle a na mnohé žesťové nástroje. Jako kapelník místní dechové hudby vyučil hře na hudební nástroje mnoho žáků, jejichž vyprávění, stejně jako vyprávění členů jeho rodiny, tvoří v interpretaci M. Pavlicové plastický obraz nejen života tohoto

hudebníka, ale hlavně kulturních aktivit Břestku a proměn tradic této obce, v níž se novodobý folklorismus neprojevil tak výrazně jako ve slováckém městě Hluku.

Složitějším badatelským úkolem byla mikrosociální sonda do historie a společenských proměn města Hluku a do vývoje tak výrazného obyčeje jakým je v tomto městě jízda králů. Pavlicová souhlasně s Václavem Frolcem rozlišuje mezi rituálem jako vyjádřením k tomu, co nás přesahuje, a mezi obyčejovou tradicí, k níž hlucká jízda nepochybně patří se všemi peripetii novodobého folklorismu.

Jízda králů v Hluku se podle dosavadních poznatků konávala – tak jako v mnoha jiných obcích – na svatodušní pondělí. Původ jízd králů je – přes všechny dosavadní práce o tomto zvyku – značně nejasný. Má nepochybně velmi starý původ, avšak po Tridentském koncilu (1562–1563) bylo mnoho obyčejů zakázáno, ale v 18. a 19. století se v podobě, očištěné od starých pohanských rituálů, vracejí a stávají se součástí křesťanských svátků, zejména Vánoc, Velikonoc a letnic, a proto je obtížné poznat jejich původní význam a formu.

Pavlicová ve své sondě věnuje jízdě králů pozornost převážně jako jevu folklorismu. Od konce 19. století místní aktivisté v duchu doby zajížděli s hluckými krojovanými skupinami do Brna, Prahy, Ostravy nebo do lázní Luhačovic. Průkopníci obnovené jízd králů se dokonce pokoušeli dostat svou jízdu králů na světovou výstavu (což se podařilo na konci 20. století až jízdě králů ze sousedního Vlčnova). Na základě metody „oral history“, především z vyprávění aktérů tohoto obyčeje v druhé polovině 20. století, zachycuje proměny využívání (i zneužívání) tohoto obyčeje jako výrazného projevu novodobého folklorismu. Tento vývoj sleduje až do současnosti, kdy jízda králů závisí na tom, zda se podaří organizátorům získat mezi místní mládeží dost jezdců a v okolních obcích i koně, které se v tomto městě už nechovají. V současnosti se koná jízda králů

v Hluku jednou za tři roky, nikoliv na svatodušní pondělí, nýbrž při příležitosti folklorního festivalu, nazvaného Dolňácké slavnosti. Domnívám se, že zde neměla být opomenuta úloha Závodního klubu ROH v období socialismu.

Využití autentických svědectví, především vyprávění aktérů i účastníků z různých věkových kategorií umožnily autorce ozřejmit systém kulturních aktivit vycházejících z tradičních obyčejů nejen v tomto městě a prokázat ztrátu ještě nedávného pocitu podvědomé závaznosti obdobných jevů, jež s vědomím nepřesnosti pojmu označuje autorka jako etnokulturní tradice.

Josef Jančář

STÁRCI A STÁRKY VE VELKÝCH BÍLOVICÍCH. Velké Bílovice: Město Velké Bílovice, 2006, 143 s.

Publikace vydaná k 700. výročí první písemné zmínky o Velkých Bílovicích se na první pohled jeví jako další z řady monografií obcí, kterých se s přelomem tisíciletí objevilo mnoho. Při podrobnějším pročtení se však ukazuje, že není přínosná jenom pro samotné obyvatele městečka, ale zároveň poskytuje velmi kvalitně zpracovaná východiska pro zájemce o jevy lidové kultury a badatele v oblasti etnografie.

Knížka se nezabývá pouze společenskou institucí stárkovství, nýbrž zaznamenáním vývoje všech aspektů hodové tradice. Jsou zde podrobně zachyceny varianty svátečního kroje, včetně jejich proměn v čase. Autoři vysvětlují význam úlohy hlavních stárků, stárek, tzv. starých stárků i sklepníků – jejich práva, povinnosti a společenské postavení v rámci venkovské komunity. Další kapitoly jsou zaměřeny na celkový průběh hodů (tzv. zahrávání hodů, nezbytné přípravné a organizační práce, stavění máje jako symbolu hodů, detailní popis událostí, které se váží k jednotlivým hodovým dnům,

tedy k neděli, pondělí a úterý). Velká pozornost je věnována tanečnímu pořádku i hudebnímu doprovodu. Není opomíjena ani role dětí. Snaha o vytváření vztahu k místním zvykům a tradicím je zřejmá v kapitole o dětských hodech a dětském krojovém plesu. Textovou část uzavírají zajímavé vzpomínky pamětníků.

Velkou dokumentační hodnotu má obsáhlá fotogalerie stárků a stárek z Velkých Bílovic. V rozmezí let 1900–2005, ze kterého snímky pocházejí, je možno sledovat přirozený vývoj kroje – např. změny délky a tvaru sukni, používaných materiálů, zařazování zdobenějších prvků u žen; barevnost kalhot, proměna vest a bohatost mašlí u mužů. Díky pečlivému zpracování popisů k fotografiím (jsou uváděna plná jména stárkovských párů, u žen také rodná příjmení, čísla domů, z nichž pocházeli, současná místa bydliště, roky, kdy se stali stárky) získala závěrečná část monografie na výpovědní hodnotě a představuje unikátní fotokroniku představitelů hodových slavností.

Autory vedla k vydání snaha „přispět k lepšímu poznání hodových tradic a k jejich zachování v dalších generacích“. Tento cíl se jim v publikaci podařilo bezpochyby naplnit.

Jarmila Vrtalová

BLANKA PETRÁKOVÁ: LIDOVÝ KROJ LUHAČOVICKÉHO ZÁLESÍ. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 2007, 46 s., barevné kresby a fotografie v příloze. Ilustrace, grafická úprava František Petrák, angl. a něm. res.

Ve výstavních sálech zlínského zámku byla od června do září minulého roku prezentována výstava „Ztratila jsem fěrtúšek...“, zaměřená na kroj luhačovického Zálesí (do konce června 2008 ji mohli návštěvníci shlédnout v prostorách nového sídla Muzea luhačovického Zálesí v Luhačovicích), jejíž autorkou, stejně

jako doprovodné publikace *Lidový kroj luhačovického Zálesí*, je Blanka Petráková, kurátorka zdejšího muzea.

Luhačovické Zálesí, název přechodného pásma ležícího na rozhraní Hané, Valaška a Slovákka, se dostává do povědomí veřejnosti teprve v nedávné minulosti. Poprvé jej užil ve své známé monografii, publikované v roce 1930, Antonín Václavík a právě jeho přičiněním se zredukoval obsah pojmu Zálesí, označující zaniklý etnografický region, na okolí Luhačovic, zahrnující na třicet obcí. V díle Luhačovické Zálesí věnoval zmiňovanému tématu kapitolu Vývoj a zánik lidového kroje, jeho znaky, diferenciaci, praktické, estetické a etické hodnoty a z názvu je zřejmé, čeho všeho se týká a o čem pojednává. Téměř po osmdesáti letech Blanka Petráková ve své práci na poznatky Antonína Václavíka navazuje. Zabývá se, na základě svých zkušeností z muzejní praxe, z terénu a práce s folklorním souborem, podobou a vývojovými proměnami tradičního oděvu této oblasti, oděvu, ve kterém se prolínají prvky horského i nížinného typu a spojují rysy valašského i slováckého kroje. Autorka

rozčlenila publikaci do několika přehledných a výstižných kapitol. Na úvod jsou čtenáři seznámeni s vymezením daného regionu, včetně souhrnu pramenů od nejstarších po současnost a s příspěvky a s názory badatelů, kteří se problematice zdejšího tradičního oděvu věnovali. Následná kapitola rozebírá příslušné ikonografické doklady kroje na Zálesí, jako je např. Mansfeldova rytina, kvaše z roku 1814 či z mladší doby studie Joži Uprky, Františka Hlavici, není opomenuta dobová fotodokumentace. Záslužná je pozornost věnovaná dokladům v muzejních sbírkách, jmenujme kromě Muzea jihovýchodní Moravy také Moravské zemské muzeum či Slovácké muzeum. O vývoji přehledně informuje kapitola Historické proměny lidového kroje na Zálesí. Autorka zachycuje jak jeho podobu s převažujícími jihovalašskými znaky, odpovídající době do poloviny 19. století, tak podobu vývojově mladší, kdy do něj začaly pronikat prvky slovácké. Všimá si střihů, materiálů, zdobných prvků, zvláště výšivky. Čtenáři jsou seznámeni s nejstaršími dochovanými doklady této techniky, s jejím vývojem a použitím.

Obsáhlá část textu se zabývá rozbohem mužského, ženského i dětského kroje z luhačovického Zálesí – všedního, svátečního, obřadního, popisuje jednotlivé oděvní součásti. Z mužských součástí jmenujme např. pracovní kalhoty zvané *drle*, *plátěnky*, *pltě*, nohavice z modrého sukna, kterému se říkalo *jasné* anebo *mlynářské*, dlouhý houněný kabát zvaný *mlsná halena*, z ženských součástí si připomeňme *leknici*, sukni sešitou se živůtkem, která se nosila na Zálesí ještě v první polovině 19. století, nebo různé druhy pokrývek hlavy, jako byly *rouška* (šatka), *parta*, *kuklenka*, *křupa* (vínek), síťovaný či na krosienkách pletený čepec či mladší *zavijačky*, *podvijačky* – malé turecké šátky, přes něž se vázaly velké a posléze převládající kašmírové šátky, lemované třásněmi. Zejména zde dokázala Blanka Petráková zúročit a využít své znalosti, zís-

kané prostřednictvím muzejních sbírek a terénních výzkumů. Názorné kresby, množství vhodně a pečlivě zvolených dobových fotografií (viz např. Antonín a Lucie Václavíkoví ve svatebním kroji) psané slovo doplňují a oživují. Kapitola Kroj v lidové písni na Zálesí s ukázkami vybraných slok upozorňuje na význam, mnohdy i symbolický, oděvu pro místní obyvatelstvo. Publikaci uzavírá seznam literatury, německé a anglické resumé a barevná obrazová příloha s výběrem kreseb Joži Uprky a fotografiemi jednotlivých krojových součástí ze sbírek Muzea jihovýchodní Moravy.

Vydání této publikace je záslužným počinem, který ocení a jehož poznatky zůžítokují odborníci i místní občané a členové folklorních souborů. Zejména pro poslední jmenované je přístupným zdrojem informací a inspirací, kterou by se měli naučit využívat.

Lenka Nováková

LADISLAVA HORŇÁKOVÁ – BLANKA PETRÁKOVÁ: JURKOVIČOVY LUHAČOVICE (SNY A SKUTEČNOST). Edice Prameny. Luhačovice: Město Luhačovice, 2007, 39 s., angl. a něm. res.

Novodobý rozmach lázní Luhačovice, na konci 19. století již stagnujících, je neodmyslitelně spjat se jménem Dušana Jurkoviče. Ke spolupráci byl známý architekt vyzván lékařem a balneologem Františkem Veselým, který se rozhodl právě zde vybudovat moderní lázeňské středisko, spolu s plánem – v duchu dobových tendencí prvních let minulého století – vytvořit prostředí a podmínky pro setkávání moravských, českých a slovenských umělců. Jurkovičova inspirace lidovou kulturou dostala v Luhačovicích svou velkou příležitost. I když se podařilo zrealizovat jen část z jeho projektů, dílem z nedostatku financí, dílem z nedůvěry zadavatelů, dokázal Jurkovič postavit během let

1902–1907 devět nových budov a pět zrenovovat. S tímto architektonickým dílem čtenáře seznamuje brožura Ladislavy Horňákové a Blanky Petrákové.

V jednotlivých kapitolách jsou postupně představeny stavby nacházející se v centru lázní a v prostoru kolem hlavních pramenů, což činí celkem pět objektů, včetně známého Janova domu, a všechny zbývající lázeňské i soukromé luhačovické realizace, jako byla např. Slovenská buda, středisko slovenské inteligence. Je chvályhodné, že autorky též informují o osudu jednotlivých budov během jejich existence a referují o jejich aktuálním stavu. Samostatná kapitola je rovněž věnována Jurkovičovým neuskutečněným záměrům. Publikaci uzavírá celkový soupis projektů a návrhů, které architekt pro Luhačovice vytvořil a kapitola věnovaná jeho životopisu a celoživotní tvorbě. Obrazová příloha zahrnuje dobové záběry náměstí, kolonády, fotografie exteriérů i interiérů domů, vil či pavilonů i vybrané reprodukce návrhů a ukázky z děl realizovaných na jiných místech.

Lenka Nováková

SLOVÁCKO 49, 2007. Společensko-vědní sborník pro moravsko-slovenské pomezí. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 2007, 404 s.

Čtyři sta čtyři stran textů a vyobrazení – tradičně už rozčleněných podle oborů, jimiž se editorská instituce zabývá, obsahuje čtyřicátý devátý svazek sborníku Slovácko, vydávaný jako ročenka uherskohradištským Slovákckým muzeem. Ani tentokrát si nelze nevěšimnout sympatického rysu tohoto periodika, jímž je „domácí původ“ značné části autorského kruhu. Sympatická je také pohotovost a pečlivost prezentace dosažených výsledků odborné práce vlastních pracovníků i množství příspěvků reprezentativního okruhu odborníků externích.

Shrnutím výsledků výzkumu, který O. Floriánová vykonala v loňském roce v rámci grantového úkolu MK s názvem „Identifikace a dokumentace tradičního lidového stavitelství ve Zlínském kraji I. Uherskohradištsko“ je obsáhlá, kvalitně obrazově vybavená stať „Současný stav a podoba tradičního stavitelství na Moravských Kopaních“. O „širší záběru“ autorčiny práce v terénu svědčí nejen pozornost věnovaná všem druhům objektů lidového stavitelství v daném regionu, ale i skutečnost, že jedním z výsledků tohoto výzkumu je na dva tisíce dokumentárních fotografií, které obohatily fotoarchív Slovákckého muzea.

L. Tarcalová se v posledních pěti letech intenzivně věnuje hodové tradici v uherskohradištském děkanátu. Shrnující přehled o výsledcích svého výzkumného a dokumentačního úsilí podává ve stati „Tradiční hodová obchůzka s právem na Uherskohradištsku“. Materiál, který získala v jedenačtyřiceti obcích, kde se hody s právem ve sledovaném prostoru konají, prezentuje jako přehlednou, abecedně uspořádanou topografii naplněnou konkrétními informacemi o aktuálních společenských podmínkách, v nichž se akce koná, o termínu hodů, názvu (císařské hody s právem,

patronské hody s právem, republikánské hody atd.), o vnitřním uspořádání a struktuře stárkovských funkcí, rozmanitosti vnějších znaků na oblečení účastníků, nebo o výtvarné typologii hlavního zvykoslovného atributu hodového práva a podpráva. Bez rizika velkého omylu lze předpokládat, že příspěvek L. Tarcalové je jen odrazovým můstkem k vydání obsáhlé monotematické monografie o tomto „živém jevu tradiční kultury na Slovácku“. Na obdobné tematické stati publikované ve Slovácku navazují M. Kondrová a R. Habartová. Obě autorky s pečlivostí a přehledem zpracovaly v podstatě katalog dvou významných tematických souborů etnografické sbírky Slováckého muzea (M. Kondrová ve stati „Betlémy ve sbírkách Slováckého muzea“, R. Habartová ve stati „Kraslice ve sbírkách Slováckého muzea v Uherském Hradišti“). U obou si lze představit výhodu barevné obrazové dokumentace. V danou chvíli ovšem nelze než editorům popřát, aby k tomuto cíli co nejdříve dozrály ekonomické možnosti vydavatele.

Z archeologické části sborníku zaujmu mj. dvě studie pracovníků Slováckého muzea – obě s bohatou obrazovou dokumentací, a to M. Vaškových „Střední Pomoraví ve starším neolitu“ a D. Menouškové „Neznámé komorové kachle z Uherského Hradiště. Z výzkumů v 90. letech 20. století“.

V historické části sborníku prezentuje M. Šimša „Sídelní vývoj městečka Žeravic. Rozsah a proměny sídelní struktury“. Problematiku vývoje moravsko-slovenských vztahů ve čtyřicátých letech 19. století v Uh. Hradišti reflektuje Z. Fišer ve stati „Dopis obrozence Melichara Vladyky příteli Hurbanovi z časů revoluce“. P. Portl se ve stati „Slovácká epizoda Josefa Hodka“ věnuje pětiletému období, které tento výtvarník strávil na slováckých vesnicích a jeho přátelství s B. B. Buchlovanem.

Z příspěvků s kunsthistorickou tematikou zaujme stať T. Pospěcha „Drobné sakrální stavby – kaple Uherskohradišť-

ska“ navazující na příspěvek stejného typu z předchozího ročníku o drobných sakrálních stavbách Uherskobrodsko, stejně jako zevrubná informace M. Frolcové o mezinárodním sympoziu lité medaile, plakety a drobné plastiky v Uh. Hradišti.

Dominantou závěrečného oddílu je tradičně komplexní zpráva o činnosti Slovácké muzeum v roce 2007 z pera ředitele muzea I. Frolce. Své místo tu má zcela logicky informace B. Rašticové o činnosti Muzejního spolku, V. Kovářů prezentuje zprávu o plnění programu Identifikace a dokumentace lidového stavitelství ve Zlínském kraji. O. Floriánová podává důležitou informaci v článku „Centrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje a výzkum tradičního lidového stavitelství na Uherskohradištsku“ a stať R. Habartové „Národní zahájení Dnů evropského dědictví v Uherském Hradišti“ přináší podrobné informace o průběhu akce uskutečněné u příležitosti Slováckých slavností vína a otevřených památek v září 2007, spojených s oslavami 750. výročí první písemné zmínky o královském městě Uh. Hradišti. Obsahuje také portréty pěti tvůrců, jimž byl ministrem kultury ČR udělen v rámci této slavnosti titul Nositel tradice lidových řemesel. Své místo našly v tomto oddíle i přehledy o výstavní a ediční činnosti Slováckého muzea.

Karel Pavlišťík

REALIZACE AKČNÍHO PLÁNU „SLOVÁCKÝ VERBUŇK – ŽIVÁ TRADICE“ V ROCE 2007

Po prohlášení slováckého verbuňku za Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva byl Národní ústav lidové kultury (dále jen NÚLK) pověřen některými úkoly, jejichž hlavním cílem je ochrana tohoto reprezentativního kulturního statku. Česká republika se k těmto aktivitám zavázala v tzv. akčním plánu, který byl součástí nominačních doku-

mentů a který jeho autoři nazvali „Slovácký verbuňk – živá tradice“. Konkrétně se jedná o popularizační, koordinační, vzdělávací a dokumentační aktivity se stálou snahou o doplňování pramenového fondu a aktualizaci bibliografického soupisu literatury, která s tímto tanečním projevem souvisí. Pro snazší koordinaci zajišťování těchto úkolů a spolupráci s významnými nositeli tohoto statku v regionech působí jako poradní orgán ředitele NÚLK Sbor lektorů a znalců slováckého verbuňku (dále jen Sbor). V následujícím přehledu bych rád poukázal na nejdůležitější události a fakta, která s plněním úkolů vytyčených v akčním plánu souvisí. Podrobnější informace mohou zájemci získat ve výroční zprávě strážnického ústavu.

V roce 2007 se uskutečnila dvě jednání Sboru. První z nich proběhlo dne 18. 3. Členové Sboru na něm byli informováni o přípravě pořadu Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici (dále jen MFF) 2007 – Soutěži o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku (dále jen Soutěž). Byli vyzváni, aby navrhli NÚLK akce, které považují za významné pro dokumentaci verbuňku. Novým místopředsedou byl zvolen Josef Bazala. Důležitým bodem jednání Sboru byla soutěžní přehlídka dětských tanečníků verbuňku. Přítomní se shodli, že finále této dětské soutěže bude pravidelně probíhat v rámci Mezinárodního dětského folklorního festivalu Kunovské léto.

Na jednání dne 15. 10. byli členové Sboru seznámeni se změnami ve složení Sboru a s novým rozdělením činností mezi jeho jednotlivé členy. Zástupci NÚLK informovali o videodokumentaci vybraných akcí v roce 2007. Byl projednán program a harmonogram setkání s představiteli městských a obecních úřadů Slovácka a připravované akce pro rok 2008 – zpracování kalendária, plán natáčení, příprava Soutěže 2008 a jejich regionálních kol a příprava soutěže dětských tanečníků na festivalu Kunovské léto. Byl ustaven realizační tým Soutěže pro rok 2008.

V rámci příprav Soutěže se 18. 3. konal v NÚLK také pracovní seminář věnovaný verbuňku. NÚLK spolupracoval při dokumentaci všech regionálních kol. Předkolo a finále proběhlo 23. 6. na 62. ročníku MFF ve Strážnici. V sobotu 17. 11. se ve Starém Městě uskutečnilo setkání porot a realizačního týmu Soutěže, na kterém byl zhodnocen uplynulý ročník a zahájena příprava Soutěže 2008. Především byla diskutována nová podoba statutu Soutěže, ve které je posílen význam regionálních kol a upraveny některé podmínky účasti v předkole a finále Soutěže ve Strážnici.

V rámci 53. Folklorneho festivalu Východná byl 29. 6. uveden pořad *Fujara a slovácký verbuňk*. Jednalo se o druhou upravenou reprízu vystoupení nejlepších tanečníků verbuňku ze Slovácka a nejlepších fujaristů z Podpolaní uvedeného už v roce 2006 na Folklornych slávnostiach pod Polanou v Detve a v roce 2007 také na 62. ročníku MFF Strážnice.

Dne 17. 10. se v NÚLK uskutečnilo setkání se starosty Mikroregionů Horňácko a Strážnicko. Přítomní byli informováni o projektech UNESCO zaměřených

na ochranu nemateriálního kulturního dědictví. V rámci setkání proběhla projekce audiovizuálního dokumentu *Slovácký verbuňk*, po níž následovala prezentace akčního plánu Slovácký verbuňk – živá tradice, jehož součástí je mj. i spolupráce s představiteli městských a obecních úřadů. Předseda Sboru Karel Pavlišťík informoval přítomné o činnosti Sboru a vymezil okruhy možné spolupráce s jeho členy. 28. 11. se konalo další setkání s představiteli místní správy a samosprávy v Uherském Ostrohu. Tentokrát byli přizváni zástupci Mikroregionu Ostrožsko, Mikroregionu východní Slovácko a představitelé města Uherský Brod.

V průběhu roku byla pravidelně aktualizována prezentace slováckého verbuňku umístěná na www.nulk.cz. Bylo zde uvedeno kalendárium významných akcí pro rok 2007, včetně termínů regionálních kol Soutěže, přehled členů porot, statut, propozice a po skončení MFF byl doplněn přehled vítězů a oceněných.

V roce 2007 byl dokončen soupis fotografií podle přírůstkové knihy archivu NÚLK, který obsahuje celkem 1336 položek týkajících se verbuňku.

Průběžně je doplňován videofond archivu NÚLK a ke všem audiovizuálním záznamům jsou zhotovovány křestní listy. Videofond v současnosti obsahuje 279 položek souvisejících se slováckým verbuňkem. V roce 2007 byl tento výčtový seznam doplněn o audiovizuální záznamy následujících akcí:

- regionální kola Soutěže 2007 (5. 5. Lipov, 6. 5. Vacenovice, 19. 5. Staré Město, 25. 5. Vlčnov, 2. 6. Tvrdonice, 16. 6. Krumvíř),
- pořady MFF 2007 *Fujara a verbuňk* (22. 6. Strážnice), předkolo a finále Soutěže 2007 (23. 6. Strážnice), *Okouzlen(i) písní* (24. 6. Strážnice),
- pořad *Verbíři na púti* (5. 10. Uherský Brod),
- záznam hodů v Dolních Bojanovicích (30. 9. – 2. 10. 2007).

Na základě podkladů spolupracovníků Centra lidových tradic NÚLK připravil Jan Blahůšek

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2008

(Volkskundliche Revue 2/2008)

Herausgegeben vom Nationalinstitut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

tel. 00420- 518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Das Heft 2/2008 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Volkskundliche Revue) ist dem Thema Volkstümliche Kleidung gewidmet. Martin Šimša bringt einen historischen Exkurs zur Entwicklung eines wichtigen Bestandteils der Männerkleidung – des Beinkleides (*Tuchbeinkleider – ein Erbe des Mittelalters oder ein Beitrag der karpatischen Hirtenkultur?*). Petra Mertová gibt in ihrem Beitrag einen Überblick über die in der traditionellen Kleidung des 19. und 20. Jahrhunderts verwendeten Gewebe (*Anmerkungen zu Gewebe in den böhmischen Ländern /Unter Berücksichtigung der west- und ostslawischen Gebiete*). Marta Ulrychová konzentriert sich auf die gegenwärtige Form der Frauentracht in einer konkreten Lokalität der Region Domažlice (*Die Frauentracht der Faschingszeit in Postřekov/Chodenland*). Mit einem integralen Bestandteil der Frauentracht der Mährischen Walachei – den Strümpfen – befasst sich Lenka Drápalová (*Gewalkte plissierte Strickstrümpfe als ein Bestandteil der traditionellen Kleidung in Rožnov pod Radhoštěm*). Helena Beránková informiert über die gegenwärtige Zusammensetzung der Garderobe einer Trägerin der traditionellen Kleidung aus einer bestimmten Lokalität der Mährischen Slowakei (*Traditionelle Kleidung der Gegenwart /Am Beispiel einer ihrer letzten Trägerinnen aus Uherský Ostroh*).

Die Rubrik „Fotografische Rückblicke“ ist den Diapositiven von Franz Stödtner (1870–1944) aus dem Milieu einer deutschen Textilfabrik gewidmet (Autorin Helena Beránková). In der Rubrik „Tradition im Wandel“ sind die Resultate einer unter den Schulkindern gemachten fünfjährigen Untersuchung mit dem Titel *Ist Folklore eine Kunst? Aussagen von Kindern – nicht nur aus den Folkloreensembles veröffentlicht* (Autorin Alena Schauerová). Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an die Jubiläen der Ethnologen Leopold Pospíšil (geb. 1923), Viera Gašparíková (geb. 1928) und Dušan Holý (geb. 1933). Weitere regelmäßige Rubriken enthalten Berichte über Konferenzen und andere fachliche Aktivitäten, Festivals sowie Besprechungen neuer Bücher.

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2008

(Journal of Ethnography 2/2008)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

tel. 00420-518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnography 2/2007 deals with the theme of folk dress. Martin Šimša submits a historical excursion to the development of an important part of men's clothing – trousers (*Canvas trousers – nohaviče – legacy of the Middle Ages or a contribution of the Carpathian shepherd's culture?*). In her contribution, Petra Mertová gives an overview of fabrics used to make traditional clothing in the 19th and 20th centuries (*Notes on fabrics in the Czech Lands (taking into account the territory of Western and Eastern Slavs)*). Marta Ulrychová focuses on the contemporary form of the women's folk costume in a particular location of the Domažlicko ethnographical area (*Women's Carnival Costumes in Postřekov, the Region of Chodsko*). Lenka Drápalová pays her attention to stockings – an integral part of the women's folk costume in the region of Moravian Walachia (*Cast-off stockings as a part of women's traditional dress in Rožnov pod Radhoštěm*). Helena Beránková brings the information about the structure of clothing of a contemporary traditional dress wearer from a particular location in Moravian Slovakia (*Traditional dress at the present (with an example of one of the last wearers in Uherský Ostroh)*).

Stopping with Photos section is devoted to the slides by Franz Stödtner (1870–1944) from the environment of a German textile factory (author Helena Beránková). Transferring Tradition column publishes the results of a five-years survey among school children under the title *Is Folklore a Kind of Art? A testimony of children – not only of those from folklore ensembles* (author Alena Schauerová). Social Chronicle remembers the anniversaries of the ethnologists Leopold Pospíšil (born 1923), Viera Gašparíková (born 1928) and Dušan Holý (born 1933). In other regular columns, the reports of conferences and other professional branch activities and festivals and the reviews of new book editions are published.

**NU
LK**